

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002524767

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

22

Ján. Sigmond
A

MAGYAR KIRÁLYSÁG
ÁLLAPRAJZA.

HITELES ADATOK NYOMÁN

SZERZÉ S KIADÁ

DEMERÁ CZ NEP. JÁNOS.

—————

—————
PÉCSETT.
BITTERMANN KÖNYVNYOMDÁJÁBAN 1862.

943.91
D394

APR. 5. 1960 JTV.

NAGYSÁGOS ÉS FÖTISZTELENDŐ

SLÁBY FERENCZ

URNÁK,

PÉCSI SZÉKESEGYHÁZI KANONOK
ÉS ZSINATI VIZSGÁLÓNAK,

A HITTUDOMÁNY

BOROSTYÁNÖZÖTTJA ÉS TANÁRA.

A PAP S GYERMEKNÖVELDE,

NEMKÜLÖNBEN AZ ELÁGGOTT PAPOK

KORMÁNYZÓTÁNAK.

STB. STB.

ŐSZINTE TISZTELETE JELÉÜL

AJÁLJA

A SZERZŐ.

Kedves olvasó!

Ime kezébe veszed a magyar királyság állaprajzát, melyet elkészíteni s számodra is nyilvánossá tenni ohajtásom volt.

Ilyen régi királyi szék Európa mivelt földén alig találhatik, és birtoka mégis mily kevésbé ismertetett meg!

Azért akarod ismerni honod népét, miveltségi, politikai s vallási helyzetét, és jelentékenyebb helyeit; azon drágán megtartott hazát, mely annyi balszerencse között hordozott már földén? Ugy üsd ezt föl és olvasd.

Hiszem, hogy alkalmasabb kézikönyvvel nem kedveskedhettem honodért égő kebelednek, mint evvel, mely nem csak azon földet ismerteti meg veled, melyen annyiszor apáid vére folyt: hanem nemes fajod erény jellemezte történetét is a legemlékezetesb jelenetekben állítja eléd.

Ezek végett nem kiméltem fáradságot. Pontos adatok s hiteles kutatók után néztem, egyedüli célom lévén tökéletes ilynemű mű által pótolni a kiáltva jelenkező hiányt.

Az előfizetési iven tett ígéretem szerint a kut-
fökről számot adok. A népesedési adatok a katolikus
egyházmegyék névkönyveiből vannak merítve, mint
leghitelesebb forrásokból. E részben el nem mulaszt-
hatom elismerő hálámat nyilvánítani a pécsi ft. püspöki
titoknak ur ő gá iránt, ki a királyságbeli egyházmegyék
névkönyveit szíves volt átadni. A többi statistikai adatok
tudomására részént öntapasztalás, részént hosszabb idő
óta való jegyzés útján jutottam.

Mi a történelmi tényeket illeti t. olvasóm azokat
a nagyobb honi történelmi munkákban fölleled, kivéve,
melyek különös könyvek tárgyát képezik.

Fáradtságomért jutalmul elismerést remélek; de
ha e mellett az Ég tapasztalnom engedi, miszerént
mások e műnek hasznát vevén hiába nem dolgoztam:
ugy ezen tudat rám nézve sokszoros elégtétel lend.

Kelt Pécsen Máriahó 16., 1862.

Demerácz J.

A magyar királyságról általában.

Név.

E régi királyság magyar nevét legszámosabb lakóitól, a magyaroktól nyeré, kiknek elei Kr. u. a kilencedik században Ázsia síkjairól nyugotnak indultak, és sok viszontagság után itt hazát szerezvén, királyságot alapítottak. A német Ungarn szót, s a királyság egyéb idegen nyelven nevé Ung város nevéből szokták származtatni, melynél először lépték át új hazájok határait.

Fölosztás.

Korunkban a magyar királyság szoros, tág s legtágabb értelemben szokott vétetni. — A szorosan értendő királyság áll Magyar, Horvát és Tótországból, a tenger mellék és a katonai végvidékből. A tág értelemben vetthez az imént említettekén kívül még Erdély is tartozik. Legtágabb értelemben pedig az elősoroltakhoz még Dalmáthion is kapcsolandó.

Mi legtágabb értelemben tekintjük az általánosak leírásánál, hogy könnyebb áttekintést eszközöljünk.

Fekvés. Határok.

Európa egyik legáldottabb vidéke jutott a magyar királyság osztályrészeül. Fekszik az északi földteke mérsékelt égöve alatt, Ferrótól számítva a keleti hosszúság $32^{\circ}3'$ — $44^{\circ}3'$, s az északi szélesség $42^{\circ}8'$ — $49^{\circ}36'$ között.

. Határai más királyságokéitól elütnek. Hadtalanilag fontosak; minthogy hegyek és vizek levén magokban véve már hatalmas védekül szolgálnak. Így északon és keleten a kárpáti hegylánc; dél felül az erdélyi havasok, a Duna, Száva meg a dinári havasok; nyugoton az adriai tenger és a havasok képezik határait. A királyság szomszédos tartományai ezek: északon Morvaország, Szilezia, Gallicia; keleten Bukowina, Moldva s nagy Oláhország; délen Oláhország, Szerb, Bosnyák országok, Hercegowina, Feketehegy az az Montenegro; nyugoton az adriai tenger, Illyrország, Styria és az alsó osztrák hercegség. Mindezeket német és szláv származásu nép lakja.

Terület.

Területi nagyságra nézve földrészünkön több túlszárnyalja a magyar királyságot; mert összevéve minden hozzátartozó részt kiterjedése 6130 ⁷/₁₀ földrajzi mértföld, s így kisebb a francia császárságnál, az orosz birodalomnak pedig tizedrészét sem teszi, a királyságok közül kisebb a spanyolnál, sőt a svédnek felét sem teszi ki.

Mind e mellett több, különböző nemzetek által lakott országból alakult, melyek névszerént: a) a test-

vér (Magyarhaza.) Kiterjedése 4987·5 □ földirati mértföld. Áll a tulajdonképi Magyarhonból 3931·3 □ mfnyi s a vele törvényesen egyesített Erdélyországból 1006·2 □ f. mértföldnyi területtel; b) Tótország. Területe 172 □ mf; c) Horvátország 172 □ mf.; d) a magyar tengermellék 6·5 □ mértföldnyi fölülettel; e) a katonai végvidék, 610 □ mértföldnyi területtel; végre f) Dalmátország, 232 □ mértföldnyi kiterjedéssel.

Fölület.

Nagyobb kiterjedésű vidékek fölületre nézve nem egyformák. Majd emelkedett, majd mélyedt helyeket mutatnak föl, melyek mindenkor tekintetbe veendő, minthogy befolyásuk a közéletben vagy elősegítő, vagy akadályozó.

- A fölületi változás okozói száraziak s viziek.

A száraziakhoz tartoznak a hegységek, hegyek, barlangok, síkságok és völgyek: a viziekhez a tengerek, tavak, folyamok, folyók, csatornák és mocsárok.

Lássuk ezeket a magyar szent korona területén.
— A királyság szárazoni fölületét változtatják:

A. A hegységek, melyek ellepik, s pedig

I. A kárpáti hegységek, melyek Pozsonynál kezdődnek, azután észak felé s innen keletnek húzódnak ott erős természetes határt képezvén. Majd délnek tartanak, hol Moldva és Erdélyország között válaszfalul szolgálnak, s egész a vaskapuig terjedve a királyságot félkörben övezik. Közöttök csoportozatok léteznek, melyek láncolatokra osztatnak.

(Kétféle kárpáti hegység létezik: 1-ör az északi Kárpátok Magyarhonban, melyek legegyszerűbben három csoportra osztva iratnak le. Eme csoportok a Tát-ra, Fátra és Mátra, melyek mindegyike több hegy-lánccal bir, így a) a Fátra, részei: a kis Kárpátok Pozsonymegyében; a Duna és Jablunka között; a (Jablunka; a magyar érchegek) Bars, Zólyom, Gömör, Torna s Szepes megyékben így neveztetve, mivel a környékökön levő bányavárosok sok ércet szolgálnak, (csuca a 5137' magas Királyhegy; a Besz-kidek Árva megyében, a 6752' magas Kriván csucs-csal; b) a Tátra, részei; a központi Kárpátok sok mély tavaeskával Liptó, Szepes, és Sáros vármegyékben, nevezeteseb magaslatai a (lomnici 7678' magas, s a jégvölgyi 7746' magas csucs; az erdős Kárpátok az északnyugoti megyékben, melynek csuca a 6800' magas Pietrozsa; a hegyaljai láncolat, mely legjobb borokat terem; c) a Mátra, részei között a Cserhátat említhetni, mint melynek magaslat a 2103' magas Medves, és a Kékes.

2-ör. Az erdélyi Kárpátok. Ezek Erdélyt keritik, de az ország beljébe is vonulnak, részei: a) az erdélyi érchegek északnyugoton, vagy is az Erdélyt Magyarhontól elválasztó Királyhágó Bihar csucscsal, és az északi láncolat a Cibles és Gallac legkiáltóbb magaslatokkal. Továbbá b) a keleti Kárpátok Bálványa, Büdös nevű csucsokkal; végre is c) a déli Kárpátok Retyezát 7985' magas, Szurul 7298' magas és Bucsecs csucsokkal. -- Az Erdély belsajében levő hegyek hasonlóan kárpátiak. Legmagasabb csucok közöttük: a Lapul és Surján.

II. Az alpok, vagy is a havasok, melyek három rész ágazatai. Az egyik ág a n o r i havasokból nyulik be hazánkba Zala és Veszprém vármegyén át a Dunáig. Részei: a hires Bakony, erdőkkel, melyek nyulakat, őzeket és szarvasokat, valamint egyéb vadat is bőven rejtenek; a Vértes hegyek, a vasas lovasság elhányt vértseitől hivattva így, (mely Budánál a sz. János, Gellért,) Széchenyi és Kecskén hegyekben tűnik elő. E n o r i havasok részeül tekintik a Pest körül elterülő kőbányai hegyeket is. — A másik havasi ág j u l i néven Horvát, Tótországot, meg a katonai végvidéket foglalja el, hol legelőkelőbb részei: Werdnik, Billo, Kosza, Vellebich lánca. — A harmadik, d i n a r i név alatt ismert ág Dalmátország keleti részén, az adriai tengerrel púrhuzamosan vonul. Legmagasabb részei a Dinara 7149', s a Prolog 4317' magas.

B. A királyság hegyei olyanok, melyek semmi összeköttetésben nem levén az európai hegyrendszerekkel, külön részeket képeznek. Ilyen hegyek a Mecsek s más baranyaiak, a Somogy, Tolna, és Fehér megyeiek. Ezek bár magasságra nézve nem szédítők, de jó bort adnak, főleg a Mecsek pécsi ágai, a villányi Baranyában; szegszárdi, paksi Tolnában; baglyasi, gálosi, hagymási Somogyban; polgárdi Fehérmegyében. Nevezetes hegyek még a kitünő borban dúsz Badacson Zalában, Somlyó Veszprém, s a Ság Fehérmegyében.

C. A hegyekben lelhető hosszabb üregek b a r l a n g néven kerülnek elő. Ilyen a magyar birodalomban számtalan található. Legkiválóbbak mégis: az aggteleki B a r d l a Gömörben csepkőalakjai, kővületei s hidegsége miatt; a fonácai s a meziádi Biharban; az

a baligeti Baranyában; a bűdöshegyi négy kéngőzös barlang Háromszékben; a rablóbarlang közel Mehádiához az oláhbánsági ezredben, stb.

D. A hegytetőkön elterülő tágas terek főnlápoknak hivatnak. Ezekkel ellentétben a lapályon elterülő térségek síkságok néven honosak. A síkok népesek. Királyságunkéiból legjelentékenyebb az alföld, mely 1200 □ mfdet foglal el a Duna és Kárpátok által kerítetve. E térs rónákon lakik legtöbb magyar, mert a baromtenyésztésre alkalmasak. Itt legeltetik a juhászok bégő juhaikat. Itt vannak a csendes, gyepvel benőtt puszták, itt találtnak homokos részek is. A Hortobágy és Rákos itt terülnek el. — Fölhozhatni a felső síkságot is Komárom, Moson, s Pozsony megyékben. Itt a termékeny Csalóköz osztja a természet áldásait.

E. Két hegy között elterülő keskeny lapály völgynek mondatik. E szerint völgy a magyar királyságban sok van.

A száraz fölület sok helyen viz által vágatik keresztül. Ily viz a magyar királyságban:

A. Tenger, mely annak nyugoti partját locsolja. Ez az adriai. A melllette elterülő tartományok partjain öblöket alakít, melyek kikötőnek alkalmasak. Fiume, Zara, Buccari s mások virágzó kereskedésöket a tengernek köszönik.

B. Tó, a tengernél kisebb álló viz, legnevezetesebbek: a) A B a l a t o n, szárazföld által kerített tenger Zala, Somogy és Veszprém vármegyékben. Hossza tiz, szélessége a fél és két mértföld közt változó. Innen területe 12 □ mértföld. Legkeskenyebb Tihanynál, de épen ezért tengeri mélységü, 24 öl. Vize iható. Egyedül

táplálja a finom izű fogas halat, mely messzire szállittatik. A kisz nevű besóztatni szokott hal, gödény és vidra vizében él. Nádasaiiban farkas is lappang. A tón ár s apály uralkodik, szélvész dühöngvén a csónakosokat elmerítéssel fenyegeti. Vidéke egyik Európában a legkellemesebbek közül. A „Kisfaludy“ gőzös naponta hasítja hullámain, s szállítja a vendégeket Füred jótékony fürdőjébe; b) A F e r t ő vagy Nezsider tó Moson és Sopron megyékben 8 □ mföldnyi területtel. Halászata jelentékeny; de a tó hajózásra nádasai és sekélyisége miatt nem használható. Pázsitosai takarmányt nyujtanak; c) A v e l e n c e i tó, 5 □ mföld területű Fehérmegyében. Iszapos. Hal s szárnyasban gazdag; d) A p a l i c s i tó Szabadka határában Bácskában. Kiterjedése 1½ □ mértföld. Környékén szikso separtetik. Gyógyító vize miatt partjain házak építtetnek; e) A h a l a s i tó a Kis Kunságban; f) A kárpáti tavak, melyek tengernyi mélységök miatt t e n g e r s z e m nevet viselnek a Tátrán s az erdélyi Kárpátokon.

C. F o l y a m olyan folyó viz, mely a tengerbe foly. E névre nálunk egyedül érdemes a vén D u n a. Ered a badeni nagyhercegség Feketeerdő hegységében. Ulm-nál hajózhatóvá válik, a magyar királyságba Dévénnél lép be, s 110. mértföldnyi utja után Orsovánál hagyja el. Utja közben több ágra szakadása által jelentékeny szigeteket képez, miként a termékeny Csalóközt, a gyümölcsdús sz. endreit, a nevezetes szent Margitét, Csepelt, a mohácsi szent Margittát s egyebeket. Több folyó ömlik bele, melyek által gyarapítva nagy hajókat hordoz. — Dalmáthonban folyam a N a r e n t a.

D. Folyó, mely folyamba siet több létezik, és pedig, mely a Dunába foly, annak vidékéhez számíttatik.

Nem dunamelléki folyói a **Dunajec** és **Poprád** északon, melyek a Visztulába ömlenek.

A Duna folyói jobb oldalon: a) a **Lajta**, mely alsó Ausztria s hazánk között határfolyó; b) a **Rába**, mely Répcét veszi föl, s evvel a gazdag Rábaközt alakítja; c) a **Sárvíz**, melybe foly a Kapos és a Sió; d) a **Dráva**, határfolyó honunk s Tót, meg Horvátország között. Ebbe foly a **Mura**, melylyel a Muraközt kèpezi. Légrádig hajózható. Szabályozása munkában van; e) a **Száva**, a magyar és török birodalom között. Fölkarolja az Odrát, Lónyát, Kulpát, Unnát, s Bessuthot a magyar királyságban. — A Duna balparti folyói ezek: a) A **Morva**, Morva s Magyarország között, Dévénnél a Dunába foly; b) a **Vágh**, mely az Árva s Kisuca folyókkal növekszik; c) a **Nyitra**, Komáromnál a Vág s Dunával egyesül; d) **Garan**, melytől Esztergom német nevét kapta; e) **Ipoly**; f) a **Tisza**, Marmarosban az erdős Kárpátokból, két forrásból ered. Ott fehér és fekete Tiszának hívják. Kigyózóan foly nyugotnak. Lassu haladása gyakori áradását okozza, s mély medret váj számára; azért már Náménynál bármily nagy hajóval járható. Vize izletes halakat táplál, u. m. tokot, harcsát, vizát stb., mely okból halászata híres. 180. mértföld hosszu utja után Titelen alul a Dunába szakad. Mellékfolyói: a **Szamos**, a Latorcával egyesült Bodrog, Sajó, Zagyva, az egyesült Kőrösök, Maros, melyen már gőzhajó jár; g) a **Temes**; h) a **Nera**, a **Cserna**; i) a **Schyll**, az **Olt**, a **Bóza**, melyek Oláhországban folynak a Dunába; j) a **Küküllő** két ága.

E. A csatornák, vagy közlekedési szempontból, vagy azért készültek, hogy a vizenyős helyeket kiszárítsák. Említésre méltóbbak; a) a Ferencsatorna Bácsmegyében. Általa a Duna s Tisza egybekötetvén, a közlekedési vonal rövidítették. Keskeny, de eléggé mély, hogy terhes szállító hajókat hordjon. Zsilipjei kettősek; b) a Béga csatorna nem más, mint a hasonnevű folyó szabályozása Temes és Torontál megyékben; c) a verseci csatorna; d) a Sárviz csatorna Fehér és Tolna megyékben. Vele egyesül a Sió csatorna, a Balaton szabályozója.

F. A mocsárok kiszáritására ugyan kellő gond fordittatik; de még eddig teljesen le nem csapoltathattak. A még fönlevők között nevezetesebbek: a Hanság, a Fertő keleti részén; az ecse di mocsár Szathmármegyében; a Vajás vize Pest megyében; az alibunári mocsárok Torontálban.

Égalj.

Mínthogy a királyság a mérsékelt égöv alatt terület, égalja általán véve mérsékelt. Némely helyen e mérsékelttség hideg vagy meleg felé hajlik.

Az észak hegyes tájai hűvösebb lég által környezetnek annyira, hogy sok honi termés ott nem tenyészik. Itt a tavasz későbbben nyílik s a tél csikorgóbb, mint a déli tájakon.

A birodalom déli részei szelidebb leget élveznek; mert lapályon nyáron jobban meghonosul a meleg, télen pedig a hideg. Itt sokszor hasoníthatlan hőség és hideg uralkodik.

A tenger partjai legkedvesebb égaljjal dicsekednek,

mely hosszabb tartama miatt a növényvilágnak igen kedvező.

A birodalomban a legnagyobb hőség $+26^{\circ}$, — a legnagyobb hideg — 22° szokott lenni.

Termények.

Az „extra Hungariam non est vita“*) mondat igazolására, melyet az életföntartás tekintetében mondanak, az anyagi világ előhaladottságát kell megvizsgálnunk. A természet akármelyik osztályát tekintsük, megelégedve fogjuk tapasztalni, miszerént az isteni gondviselés az e tájon lakókról kegyesen gondoskodott.

Az állatország egyedei mind szelidített, mind vad állapotban szolgálatukkal kínálkoznak. A szarvasmarhatenyésztés divik; a schveici és styriai tehenek tenyésztésére külön majorságok keletkeznek. A bival teje s ereje miatt kedves. Lovak nemesítésére a magyar ménesgazdák lóversenyek által ösztönöztetnek. A juh és kecsketartás virágzik. A sertés, főleg Tótországban nagy számmal tápláltatik. Ebek, különösen az agár s a vadászatra alkalmasak sok házban találtatnak. A házi-szárnyasokról ellehet mondani, hogy a magyar háziasszonyok pénzforrásai. Számos gazda vesződik méhtartással, nem kevés a selyemhernyókkal. A mocsárookban pióca és ehető béka él; a tavak meg folyók hal, csik és rákban bővelkednek. Legdúsabb e tekintetben a Balaton s Tisza, miért is, mint már említve volt, halászatuk országszerte ismeretes. — A királyság vadakban sem szegény. Nagy hegyei s terjedelmes erdői becses vadakat tartalmaznak, mint szarvast, őzet, zergét, vadkant,

*) Jelenti: „Magyarhonon kívül nincs élet.“

nyulat, borzot, mókust, azután medvét, farkast, vadmacskát, rókát és görényt. Néhol a Duna partján hódok laknak. Szárnyasai erdőkben, lapályokon s vizeken tartozkodnak, mint az éneklők, galamb, gerle, fajd, szalonka, sas, varju, csóka, tuzok, daru, vadlud, réce, szárcsa, gödény, kócsag, hattyu és mások.

A növényországra való gond a főnálló gazdasági egyesületek fölügyelete alatt terjed. A jutalomosztások, a dicsőség lelkesíti a gazdákat, hogy terményeket nemesítve szaporítsák. Ezért a királyság több mint 44. millió □ holdnyi használható földén mindennemű növény diszlik. Különösen : a gabnafajok között nagy mennyiségű buza, rozs, árpa, zab terem, melyekből a bánáti és székesfehérvári buza, mint legelőkelőbb, első kiviteli cikk. Kukorica, köles, hajdina úgy, miként a hüvelyes vetemények tenyésznek. Zöldség és takarmány leginkább a lapályos helyeken nő. Burgonya és a különféle gyümölcsök eledelül szolgálnak, nem véve ki a déli részeken található fügét, sz. Jánoskenyeret, sok dinnyét, s gesztenyét sem. A királyság borai nemcsak Európa különböző részeibe, de Amerikába is szállíttatnak. Jelesebbek : a világhírű tokaji aszabor a Hegyalján Zemplénben ; a budai, szentendrei, kőbányai, csömöri Pestmegyében ; a kosdi, penci Nógrád megyében ; a szentgyörgyi, rácsei Pozsonymegyében ; a ruszti aszu, rákosi Sopronmegyében ; a neszemélyi Komárommegyében ; a csókai, váli, rácalmási Fehérmegyében ; a somlói, zsörki Veszprémmegyében ; a badacsonyi, sz. békállai Zalában ; a szegszárdi, decsi, paksi Tolnában ; a villányi, pécsi, szilvási, szent-miklósi Baranyában ; az egri, visontai Hevesmegyében ; a

szeredneyei Ungban; az érmelléki Biharban; a ménesi s magyaráti Arad megyében. Azután a szerémi Frusca Gora hegyről, pakráci, traui stb. melyek kezelésére borászati társulatok alakultak. Dohány, a borral itt nélkülözhetlennek tekintetvén, gondosan ültetetik, s bő jövedelmi forrás. Egyéb növényei: a komló, len, kender, repce, gubacs, orvosi és festőnövények. A királyság erdei mértföldekre terjedők, így a Bakony, a bácsi, a kárpátiak stb. A fenyő, bükk, nyár s fűzerdők tüzelőt nagy mértékben nyújtanak. — Fűszerül használtatik a sáfrány, paprika. Olajt nyújt az olajfa, melynek hazája Dalmáthon.

Az ásványország mindennemű érc és kőben gazdag. Hegyeiben arany s ezüst ásatik. Az elsőt némely folyóból is nyerik. Réz, sok vas, ón, ólom, higany, dárdany, kékle, márvány, s mások találatnak. Épület és malomkövek a Kárpátokon kívül máshonnan is nyeretnek. Hogy drágakövei nem hiányzanak, a természettan bizonyítja; sőt oly nemes köve van, t. i. az opál, mely egyedül a magyar királyságot vallja honául. Gránát, marmarosi gyémánt, jegecek az opál mellett becsre elhomályosodnak. Ez ékszerek mellett a gazdaszatban fontos ásványok egyike a kősó, mely több északi vármegyében aknáztatik; Sóvár pedig fűtsót nyújt. Jelentékeny a kőszén, melyből a legkitűnőbb minőségű a pécsi és az esztergomi. A mésztartalmu földek szikst izzadnak ki, mely cikk a gálic, salétrom, timsóval és kénnel kiviteli. Jó porcellán s edényföldre ismeretes.

Számtalan helyen a földből jótékony forrás bugyog,

melyek a természettől vegyileg alakítva betegségek el-
lenszereiül használtatnak.

A lakosok száma, nemzetisége, vallása s miveltsége.

A magyar királyság lakosai számra nézve 14,290,110-en vannak, és nemzetiség, vallás, s miveltség által különböznek egymástól.

I. A kaukazi néptörzs ismertető jellegei első pillanatra előtűnnek minden magyar királysági lakos testén. A szabályos test fehér vagy barna színű bőre, rendes arckifejezése, ép hajzata a sok nemzetiséget eredetileg egy törzstől származottnak vallja. E nemzetiségek fője

A magyar, számra nézve 5,678,700. E, deli testalkatu, jobbadán barna tagokat számító nemzetet az epés és vérmesből kevert véralkat tulajdonai jellemzik, u. m. a becsületesség, őszinteség, nyájasság, barátságszeretet, nagylelkűség, lelkesedés, bátorság, dicsőségvágy, adott szava beváltása. Mint rendkívüli tulajdonok szerepelnek a magyarnál a honszeretet, fejedelme iránti rendithetlen hűség, nemzetiségére büszkeség. Leginkább a lapályokat lakja, hol kedvenc foglalkozását a baromtenyésztést és a földmivelést szorgalmasan üzi. — Nyelve kellemes, igen természetes; de idegennek nehéz, noha szójárásai nincsenek.

A legnagyobb nemzet után a szlávok tulnyomó, mit csodálni nem lehet, ha meggondoljuk, miszerént e hon őseink által történt elfoglalásakor Pannoniát, Daciát, Moesiát, Liburniát, mint melyekből alakult szlávok

lakták. Midőn a tatárjárás, nemkülönben a török háborúk folyamában az ország lakói részént kiirtattak, részént földönfutókká lőnek, az ismétli benépesítésre nagyrészt szlávok hivattak meg. Ez okból számuk most 4,436,880. Azonban ezen általános név több népet foglal össze, melyek egymástól eltávózó nyelvök miatt szükség, hogy külön megneveztessenek. Ilyenek a tótok számra 1,422,500; ruthenek 446,000; szerbek 445,800; horvátok 1,651,480; vendek 30,100; csehek 9,600; bolgárok 23,000; dalmaták 408,400. E nevezett népek a királyság határait lepik el, úgy, hogy beljében csekélyebb számmal élnek. Nyelvök kemény hangzatu, irodalmok fejledező.

Honunk oláh vagy román lakossága az északkeleti megyékben, s Erdélyországban él. Az oláhok a dákok, geták, trákok, rómaiak maradéki, kiknek összezavart nyelvét beszélik. Oláh nevöket az ólálkodni szótól vevék, minthogy csak nem régen is henyélve éltek; de ezt, valamint durvaságukat elhagyni igyekeznek. Irodalmok csekély. Számuk 2,571,420.

Németek leginkább az osztrák tartományokkal határos vidékeken, a városokban, Szepesmegye és Erdélyben találtnak. Számuk 996,406. Az erdélyi szászok ezen osztályba sorozandók, mint kiket II. Géza Német-honból hívott be. Öket csenddel párosult szorgalmas élet, minden jóra törekvés jellemzi. Főfoglalkozásuk a földmivelés és kézművesség. Nyelvök mivelt. Irodalmok nevezetes.

Zsidó a királyság minden táján kereskedik. Mióta Csehország s Galliciából beszárogova nagy s kis helyeken letelepednek, hogy a sz. jóvendölések szerint

annál elszórtabban éljenek, azóta szigorú takarékoság és kereskedői szorgalom által nagy gazdagságra tettek szert. Számuk 407,844. Ők rontott német nyelven közlekednek egymással; mivel nemzeti nyelvöket már kevesen értik. Emancipáltatásukon nálunk bizonyos idő óta dolgoznak.

A cigányok 80,500-an zenészettel, kovácssággal foglalkoznak. Külön nyelvet beszélnek; de melynek irodalma nincs. Jellemök az esszesség, zenészi tehetség; de mind a kitűnő birtokok mellett magasb képzettségre nem törekeshetnek. Restségök ismeretes.

Ezekon kívül a magyar királyságban van 18,620. örmény és görög, kik kereskedést űznek; 2,800. francia, jobbára Torontálban, mint gyarmatosak; 16,300. olasz; 900. clementin a péterváradin ezredben, kik a régi illyrek valódi ivadéki, hanem Kelemen püspöktől, ki őket a tizenkettedik században megtérítette, hivatnak akképen, — nyelvök minden európaiától különböző. — Angol és Török nemzetiségű egyének is laknak a birodalom területén, noha nem állandóan; miért is számukat biztosan nem tudhatni.

III. A magyar korona területén lakók között következő vallások dívnak:

a) a római katolika, 8,514,180. követővel, kik a szertartás tekintetében latinok s görögökre osztatnak, bár mindketten a római pápa egyházi elsősege előtt meghajolnak. — A 7,103,400. latin katolikust vallásilag öt érsek és huszonkét püspök igazgatja. Az öt érsek között fő az esztergomi, egyszersmind hercegprimás s örökös pápai követ; a többi érsekek ezek: a kalocsai, egri, zágrábi, s Dalmátiában a zárai. A püs-

pökségek következők: a besztercebányai, csanádi, diakovári, erdélyi, győri, kassai, nagyváradi, nyitrai, pécsi, rozsnyói, szathmári, székesfehérvári, szepesi, szombathegyi, váci, veszprémi, zengi, — és Dalmáthonban a catarói, corzolaraguzai egyesített, lesinai, sebenicói, spalatói. — Az 1,410,780. görög katolikus főpásztorai: a fogarasi érsek; eperjesi, kőrösi, lugosi, munkácsi, nagyváradi, szamosujvári püspökök. — Minden püspöki helyen létezik székeskáptalan; Nagyszombat, Pozsony, Sopron, Csazmában s Fiumében pedig társaskáptalan. Ezek tagjai kanonokoknak hivatnak és vannak köztök fölszentelt, valamint címzetes püspökök, apátok, prépostok. Megemlitendők a szerzetesek, kik részént lelkészettel, részént tanítással és betegápolással foglalkoznak.

b.) a görög nem egyesült, roszul ónak nevezett hit, 2,370,246. követővel, kik szláv és román eredetűek. Egyházi főnökük a karlovici pátriarcha elsősege alatt kilenc püspök, u. m. az aradi, budai, erdélyi, károlyvárosi, pakraci, temesvári, újvidéki, verseci, és Dalmátországban a sebenicói. Vannak sz. Vazulról címzett szerzetesei.

c.) a helvének hívott ugynevezett reformata vallás 1,931,780. követővel, kik nagyobb részben magyarok. Egyházilag öt kerületre osztatnak, melyek a dunamelléki, dunántuli, tiszáninneri, tiszántuli, királyhágóntuli. Mindenik kerület élén egy tanácscsal bíró superintendens áll.

d.) az ágostai, másképen evangelika, vagy lutherana 1,012,960. követővel, kik többnyire németek és tótok. Őket öt superintendens kormányozza, u. m. a

dunamelléki, dunántuli, bányakerületi, tiszamelléki s berethalmi.

e.) az unitaria, másképen socinián hit Erdélyben 48,100. követővel. Vallási ügyeiket egy superintendens intézi.

f.) a zsidó, 407,844. követőjét rabbik igazgatják, kik egymástól függetlenek. Több helyen csinos zsinagógával birnak, így Pesten, Ó-Budán, Szegeden, Pakson, Baján, Nagy-Kanizsán, Győrött s egyéb helyeken.

g.) az önmagukat Krisztuskövetőknek nevezők hite, mely a józanságtól megfosztott quakerismus másául tűnik föl, Magyarhon Bácsmegyéjében. Ez, mely a tanítóhivatallal a keresztény alaptanokat is elveti jobbra az együgyű nép között alapít vagyonszösseséget. Követői Baján, Baracsán, Béregben, Ó-Morovicán, Pacséron hallomás szerint mintegy 5,000-en élnek.

A királyságban megforduló törökök Mohamed vallását követik.

III. Miveltségre nézve elmondható, hogy az a legműveltebb népekével összehasonnithatik. Az irodalom, különösen a magyar, tudományok s művészetek virágzása, jeles intézetek keletkezte, üdvös társulatok nemzeti érettségről kezeskednek. E miveltség előmozdító eszközei minden nemzet és vallásfelekezet birtokában föllelhetők. Fő ezek között a népnevelés, melyet elterjeszteni már sok jeles egyén iparkodott. Célja dicséretre méltó iparral készíti a községeket tanodák alapítására, melyekben a miveltség alapjai megvettetnek; vagy a közembernek legszükségesebb dolgok adatnak elő. Több év óta tömegesebben látogattatik az iskola. Így a királyságban 680,000. katolikus s több százezer más val-

lásu jár a néptanodákba. — Megemlítendő az inasok iskolája, hova több ezer iparos inas jár. Létezik minden jelentékenyebb helyen. Vasárnapi iskola, hova minden iskolából kikerült fiú s lány tartozik járni minden faluban állittatik.

Tudomány. Művészet.

Magasabb műveltség megszerezhetése végett a néptanodákon kívül ugynevezett középiskolák, az az gymnasiumok s reáltanodák léteznek. — Az elsőik száma 122., és ebből h e t v e n e g y katholikus, h u s z o n h á r o m helvet, h u s z o n e g y ágostai, k é t egyesült protestans, h á r o m unitarius, k é t n. e. görög. Tannyelvök magyar, német, tót, oláh, vagy vegyes. A tanulók száma 20, 888. Reáltanoda h a r m i n c z e g y. Dalmátországban 4. gymnasium s ugyanannyi reáltanoda van; ezért az egész királyságban 126. gymnasium és 35. reáltanoda létezik. — A tanítóképezdek az ifjakat ügyes tanítókká képezik. Mióta kereskedelmi iskolák nyitattak, s a kereskedelmi akadémia fölállt, e részben is előmenetel tapasztaltatik.

Az ifjak további kimivelésére, mint tudományos intézetek figyelmünkre méltók: a p e s t i istenészeti, jogi, orvosi, bölcsészeti karral bíró egyetem 1275. hallgatóval; a k a s s a i, nagyváradi, pozsonyi, nagyszebeni, z á g r á b i akadémia; a k a t h. lyceumok, melyek most csak istenészeti folyammal bírnak a püspöki székhelyeken; protestans lyceumok prot. istenészeti folyammal; a selmeci bányászakadémia; a budai József műegyetem; a m a g y a r - ó v á r i gazdasági intézet; t e n g e r é s z e t i tanodák. A tudományok terjesztőiül nézetnek: a magyar s déli szláv tudós társaságok; a sz. István, természettu-

dományi, földtani társulatok Pesten; muzeumok Pesten, Kolozsvárott, Zágrábban; számos magán és nyilvános könyvtár stb.

A művészetek szinte virágoznak. A színészet, hangászat, szobrászat s festészet mindig több művészt teremt. Előmozdításukra szolgálnak az egyletek, így a műegyetem, zeneegylet, műkiállítások.

Intézetek.

E név alatt értjük részént a nevelés, részént az emberiségen való segítés végett létesített intézményeket.

A nevelés, az oly elkerülhetlenül szükséges helyes irányu nevelés előmozdítására léteznek papnöveldek, gyermekszemináriumok, finöveldek, leginkább önzetlen szerzetesek, különösen a Jézustársasági rend fölügyelete alatt, nőnöveldek, főképen önföláldozó szerzetesnők gondja alá helyezve, siketnéma és vaktanító intézetek. A segítségre szorulókról is van gondoskodva; mert a lelkibetegek számára tébolydák, a testileg betegekére városi, vagy szerzetes férfiak s nők által kezelt kórházak, és fürdők; az árvák részére árvaházak léteznek. Továbbá vannak zálogházak, takarékpénztárak, legényegyletek, gazdászati, orvosi, kereskedői társaságok. Nevezetes az oltáregylet, s az 1861. évben született sz. Lászlótársulat szegény kath. egyházközségek segélyezése végett.

Közlekedés.

Mind szárazon, mind vizen könnyű a közlekedés; mert miatta jó utak készítettnek, melyeken a kocsik, gyorskocsik és posták gyorsan haladhatnak, miatta a vizek szabályoztatnak, hogy a hajózás lendületet nyerjen.

A gőzműves közlekedési eszközök elseje a gőzhajózás tengerünkön már előbb divatban vala; de folyóinkon csak a boldog emlékü gr. Széchenyi István általi alkottatás után kezdett működni, és jelenleg mig egy részt tökélyesül, más részt a kereskedelem előmozdítójául szolgál, mert a német örökös tartományokat a Dunán haladva a törökökkel, sőt Levantével hozza érintkezésbe. Az első cs. k. szabadalmazott gőzhajótársaság hajóival már magánszemélyekéi is versenyeznek.

Második gőzmű a gőzkocsi, alig 15. év óta. Vasvonalai, melyeken halad az államban elágazva a jelentékenyebb helyeket érintik. Következők:

a) a délkeleti vonal v. is a Bécs-Baziási, 95 mértföld hosszú. Rajta az alsó osztrák főhercegségből az illyrvidéki Dunáig hatolhatni. Elhalad Pozsony, Érsekújvár, Esztergom, Vác, Pest, Cegléd, Kecskemét, Szeged, Temesvár mellett;

b) a tiszai vonal, 44 mf. hosszú. Cegléd-től Debrecenig terjed. Hozzá csatlakozik a szolnok-aradi, püspökladány- nagyvárad, debrecen-miskolci, miskolc-kassai;

c) a győr-bécsi 20. mértföld hosszú vonal, Bécs, Győr, Ó-szöny ismeretesb nevű állomásokkal;

d) a sopron-bécsújhelyi rövid vonal;

e) a buda-kanizsai, körülbelül 70. mf. hosszú pálya, melynek egyik ága Ó-Szönnél a győr-bécsivel, a másik Pragerhofnál a déli osztrák pályával egyesül. Főállomásai: Buda, Székesfehérvár, s Nagy-Kanizsa;

f) a mohácsi vonal, 8. mértföldnyi hosszúságú. Eredetileg szénszállítás végett építettett, azonban személyeket is vesz föl. Most tervben van a kanizsaival

mikénti egyesítése a közlekedés elősegítésére. Főhelyei Mohács, Villány és Pécs;

g) a Károlyvárostól Zágrábon átvonuló sinek a déli osztrák társaságéihoz csatlakoznak. Hoszsuk 28. mértföld;

h) a p o z s o n y - s z e r e d i v o n a l, 8. mértföld hosszú, mely a honban első volt; még most is lovak által láttatik el. Másképp nagyszombatinak neveztetik.

Tervben vala 1848. előtt Fiumét összekötni pályával az ország központjával Pesttel, de e föltevés foganatosíttatlan maradt. Fiume helyett Triest részesült ez előnyben. Erdély kap vaspályákat.

A t á v i r d á k által legtávolabb eső vidékek percnyi idő alatt adnak egymásnak ügyeikben értesítést. Minden vaspálya mellett vonulnak el villanysodronyok. Föl-enlitendő mint hosszú távirdavonal a pest-temesvár-pé-tervárad-eszék-pécsi.

Ipar. Kereskedés.

Szent István koronája területén az iparra s kereskedeésre nagyobb gondot csak mostanában fordítanak. — I p a r o s tekintetben még nem érjük el a külföldet, mivel különösen a tenyésztés, és nem a földolgozás dívik. Mindemellett jelentékenyebb iparágak a kézművesség, bányászat és gyártás. A k é z m ű v e s e k, vagy köznéven mesteremberek szemlátomást szaporodnak, főleg a nyomdászok, óráskok, harangöntők, rézművesek, ötvösök, ékszerészek, timárok, stb. — A b á n y á s z o k külföldről jönnek s virágzásnak indítják a bányászatot. Hegyeinkből szorgalom által sok jövedelmet lehet kapni, miután évenként pár év óta 32. mázsa arany; 416. mázsa ezüst; 34,844. mázsa réz; 1,567,390. mázsa vas; 23,564. mázsa

ólom; 495. mázsa horgany; 55 mázsa higany; 7,142,007. mázsa kőszén, sok kén, timsó, stb. nyeretik. Hátha kellő számu munkás volna? — A természetményeket s ásványokat g y á r a k dolgozzák föl. Ezért léteznek bőr, gyapjukelme, pamut, posztó, selyem, papír, stearingyertya, szivar, gyufa, olaj, pálinka, cukor, vas, kőedény, üveg, pipakészítéssel foglalkozó gyárak.

A természet és ipar adományai vagy a királyságban fölhasználtatnak, vagy kiviteli cikkek gyanánt szerepelnek. Így a k e r e s k e d é s virágában van. A belföldön élő nagykereskedők gyapju, sertés, marha, gabona, bor forgalomba hozása által a közlekedési eszközökör. élénkséget idéznek elő, midőn azokat küldföldre küldik. A tengeri hajózás és vaspályák a királyságba gyarmatárutkat s déli gyümölcsöket szállitnak. A kereskedelmi társulat föladata a kereskedést fölkarolni.

Igazgatás.

(A magyar királyság alakulása első pillanatától fogva alkotmányos állam. Alkotmánya II. Endre aranybullája, a bécsi s linzi egyezmények, s a hires pragmatika sanctio által van biztositva. Élén áll a király, ki a habsburglotharingi ház első szülötte s örökli az ő s koronát, a vele járó méltósággal és kötelezettségekkel együtt. Szükséges uralkodása elején a kiadott koronázási hitlevélre megesküdvén az ország áldornagyától, t. i. az esztergomi érsektől megkoronáztatnia. Azután övé a végrehajtó hatalom, cimek s méltóságok adása, intézi az igazgatást, összehivja az országgyűlést, mely két házból áll, u. m. föl s ő és als ó házból. Abban a királyság főpapjai, főnemesei : ebben a vármegyék, sz.

királyi városok; szabadkerületek követei ülnek. Az 1848-ban népképviselőre helyezett alsóház hoz törvényeket, határoz az adó s katonailleték fölött, mit a felsőház megvizsgál, végre a király akarata szerint szentesít.

Országos méltóságok a nádori, országbirói, tárnokmesteri, horvát báni. Az igazságszolgáltatást a hét személyes tábla, s királyi ítélő tábla intézi.

Az állam kerületek s megyékre, ezek járásokra osztatnak. A megye élén a főispán vagy főkapitány áll, két alispán, illetőleg alkapitánynyal s alájok rendelt tisztviselőkkel. A járásokat főbírák és szolgabírák igazgatják. A szabad királyi városok tanácsa egyedül a királytól függ.

A királyság egyes részei.

A.

MAGYARORSZÁG.

Ezen, a magyar királyi birodalom zömét képező ország 3931·3 □ geographiai mértföldnyi területén 9,987,600 lélek él, kik között nemzetiségre nézve 4,940,000. magyar; 726,130. német; 1,409,500. tót; 446,000. ruthen; 440,000. szerb; 51,400. horvát. 30,100. vend; 5,900. cseh; 22,800. bolgár; 1,600. dalmata; 1,390,030. román; 398,000. zsidó; 29,800. cigány; 16,600. mindennemű egyéb nemzetségű; -- vallásra nézve 6,085,300. római s görög katolikus; 1,086,000. görög n. egyesült; 1,610,000. helvét; 803,300. ágostai hitvallású; 398,000. zsidó; 5,000. ugynevezett Krisztus-követő.

Magyarhon fölosztatik négy kerületre, melyek a Dunáninneni, Dunántuli, Tiszaninneni, Tiszántuli. Mind-egyik több vármegyét tartalmaz.) Honunkban fekszenek a szabad Jász, Kun és nemes Hajdukerületek is.

Dunáninneni kerület.

Ezen 996·7 □ földirati mértföldnyi területet 2,919,300. lélek lakja, kik között 1,007,300. magyar. Tizenhárom vármegyéje: Pest, Bács-Bodrog, Nógrád, Esztergom, Hont, Bars, Zólyom, Liptó, Árva, Turóc, Trencsén, Nyitra, Pozsony.

I. Pest vármegye.

1659-ik évben Pest, Pilis, Solt megyék törvényesen egyesítetvén, azóta egy megyét képeznek, s gyűléseiket Pesten, az ország fővárosában tartják.

Területe 191 □ mértföld. Lakosai száma 637,000, kik között 409,300. magyar, a többi német, szláv, zsidó. Közigazgatásra nézve két sz. kir. várost és öt járást számlál. Ezek a pilisi (egykor Pilismegye a Duna jobb partján), váci, pesti, kecskeméti, solti.

Szabad királyi két városa:

Buda, németül *Ofen*. Nemcsak honunk, hanem egyszersmind a királyi birodalom ősi fővárosa. Fekszik kedves vidéken, a Duna jobb felén, Pest átellenében úgy, hogy evvel az európai hírű lánchid által összekötve mintegy ikervárost képez. Félkör alakban hegyek környezik, melyek a havasok ágai, és itt kitűnőleg a sz. János, Gellért, Széchenyi, Ferenc hegy által képviseltetnek. A város 1·75 □ földrajzi mértföld területét 38,900 magyar, német, és szláv nép lakja.

Itt székel Magyarhon kormányzója a nádor, s egy görög nem egyesült püspök. Részei a vár, a körülbírtató öt külvárossal, melyek a viziváros, országut, Újbuda, Krisztina város, Tabán (rácztváros).

Buda nevezetességei a fővár, vagyis a belváros, a gellérthegyi kőbevált várdával. Az első egy magánálló hegyen van építve, kétszeres vastag fallal kerítve, melyre az utóbbi időben nagy gond volt. Kívül kellemes sétányai, belül csinos épületei díszére vannak. Itt van a királyi lak, honnan a nádor kormányoz; benne sz. Zsigmond kápolnája szerencsés első királyunk szent jobbát, koronáját, jogarát, keresztes földgömbjét, kardját, keztyűit, és saruit őrizhetni; itt vannak a III. Károly emléke villámhárító fegyvertár, a főhadikormány épülete, nagy országház, színház, tornyos tanácsház, templomok. Terei között történelmi jelentőségű a sz. Györgytér, melyen a hős Hunyad egyik sarja László ártatlanul lefejeztetett, s melyen a vitéz Henci cs. k. tábornok bronz emlékszobra díszelg. Ide kocsitton kívül több lépcsőzet vezet. E várban foglalnak helyet a legfőbb hivatalok, u. m. a helytartótanács, királyi kamara, építészeti főigazgatóság, főpostahivatal, sorsjártékigazgatóság, fiókbank. A várhegy alatt vonul el a nagyszerű alagút, mely mű a szemközt épült lánc-hiddal gr. Széchenyi István, a legnagyobb magyar eszmeszüleménye volt. — A gellérthegyi vár magában foglalja a csillagásztornyot, s a gőzhajói jeladót. A forradalom után épült s párját ritkítja mind csin, mind szerkezetre nézve.

A főváros egyházai vallási állapotáról tanuskodnak. Tizenkét kath. temploma között kivalóbbak a várbeli szűz Mária menybeneteléről címzett, a várórségi, a Zsigmondkápolna, a Krisztinavárosi; egy görög nem egyesült szép egyház áll Tabánban; egy ágostai hitvallású imola a várban. Számlál öt szerzetes rendet. Közü-

lők a kegyesrendiek tanítanak, a kapisztranosok s kapucinusok lelkészkednek, az irgalmas barátok, valamint az Erzsébitszüzek betegek ápolásával foglalkoznak. Buda jótékony intézményei a nőegylet, magyar hivatlanokok nyugdíjintézete, szegényápolda, takarékpénztár.

Tudományos intézetei a kegyesrendi főlgymnasium, reál, József műegyetem, minden vallásfelekezet néptanodái. Nyilvános könyvtára nincs; de a magán birtokban levők között nagyobb szerű a szent ferencieké, a nádori, melynél valamikor becsesebb volt Mátyás királyé. Az egyetem nyomdája mellett mások is működnek.

A megromlott egészség helyreállítására fürdők léteznek. Már a régi rómaiak, midőn vaskarjaik, mint békók közé szoritották e föld lakóit Buda hathatós fürdőit „aquae calidae“ néven ismerték. Most ismeretesebbek a császár, király, Lukács, rác, rudas, sárospölők. Hasznos a vízgyógyintézet és keserűvízforrás.

Gyárai mindig élénkebbekké válnak. Bennök gépek, posztó, ser készíttetik, bőr dolgoztatik ki. A csendesen hömpölygő Duna egy szigetkéjén, melynek neve Margitsziget, IV. Béla magyar király ily nevű leányától, ma is látszanak azon nőzárdá romjai, melyben a királylány, mint fejedelemasszony élt. A kalváriahegy oldalában most is áll a török időkből egy mecset, melyben Gyül-Bába (rózsasáta), kit a törökök szentként tisztelnek, aluszsa álmát. A krisztinavárosi vérmezőn épült a buda-kanizsai vaspálya indóháza.

Buda lakosai a mesterségüzésen kívül bortermeléssel foglalkoznak. Az alkalmas föld szorgalmas mi-

velés folytán jó borokat terem, melyek között a vörös, mint kitünő minőségű messze szállittatik. A Széchenyi- (előbb Sváb)- hegyen a baromtartás is szokásban van.

Az ily nagy városok lakói szórakozás végett a zöldbe rándulgatnak. A budaiak, sőt pestiek is a Horváthkert, zugliget, disznófej, városliget, Széchenyihegy, Lipótföld, Laszlovszky, Margitsziget nevű helyeket leggyakrabban látogatják.

Történetét Ó-Budáétól elkülönítve a tizenharmadik századdal kezdhethük, mint melyben több történész szerint IV. Béla király okulva a tatárok általi szenvedéseken birodalma védelmére épített várai között a budait is emelhetette. Német lakosai e korból származnak. Innentől fogva szerepel gyakrabban Buda a történelemben. 1309-ik évben Robert Károly király, egy ezen alkalomra készült koronával a Máriaegyházban megkoronáztatott. Nagy Lajos ide helyezvén székét, székhely maradt majd két századig. Már 1385-ben királyi palotája kis, vagy II. Károly meggyilkoltatása által megfertőztetik. Első eset, mely után több elvérzés következett. A várból hurcolák 1401-ben Zsigmondot, az indulatos királyt a rendek Visegrádba, honnan Gara Miklós Siklóra vitte. 1439-ben országgyűlést látott. Nem sok idő után, 1457. évben a szerencsétlen utószülött László király sz. György terén a reménydús Hunyadi Lászlót lefejeztette. Hunyadi László öccse Mátyás, általánosan királylyá választatván nemzete boldogítására mindent elkövetett. Budát is diszesítette, könyvtárt szerzett, az egyetemet újra szervezte, Budát Európa első városává varázsolta. Azonban már közvetlen utóda Ulászló alatt fényéből sokat vesz-

tett; mert ezen király gondatlansága annyira ment, hogy még a könyvtár jelesb műveit is eladta. II. Lajos alatt kezdett itt a lutheranizmus elterjedni. — A gyászos emlékü 1526-i mohácsi ütközet után a töröktől meg nem lehetett menteni, ki azt a Zápolya Jánosnak ajándékozott várpalotán kívül fölpörkölte. I. Ferdinánd elfoglalá ugyan a királyi palotát; de 1529-ben a Bécs ostromától jövő öreg Szoliman azt a királyi koronával együtt ismét Zápolyának adományozta. Keresztény kezekből 1541-ik évben csellel maga Szoliman ragadá ki, mig 145. év eltelte után, az az 1686-ban visszafoglaltatott. A következő században 1703-ik évben királyi várossá lőn, noha szabadalmi előbb is voltak. 1780-ik évben a nagyszombati egyetem ide hozatott. Első Ferenc 1792-ben falai között koronáztaték meg. — A legújabb időben nagy haditény szemlélője vala. Az 1848-iki év e várat is kiragadni igyekezék a császári kormány hatalmából. Ostromlása végett 1849-iki pünkösthava 4-én harcera hevült magyar seregek érkezének. A császári katonaság, nemzetiségre német, szláv, olasz részent az erődívenyekbe, részent a várba huzódott, mely a helvét Henci császári tábornok kormányzása alatt elszántan védte magát. Ő a nevezett napon G ö r g e y A r t h u r magyar fővezér által tett fölszólításra várat nem adta föl, sőt midőn a magyar sereg csekély ágyukkal lőni kezdé, Pest bombázásával felelt. A mintegy 30,000-nyi ostromló sereg a Gellért, Széchenyi s más hegyeken elhelyezve szünteleni forrongásban élt. Mialatt ezek a várat, a vár Pestet lövették, azalatt valódi ostromkészületek tétettek. Az elhatározó támadás pünkösthó 21-e hajnalán történt. A föltüzelt ostromlók négy felől nyomultak a vár ellen, azt rövid

negyedfél órai csatározás után elfoglalván bevételét három színű zászlók lobogtatásával jelentették. Örvendezve kiabálának a pestiek „éljeneket“ a honvédsereg tiszteletére. De ismét a császáriak kezébe került. — A forradalom után épült a gellérthegyi várda; 1856-ik évtől fogva a pompás alagut.

— **Pest**, latinul *Pestinum*. Régi város. Budával együtt a királyság fővárosa. Buda átellenében, tehát a Duna balpartján, homokos lapályon fekszik. A birodalom legnépeseb, s leggazdagabb városa. Határa 1·8 □ földrajzi mértföld, melyen 121,720. magyar, német, szláv, örmény, és zsidó lakik. Külországokkal a dunai gőzhajózáson kívül a vaspálya köti össze; innen van, s mivel az ország központja, hogy mind miveltség, mind népesezésre nézve gyors léptekkel halad elő. 1780-ik évben csak 13,500. e század első évében harmincezer, 1828-ban hatvankétezer, 1851-ik évben 83,828. lakost számlált.

Részei a bel, Lipót, Teréz, József, Ferenc városok és a kültelkek. Huszonöt tágas tere között a József, Erzsébet s Széchenyi terek sétányokkal kedveskednek; kétszáztizentöt utcájában a 4934. ház között legtöbb egy skétemeletes, sok három, és pár négyemeletes is találtatik.

A négyszegű megyeházban tartja Pest vármegye közgyűléseit. A tornyos városházban működik a szabad tanács. Pest a hétszemélyes tábla, királyi ítélőtábla, s váltótörvényszék széke. A tudományok, művészetek, jótevő intézetek, ipar s kereskedelem központja.

Lakosai vallásra nézve római k a t h o l i k u s o k hat plébániában, melyek kerületében 14. egyház és kápolna között egy sincs, mely építészeti tekintetben figyelmet érdemelne. A lipótvárosi, mely egykor óriási nagyságban

fog láttatni, csak most készül. Egyedül az egyetemi s belvárosi plébániatemplomok mutatnak valamit. Van itt kath. központi papnővelde és öt szerzetes rend, ezek a kegyes, szent Ferenc, servita rend, az angolkisasszonyok s a szeretetnővérek rende. — A görög nem egyesültek két egyházban végzik szertartásukat. Az egyikben szerb, a másik kéttornyuban görög, vagy román nyelven. — A helvét hitvallást követők a Ferencvárosban birnak imölát, mely egy művészileg faragott karrarai márványszobrot mutat föl holtan kiterítve ábrázolva gr. Zichy Manónót. — Az ágostai hitvallásuak imaháza a belváros egyik sarkán áll. E négy hitvallást követők a kerepesi ut mellett közös temetőt birnak, hol a kegyelet emlékei drágaságban és becsben mulják föl egymást. — A 26,700. zsidó nagy áldozattal épített kívül belül fényes zsinagógát, mely kupokkal ékesítve az egykori jeruzsalemi templom állítólagos terve szerint csináltatott.

A lakosság sepreje, az ugynevezett csirkefogók (händlfanger) a nápolyi lazarónik hasonmásaiul tűnnek föl.

A város tudományos intézetei ezek: a magyar tudós társaság, jeles könyvtárral, a kir. természettudományi, földtani, sz. István társulatok; a királyi egyetem istenészeti, jogi, orvosi, s bölcsészeti folyammal, és mintegy hetvenezer kötetű könyvtárral; a prot. istenészeti tanoda. Tanintézetei: a kegyesrendi s királyi föl, ágostai algymnasium, a kereskedelmi akademia, városi reáltanoda, jó tanítóképezde, szervezett elemi tanodák, nyolc kisdédóvoda, az angol kisasszonyok kath. növeldéje, magán fi és leánytanító intézetek, testgyakordák, uszodák. — A nemzeti muzeum könyvtára, természeti, régiségi s képgyűjteménye, valamint a fűvészkert az ismeretek előmozdítói.

A magyar irodalom központja Pest. Itt adatnak ki a legérdekesebb művek, u.m. politikai, szépirodalmi, tudományos, élces lapok; folyó s röpiratok, könyvek. Nyomdái szünet nélkül dolgoznak.

A szépművészetek fölvirágoztatására a műegylet, magyar, német színházak, zene s rajztanodák; az ipar előmozdítására az iparegylet, gép, kocsi, szivar, bőr, gyapju, gyapot, posztó, selyem, félselyem, egy nagyszemű cukorfinomító, szesz, olaj, stearingyertya, viaszgyárak, gőzmalmok, serfőzések, s mesteremberek léteznek. De a város emelését a kereskedelmi egylet, börze s meszszeható kereskedése eszközli. Utcáit számos kirakat ékíti, folytonos zaj tölti be. Négy országos vásárjára külszörszágákból érkeznek árusok, és gabna, bor, gyapjuvevők.

Lege részént a föld alatti csatornák, részént a világító lámpákból kitóduló légszesz által megrontatván egészségi tekintetben káros. Vize ritka helyen iható. Újabban történnek intézkedések, hogy a város házai gépezettel vezetett víz által láttassanak el.

Jótékony intézetei: a gazdaszáti, kertészeti, orvosi, nő, legény, s sz. Lászlótársulat, keresztény s zsidó betegápoldák, vakok intézete, örültek kórháza, József árvaház, vas, gőz s a Dianafürdő, gyógyintézet, takarékpénztár, zálogház. Van nemzeti köre, népköre, nemzeti kasinója, lovardája, löveldéje, és több kölcsönkönyvtára. Gyorsiró, jogászsegélyző s tanáriegylete is van.

Építményei között a lánchíd, az e mellett fekvő dunagőzhajózási teherhordó hajók kikötője, nemzeti muzeum kertjével, s a redoutépület legremekebbek. Meglepők a tornyos városház, megyeház, újépület kilenc udvarral, a Károlykaszárnya, az üllői laktanya, a Ludoviceum, az

indóház, Rókuskórház, a nemzeti színház, az egyetem, a reáltanoda, a magy. gazdasági egyesület háza, a polgári lövölde, lovarda, a leendő Lipótvárosi templom, számos magán ember épülete. Vendéglői között az angol királynőhöz, Európához, magyar királyhoz, vadász-kürthöz címzettek legkényelmesebbek.

Sétányai az Orcykert, a pompás városliget, melybe fasor között jutsz, a muzeumkert, az Erzsébet s Józseftéri ültetvények, a Széchenyiliget, s a kerepesi temető. Mulatóhelyekül a kávé és serházakon kívül Budabájos hegyeit használják. — A város körül terül el a történelmileg nevezetes Rákos mező, nem más, mint egy nagy homoktér, melynek egyik felében az évenkénti lóversenyeket tartják.

Pest eredete bizonytalan, de több történész szerint hajdan léthelyén *Transacincum* nevű római gyarmat virágzott. Midőn eleink e hont elfoglalták *Pessio* néven volt ismeretes. Legelső lakói kereskedő bolgárok valának, azután németek, kik szorgalmokért sz. István-tól városuk részére királyi várost illető szabadalmakat nyertek, noha mind e mellett a budai hatóság alá tartozott. Így virágzásnak indula a város, midőn 1241-ik évben *Batu* chán félmilliónyi seregét Magyarországba indította. Ellene a király, IV. Béla csak hatvanötezer gyakorlatlan embert küldhetett Pestről. Serege a Sajó folyónál tönkretétetvén az ellen szabad kezét kapott, mely Pestet romba döntötte, lakóit pedig kipusztította. A tatárok elvonulta után fölépült s a király szabadalmait megerősíté. Zsigmond király alatt Budától elválván, azóta külön sz. királyi várost képez.

Országgyűlés a Rákoson tartatott ez ideig 1286-

ikban; továbbá 1445-ik évben, midőn a vitéz Hunyadi János országhoz tartozó, 1458-ban pedig, mikor méltó fia Mátyás negyvenezer katona léghasító kiáltása mellett királylyá választatott meg. — II. Lajos király alatt ismét több lármás országgyűlést látott a Rákos mező, melyek utolsóján határozottatott, hogy a török ellen indulandó csapatok gyűlhelye Tolna legyen. A kocka elvettetett, Mohács terein seregeink legyőzettek, és e győzelmét használó török rombolt, pusztított . . . Pest fölégett; de fölépült. Három év után a török ismét elhamvasztá; azonban hamvaiból csakhamar fölemelkedvén Budával egyideig pogány zsarolás alatt nyugott. 1686-ik évben hazánkból a török kiűzetvén Pest is emelkedésnek indult. Az 1717-iki évben nyitatták meg a kegyesrendi gymnasium; 1784. évben tétették át Budáról a királyi egyetem. A tizenkilencedik század folyamán tétettek ide a királyi és hétszemélyes táblák. 1831-ik évben a cholera rémitően dühöngött. Hét év után az árvíz több, mint tíz millió forintnyi kárt tön. De hála az égnek! szebben fölépült, mint milyen az előtt vala. 1836-ban a nemzeti színház s a rákövetkező évben a muzeum alapja vetteték meg. — 1848-ban az egész honban forrongás fejlődék ki belső szervezése s az országgyűléseni képviselése miatt. Martius 15-én a hozott törvények Pozsonyban V. Ferdinánd király által szentesítettvén a helytartótanács helyett az első felelős magyar ministerium gr. Batthyányi Lajos mint elnök, gr. Széchenyi István, hg. Eszterházy Pál, b. Eötvös József, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor, Deák Ferenc, Mészáros Lázár, s a későbbi országhoz tartozó lett Kossuth Lajos, mint tagok személyében működni kezdett. Ez évi július 2-án az ország-

gyűlés megnyittaték. A képviselők, hogy a hon ege fölött tornyosuló felhők eltávolittassanak kétszázezer katonát és hatvan millió forintot szavazának meg; de a polgárháboru mind inkább elkerülhetlenné tetszett, September végén a szeretve tisztelt nádor leköszöne; gr. Lamberg Ferenc pedig az összes magyarhoni hadak főparancsnokává s királyi biztossá neveztetett. Budára érkezvén hire terjedt, hogy célja a pesti országgyűlést föl-
osztatni, mire a nép annyira fölbőszült, miszerént a hajóhidon Pestre törekvő cs. k. tábornokra rohanva azt szétmarcangolta. December 2-án V. Ferdinánd után unokaöccse I. F e r e n c J ó z s e f lépett a trónra. Az alkotmányos kormány akarata vala ez újtól szabadulni erő által is; de a császári hadsereg Jellasich és Vindischgrätz vezérlete alatt a magyar fősereget Pestig szorította vissza, úgy, hogy December 31-e után a ministerium és országgyűlés Debrecenbe vonult. Buda ostroma alatt Pest sokat szenvedé. A szerencsétlen kimenetű forradalom után Budával együtt közös ur kezébe került, s tizenkét évig politikai zsibbadásban volt. Végre 1860-iki october 20-án borura derült. A megyék alkotmányosan szerveztetének; már aprilis 6-án 1861-ik évben megnyittatott az újonnan föltámadt országgyűlés: azonban mivel az osztrák kormány nyal az adó s katonakiállításra, valamint egyéb dolgokra nézve kiegyezni nem birt, augusztus 22-én föl-
oszlattatott s a haza provizorium alá helyezettetett.

Nevezetesebb helyei:

Kalocsa, latinul C o l o c z a régi érseki város pusztáival együtt 14,320. katholikus és zsidó, magyar, többnyire földmives lakossal. Fekszik a Vajas mellett a dunai gőzhajóállomástól, mely F o k t ű falu közelében róla ne-

veztetik háromnegyed órányira. A kalocsa-bácsi egyesült kath. érsek széke ennek káptalana, (kath. lyceumával és papnöveldéjével. Előbb a kegyesrendi, 1860-ik évtől fogva azonban a jeles Jézustársasági rend társodája, alakuló fölgymnasiuma, a Miasszonyunkról címzett apácák nőnevelő intézete a város nyilvánított hálájára érdemesek. Szépíti a különben falusias helyet az érseki palota, ennek kettős kertje, a papnöveldé, a gymnasium s apácák épülete templomaikkal, a székesegyház, kalvária, új zsinagóga. Van az érseki palotában nagy könyvtára, könyvnyomdája, kaszinója, kórháza, postája, serfőzése. Fekete termékeny földé agyagos, ezért lakja Kalocsát oly sok gölöncsér. — A város régi. Története az érsekségével van összeköttetésben. A róla nevezett püspökséget sz. István alapítá, kinek az idevaló első főpásztor A strik Rómából koronát hozott. 1135-ik évben a bácsi érsekséggel Simon személyében egyesülvén, azóta érsekséget képez. Itt 1318-ban a magyar főpapok zsinatot tartván Robert Karolyt egyházi átokkal fenyegették, ha a bajokat orvosolni nem igyekszik. A törökök, valamint sokkizi tűz által sokat szenvedé. Itt irák Palma és Katona feledhetlen történelmeiket. 1862-i februárban árvíz által nagy rövidtség érte.

Vác, püspöki város a Duna balpartján s a vaspálya mellett. római katolikus püspök s káptalan széke. Van 14,900. magyar s tót lakosa, papnöveldéje lyceummal, kegyesrendi társodája, sz. ferenci s irgalmasszerzetbeli kolostora ez utóbbiak kórházával, az érdemdás kegyesrend részéről algymnasiuma, tanítóképezdéje, siketnéma intézete, tébolydája, állambörtöne, két könyvtára, postája s jelentékeny kereskedése. Épületei között a székesegyház,

mely olasz izléssel építve komoly jelleget mutat, püspöki palota, a tanácsház, az említett intézetek épületei megemlítendők. Tája hegyes. Gyümölcse s szőlőtermesztése, s e cikkek Pestre való szállítása dívik. A közel eső Naszál hegy kőfejtése jelentékeny. — E hely már 855-ben K. u. álla. A monda szerint I. Géza építte ott templomot, hol a város jelenleg pompáz, s a környéken élő Vác nevű remetéről nevezé el. Püspökségét sz. István alapítá. A tizenkettedik században az ország jelentékenyebb helye vala; de a tatárok lerombolták. Ujra fölépült s már I. Ferdinánd 1535-ben itt kötött békét Zápolyával. A török ezt is elfoglalá. Környékén 1597-ben több ütközet történék a magyarok és törökök között. 1849-ik évben sokat szenvedt. April 9-én Damjanich magyar tábornok a Gött cs. tábornok által kormányzott német sereget elvervén, Vácból kiszorítá; azonban július 16-án Görgey seregével Komáromból jöve a már orosz kezekbe jutott város utcáin ezekkel csatába ereszkedett, de szerencsétlenül, mert kifáradt serege csak nagy nehézséggel vonulhatott Nagy Sándor tábornok földözete alatt délfelé.

Kecskemét, latinul *Egopolis*, szabad város a vaspálya mellett. Homokos téren terül el, mely a róla nevezett *kecskeméti puszt*a kezdete. 40,720. lakosa római katolikus, görög n. egyesült, helvét s ágostai hitvallásu és zsidó, mindenik felekezet külön egyházzal. Nevezetességei: a kegyesrendi társoda, sz. ferenci zárda, kegyesrendi algymnasium, helvét hitvallásu fölgymnasium, könyvnyomda, árvaház, kórház, katonai laktanya sétatér. Roppant homokos határán lakói földmivelés, szőlőtermesztés és marhatenyésztéssel foglalkoznak. A szegedivel vetélkedő szappanfőzése, fehér kenyere, kereske-

dése és látogatott országos vásárai ismereteseek. — Horváth Cyril szülőhelye.

— **Cegléd**, mezőváros a vasutvonal mellett. Van kath. temploma, olasz modorban épült kéttornyú helvet s egy ágostai vallásu imaháza, zsinagógája. Fekete homokos határát 18,980. magyar lakos birja. — Eredetét Atillának tulajdonítják. Itt az ugynevezett reformatusoknak 1579-ben jeles tanodájok vala, de a mely már elenyészett.

— **Nagy-Körös**, 18,820. magyar lakossal bíró szabadalmas mezőváros a délkeleti vaspálya mellett. Nevezetessé teszi elhírhedt helvethitü fölgymnasiuma, tanítóképezdéje, mind három vallásuak jó elemi tanodái, és ref. imaháza, kaszárnyája, postája, timárai, s kofái, kik gyümölcsárulás végett távol vidékre kocsiznak. Jótermő területe pusztáival együtt 8 □ mértföldet tesz. — Eredete bizonytalan. Történetét Balla Gergely jegyző és bíró írta meg, mely 1749-ig terjed. Jelesebb események benne : hogy Árpád címerül körösfát adott neki. A töröknek csak 1250. tallért fizetnie évenként. Reformatus tanodája már a tizenhetedik században létezik. Itt a németek, horvátok, szerbek 1686-ban sok embert mindenéből ki pusztítának. 1739-ben döghalál lepte meg.

— **Ó-buda**, németül *Altöfen*, hajdan *Aquin-cum* mezőváros a Dunánál, Budától északra. Az átelében uszó szigeten levő hajógyár s a hajók téli kikötője nevezetes. Van 13,300. lakosa, kik között 3,150. zsidó, kath. egyháza, helvethitü imolája, zsinagógája, mely a pesti után honunkban legszebb, katonaruházati biztossága, katonai laktanyája, selyemgombolítása és festőgyára. Területén jó bor, gyümölcs, és zöldség terem. Római gyarmat vala. Árpád valószínűleg itt lőn eltemetve. Szent

László itt káptalant s prépostságot állított. 1850-ben Budához kapcsoltaték.

Nagy-Abony, mezőváros a vaspályánál. Van kisdédóvodája és postahivatala. A róna területén lakó 9,610. lélek mind magyar. Határa termékeny. — A forradalomban Ottinger cs. tábornok serege tartá megszállva.

—**Kis-Körös**, mv. homokos síkságon. Van 7,520. lakója. — Itt születék Petőfi Sándor a nemzet kedvelt költője.)

Pataj, mv. a Duna balpartján 5,970. magyar helvethitű s katolikus lakossal, kik zöldségtermesztményöket sok jelentékeny piacra szállítják.

Monor, mv. a vaspályánál 5,210. lakóval.

Duna-Vecse, közel a Dunához 5,010. lakost bíró mezőváros. A gözhajók itt is birnak állomással.

Solt, mv. a Dunaközelében 4,980. magyar u. n. református lakossal. Ettől vevé nevét a hasonló nevű megye.

Nagy-Káta, mv. nevezetes marhavásárok, s 4,580. magyar lakossal.

Soroksár, mv. Pest közelében 4,240. német lakost számlál, kik jól kisült kenyereiket a pesti piacokra viszik.

Izsák, mv. a Kolontó közelében postával és szorgalmas lakosokkal, kiknek száma 3,980. Az ugynevezett Csiraszéktó szikes tartalma.

Zsámbék, régi mezőváros egy völgyben Pilismegye délnyugoti részén. Van 3,620. lakosa, jó bora, s egy régen ismeretes barlangja. A török uralom idejéből, midőn basa lakta, maradának fön a fürdőromok. Itt valami-kor prépostság is vala, melynek egyházára nagyszerű romjairól következtethetni.

Hajós, mv. Bácsmegye szélé felé 3,110. igazi né-

met lakó, a kalocsai érsek palotája s meglehetősen borral. Mellette vonul el az ő r j e g i t ó.

— **Gödöllő**, mv. 2,740. lakossal, szőlőtermő halmos vidékkel, pompás urasági kastélylyal, s kerttel. — **Alberti**, vaspálya melletti mezőváros. Bir 2,600. lakossal, gabona és bortermesztéssel. — **Aszód**, mv. a Galga vize mellett szép urasági kastély és 2,300. lakossal. — **Pilis**, mv. a vasut mellett 2,250. lakóval és földmivelés, meg bortermesztéssel. Ettől neveztetik el a pilisi vármegye.

— **Visegrád**, mv. festőileg hegyes vidéken a Duna folyam jobb oldalán. Van 1,150. lakosa, sok gyümölcse, szép erdeje. Hajdani várából meglepő romok látszanak.— A történetben nevezetes szerepet vive. Egykor római erősség vala. Szent László e vár tornyába záratta Salamon rokonát. Robert Károly ide helyezé székét. Nagy Lajos itt születék. Zách Bódog lánya Klára keserüségait falai között akará megtorolni a királynőn s fiain. A korona itt őriztetvén eloroztaték. Legnagyobb fényét a nagy Mátyás idézé elő. A mohácsi vész után majd a tar, majd a fejedelem bírá. 1702-ben falai leromboltatának.

Irsa, falu 5,680. ; — **Vadkert**, falu 5,100. ; — **Dömsöd**, 3,210.; — **Promontor**, szép fekvésű falu, 3,170. lakossal, jó bor és híres asztalosokkal. — **Alpár**, falu 3,100. lakos, bor, nád és sok hallal. Itt ütközék meg Árpád Zalánnál

Foktű, 3,100., — **Fajsz**, 3,030. magyar lakossal bíró zöldségtermesztő Dunamelléki falvak. E két hely az 1862-i árviz által sokat szenvedett.

Tápió-Bicske, falu a Tápió mellett 2,550. lakóval s jó gabonával. Az isaszegi ütközet előtt ápril 3-án itt győzének a magyar hadak.

Fóth, falu 2,106. magyar lakossal, urasági kastély-
lyal s gyönyörű angolkerttel. Új kath. templomát, mely
honunkban a legékesbek egyike a nemesszivü gr. Káro-
lyi István emelé.

— **Új-Pest**, szép falu Pesttőlészakra a Duna partján,
gyárakkal és 1,760. lakossal. — **Isaszeg**, falu dombos
vidéken. 1,550. lakost számít. 1267-ben IV. Béla ütközék
itt meg István fiával. 1849-ik évben április 6-án a magyar
tábor Aulich közbejötte által a Jellasich tábornok alatt
levő császáriakat a holtakkal rakott csatatér elhagyására
kényszeríté.

Csömör, falu 1,420. lakos, és kitünő minőségű borral.
— **Hidegkut**, falu a pilisi részben 1,010. kath. lakossal.
Az e plébánia köréhez tartozó **M á r i a r e m e t e i** kápolna
bucsujáróhely a boldogságos szent Szűz tiszteletére. —
Mogyoród, falu 670. lakossal. Itt 1074-ben László és
Géjza Salamon király seregét megverte, magát pedig
Bécsbe futamította.

— A **Csepe** l dunai szigeten, mely hat mértföld hos-
szú és Árpád kedves tartzkodási helye volt, van egy
mezőváros és több falu. Jelentékenyebb helyei: **Ráckevi**,
mezőváros a Dunánál. Van 5,540. lakosa, kath. és görög
n. e. egyháza, helvethitü imaháza, jó ízű bora, élelmi sze-
rekkel kereskedése. Első neve Kevi vala; midőn Zsigmond
idejében itt rácok telepedtek le, vette jelen előnevét. **Szi-
get-szent-Miklós**, falu a Dunánál 2,040. lakossal. **Cse-
pel** falu, melytől a sziget nevét vette 1,110 lakost szám-
lál.

— A **s z e n t - E n d r e** sziget főhelye: **Szent-Endre**,
mv. a róla nevezett sziget átellenében. A budai görög
n. e. püspök palotájával, ki sokszor itt tartozkodik, egy

kath., hat g. n. e. templom, helvethitü imola, zsinagóga, olajgyár és 3,230. lakóval, kik hires vörös és jó fehér bort termesztének. Helyén *Ulciscia castra* név alatt a római uralkodás idejében római gyarmat álla.

II. Bács-Bodrog vármegye.

Majd száz évig tartott perlekedés után Bács vármegye 1802-ben Bodrog vármegyével egyesítettvén, most 170·8 □ mértföldnyi területén 550,000. lakost, ezek között 181,000. magyart számlál. Nevezetességei a palicsi tó és nehéz gabonája. Gyűléseit *Zombor sz. k.* városában végzi. Különben három sz. királyi városra és négy kerületre, melyek a felső, közép, alsó, s tiszai osztatik föl. Három szabad királyi városa:

— **Szabadka** (*Maria-Theresiopolis*), a gyógyerejű palicsi tó közelében. A megye legnépesebb városa, mivel 36 □ mértföldnyi termékeny határát 53,900. többnyire kath. lakja, kik magyarok s illyrek. Foglalkozásukra nézve nagyrészt földmivesek. A jómódu gazdák nagy száma ritka szorgalommal munkált földjéről a nehézbabnát gazdagon aratja. Van három plébániaegyháza, sz. ferenci zárdája templommal, görög n. e. egyháza, zsinagógája, kórháza, fölgymnasiuma, rendszeres, elemi tanodái, csinos városháza, színházépülete, katonai lakatnyája, könyvnyomdája, mulató ligetje, nagyszerű gőzmalma. Sertés, ló, dohány, gyapju és gabnakereskedése élénkül. — A zentai ütközet után e hely a török ellen vont katonai vonal főpontja vala és 1779-ik évben *Mária Teréz* által királyi várossá tétetett.

Zombor, a Ferencsatorna mellett 22,920 lakóval, kik a földmivelést szorgalmasan űzik. Bor, gyapju, buza, egyéb gabnanem és dinnyekereskedése nagy. Nevezetességei : a kath. és két csinos g. n. e. templom, (alreáltanoda, g. n. e. tanítóképezde, tornyos tanácsház, kétemeletes vármegyeház,) melyben Bácsmegye gyűlésezik, kaszinó, az új vendégfogadó, sétány, festőgyár. — Igen régi hely. Némelyek szerint Zumburtól Lehel hires fiától vevé nevét. 1749-ik évben lőn szabad királyi várossá. A forradalom alatt kiraboltatott.

— **Újvidék**, latin neve Neopanta, német Neusatz a Duna folyam bal partján az erős Pétervárad várátellenében. Számlál 15,280 lakost. A bácsi g. n. e. püspök székhelye. Van római és örmény katolikus, valamint több görög nem egyesült egyháza, mindkét ref. hitű imaháza, zsinagógája, görög katolikus szerb nyelvű algymnasiuma, könyvnyomdája, selemgyára, ürmösbor s pálinka készítése. Törökhonnal egybekötve levén a Duna által onnan kap és oda szállít árucikkeket. — 1751-ik évben lőn sz. kir. várossá. 1849-ben lakói a magyarok ellen lázanganak, miért is Péterváradról rommá lövetett; de most már jól fölépülve áll.

A megye jelentékenyebb helyei ezek után :

— **Baja**, csinos város a Dunától negyed órányira, melylyel a Sugovica vize által van kapcsolatban. Bir 19,870 lakos, katolikus és g. n. e. plébániaegyház, helvethitű imaház, szép nagy zsinagógával, és ugyanannyiféle vallásfelekezeten kívül ugynevezett Krisztuskövetőkkel, Kapisztrán szerzetesekkel, kath. fölgymnasium, rendszeres elemi tanodák, gőzmalom, gőzhajóállomással, a Pandurszigeten mulatóhelylyel, polgári lövöldével,

gyufagyár, posta, katonai laktanya, két kaszinó, sóház, színház, takarékpénztárral és nagy tégláégetéssel. Több utcája kövezett. Kereskedése élénk. — E hely 1840-ik évben hamuvá égett. — Közelében van *Vodica* bucsujáró hely a bold. Szűz tiszteletére.

— **Zenta**, mv. a Tisza jobb oldalán 17,730 lakos, halászáttal és földmíveléssel. — Régi hely. 1696-iki szeptember 11-én itt Eugen savoyai herceg a török seregeket a Tiszába fullasztá, minek emlékéért e város mai nap is megünnepli.

Ó-Becse, mv. a Tisza jobb partján 12,750 földmives lakossal. Szinte a Tisza mellett áll **Ó-Kanizsa**, mv. 11,140 földmives lakossal.

— **Apatin**, német mv. a Duna balpartján 9,960 földmives lakossal. Falusias modorban épült. Főnevezetessége a kender. Megemlitendők selyemtermelése, élénk selyemgombolítása, serfőzése, volt posztógyári épülete csinoskath. egyháza, olaj, kenderkereskedése és postája. A római sánc itt veszi kezdetét és a tiszai Földvárig terjed. — Régi neve Obada. 1514-ben itt verte meg teljesen lindvai Bánffy Jakab a temesvári csatából fönmaradt s Hosszu Antaltól vezetett pórlázadókat.

Palánka, mv. a Duna balpartján 9,430 lakos, szarvasmarhatartással, selyemtermeléssel és gombolítással, s gabnakereskedéssel.

Ada, mv. a Tiszánál 9,320 lakossal.

Bezdan, magyar mv. a Duna közelében és a Ferencsatorna mellett 8,440 jólelkű földmives lakos, és gőzhajóállomással.

Almás, mv 8,330 lakossal.

Jankovác, magyar mv. 8,060 katolikus földmives lakossal.

Topolya mv. posta, 7,600 lakossal, és látogatott vásárokkal.

Kula, mv. a Ferencsatornánál, serfőzés, kereskedéssel, gőzmalom és 7,500 lakossal.

Temerin, mv. a római sáncnál 7,440 lakossal.

Szent-Tamás, mv. a Ferencsatorna mellett 7,399 lakossal, kik szerbek. Határa igen termékeny. Az 1849-iki ápril hó 2-án Percel Mór seregei hosszú ostromlás után sáncait, melyeket a rácok hánytak bevévén, a helységet fölégették.

Futtak, mv. a Duna balpartján sörház és 7,050 lakossal. Az 1456-ban itt tartott országgyűlés Cilleyt országkormányzóvá tette.

Stanisits, mv. 5,800 lakos s széptemplommal; —

Katymár, mv. 4,830 lakossal.

Bács, a megyében legkisebb mv., a Mosztonga mocsárnál 4,340 lakost számlál. Van plébániaegyháza, kapisztránszerzetbeli zárdája s egyháza, gazdag határa. — Várától, melynek romjai ma is szemlélhetők, vevé a megye elnevezését. Szent István itt érsekséget alapít, mely 1135-ben a kalocsai püspökséggel egyesült. Az 1518-iki évben országgyűlést látott.

Ilódságh, mv. a Mosztonga mocsár mellett, gazdag plébániaegyházzal, kendertermelés, selyembogártenyésztéssel, és 3,460 német katolikus lakossal.

Petrovac, falu 7,300 lakossal.

Moholy, falu 6,960 lakossal.

Cservenka, falu 6,810 lakossal.

Ó-Morovica, falu 6,020 lakossal, kik között sok az ugynevezett Krisztuskövető.

Mélykut, falu 5,830 lakossal.

Bajmok, falu 5, 700 lakossal.

Sziyac falu 5,680 lakossal.

Keresztur, falu 5,590 g. k. lakossal.

Vaskut, 4,920 német lakossal bíró falu káposztatermesztéssel. — **Madaras**, falu 4,730 lakossal.

Új-Verbász, falu a Ferencsatorna mellett, ágostai algyrnasiummal, kereskedéssel és 4,080 lakossal.

Ó-Verbász, falu a Ferencsatornánál 3,400 lakossal.

Cséb, falu híres dohány s 2,130 lakóval bir.

III. Nógrád vármegye.

77.7 □ mértföld területét 193,700 lélek között 114 ezer magyar lakja. Gyűlés helye B a l a s s a - G y a r m a t. Főnevezetességei a várromok. Járásai : a kékkői, losonci, szécsényi s a füleki. Kis helyei között jelentékenyebbek :

— **Balassa-Gyarmat**, mv. az Ipoly folyó mellett. Van 10,070 lakosa, kik között 3,490 zsidó ; megyeháza, melyben a megyegyűlések tartatnak ; angolkisasszonyi zárdája és nevelő intézete ; új modor szerint készült ropant fogháza ; jeles kereskedése. Egykori neve N a g y - G y a r m a t v a l a .

Losonc, mv. a Tugár vize mellett. Számlál 3,850 lakost. Bir egyesült prot. algyrnasiummal, nagy gyapjувásárok, s régi reformatus imaházzal. — Régi hely. Sokat szenvedé Giskra cseh vezértől, 1703. évben II. Rákócy hadaitól, végre 1849-ik évben az oroszoktól. Ezek, vezéreltetve Grabbe tábornoktól azon ürügy alatt, mintha a losonciak öltek volna meg néhány orosz katonatisztet,

azon évi augusztus 8-án kirablák, a következő napon fölgyújták, többeket megölének és miután a város népét nyomorra juttatták, távoznak; de Losonc phoenixként emelkedett föl hamvaiból.

Szécsény, mv. kellemes vidéken 3,430 magyar lakos, sz. ferenci zárdával, s angolkerttel. — Régi vára síkon fekvék. II. Rákócy Ferenc pártolói 1705-ben itt gyűlést tartának.

Vadkert, mv. ásványos forrás, 2,380 lakóval és termékeny talajjal. — 1710-ben itt II. Rákócy Ferenc a császári hadtól megveretett.

Fülek, mv. 1,890 magyar lakos, sz. ferenci kolostor, savanyuvizforrás és kőbányával. — Hajdan Heves, Nógrád, s Pestmegyék itt tarták gyűléseiket. A török csellel foglalá el. A füleki basák hatalmas urak voltak.

Nagyoroszi, mv. 1,850 magyar lakost számlál, kiknek eleit Kálmán király hívta be Gácsországból, s látta el szabados joggal.

Dívén, mv. 1,710 tót lakossal. Hegyes tája, urasági kastélya, s hajdani vára romjai emlékeztetnek.

Nógrád, mv. dombos vidéken 1,460 lakossal. Hajdani vára, melytől a megye elneveztetett, romokban hever.

Kékkő, mv. 1,440 tót lakossal, s gesztenyésekkel. Régi várából egy rész most is fönvan.

Tugár, mv. hasonló nevű viznél 1,280 lakóval.

Gács, mv. 1,160 lakossal. Van hegyi vára, híres posztó, papir és répacukorgyára.

Málnapatak, falu 1,750 lakossal, kik zsindel és léckészítéssel foglalkoznak. Van savanyuvize, és nagy erdeje.

Kis-Terenye, falu 1,640 magyar lakossal.

Megyer, falu 1,320 magyar lakossal.

Patak, falu 1,260 magyar lakossal.

Salgó-Tarján, falu várromokkal, hegyes tájjal és 910 magyar lakossal.

Ipoly-Bolyk, falu 550 magyar lakossal. Itt születék Katona István kalocsai kanonok, a híres történész.

IV. Esztergom vármegye.

Területe 19·1 □ mértföld. Lakói száma 60,400; ezek között 44,100 magyar. Gyűléseit Esztergomban tartja. Nagy erdőkkel dicsekszik. Fölosztatik egy szab. kir. város, és két járás, u. m. az esztergomi és a párkányira.

Szabad királyi városa:

— **Esztergom**, (latinul Strigonium, németül Gran) a Duna szép vidékü jobb partján 13,700 lakóval. Négy részből áll, u. m. a királyi s érseki város, Szent-György s Szent-Tamás mezővárosokból. A megye gyűléseit itt tartja. Az ország hercegáldornagya és régi káptalan székhelye. Van kath. papnöveldéje s lyceuma, kath. főlgymnasiuma, sz. bencerendiei, kik a főlgymnasiumot kezelik, sz. ferenci kolostora, rendszeres néptanodái, könyv és levéltára, nyomdája, kórháza, tanítóképezdéje, kisdudóvodája, takarékpénztára, meleg fürdője, postája, katonai laktanyája, vasuti indóháza, s a Dunán hidja. Régi vára helyén emelkedik a bold. Szűz remek temploma, az érseki diszes palota, s a kanonokok házai hasonulva a romai Vatikánhoz. Több kath., s egy gör. n. e. egyházán kívül zsinagógát is mutathat föl. — Régi hely. Már az Árpádok korában virágzék. 978-ban itt született sz. István. 1241-

ig királyaink székhelye vala, midőn a tatárok elpusztították. 1543-ban a török hatalmába vevé; de ennek elűzetése után emelkedni kezdett. 1708-ik évben sz. kir. várossá lőn.

Egyéb helyek :

Bátorkeszi, mv. 2,380 lakos, kath. templom, helvethitü imaház, és zsinagógával. Gazdászata, földmívelése és birkatenyésztése jelentékeny.

Párkány, mv. a Duna balpartján. Van 1,500 katholikus magyar lakosa, nagy dohányvásárja. — E helynél 1673-ik évben a török sereg szörnyen megvereték.

Szölgén, falu. Hajdan vára vala, most pedig 3,000 lakosa.

Muzsla, falu 2,400 kath. magyar lakossal.

Bajna, falu 2,080 lakosa van. Urasági kastélya és az Órhegybeni barlangja nevezeteseek.

Nagy-Ölvéd, falu 1,650 magyar lakossal.

Pilismarót, falu 1,560 magyar lakóval. A Basaharc hegyen jó bort termeszt. — A hires Dobózi Mihály vára romjait ma is mutatják.

Nyergesújfalu, németül Neudorf falu 1,440 lakóval. Van kath. temploma, jó bora, s várromjai. Itt sok római régiséget ásnak.

Kéménd, falu a Garan jobb partján 1,400 magyar lakossal.

Bucs, falu 1,310 magyar-tót lakossal.

Dömös, falu 1,170 magyar lakos, várromokkal és gesztenyéssel. — Hajdan hires hely vala. I. Béla király sokszor itt mulatott s itt halt is meg. Unokája Álmos itt prépostságot állított. Itt vakította meg Kálmán király Ál-

must s Bélát, ki később II. vagy vak Béla néven király-lá lön.

Csolnok, falu a Miklóshegyben nagy kőszénbánya és 1,170 lakossal.

Süttő, falu a Dunánál 1,150 lakos, jó borral és márványfejtéssel.

→ **Tokod**, falu 940 kath. lakos, kőszénásás, várromokkal és mészkővágással bir. — Itt 1685-ben a törökök szétszórátának.

V. Hont vármegye.

Hegyekkel borított 46·1 □ mértföld területén 123,100 lélek lakik. Ezek között 50,700 magyar, a többi tót, német és zsidó. I p o l y s á g o n gyűlesezik. Négy járásra, u. m. az ipolyi, selmeci, bozóki és báthira oszlik. Ezeken kívül három sz. kir. városa van. Ezek :

— **Selmecbánya**, latinul *Schemnicium* hegyi város. Maga bir 8,600 lakossal, négy külvárosával együtt pedig 16,550-el, kik mesteremberek, bányászpolgárok és legények. Határa kősziklás. Alkatrészei a syenit, zöldkő, agyagporphyr, melyeket a trahyt övez körül. Van öt plébániaegyháza, kegyesrendi társodája ez érdemdúsak fölgymnasiumával, két ágostai hitvallásu imaháza, (ágostai fölgymnasiuma szép könyvtárral, erdészeti és világhirű bányászakademiája, vára, kamaraépülete, háromemeletes tanácsháza, sóháza, pompás kalváriája, s híres bányászata. Számos kéz talál a sok ércaknában foglalkozást, melyek husz teleréből évenként több, mint 1,200 márka arany, 34,400 márka ezüst, 18 ezerötyszáz mázsa ólom, és 2,100 mázsa réz nyeretik. Az érckihozatalra ol-

vasztókemencék és vízzel hajtott malom készítették, s e célból több gyűjtő tó áll a hegy tetején, melyekbe a víz erősegek által emelkedik föl. (Agyag földéből készült pipái kitűnőségökért honunkban legkapósabbak) — Első építői morvák valának. Bányászata már sz. István korában virágzott, s e nevezetessége miatt már 1572-ik évben királyi városi rangra jutott. Már 1616-ban háromszázötöt bányatársulatot számlált. 1762-ben Mária Teréz alatt itt bányászakademia alapították, melyhez e jelen század kilencedik évében az erdőszeri tanoda járult. Ez óta a város igen előhalad.

— **Bakabánya**, bányaváros 2,880 tót lakossal. Van góthizlésű régi kath. plébániaegyháza, ágostai imaháza, kórháza, pálinkaégetése, serháza, (kénköves forrása), arany s ezüst bányái.

— **Bélabánya**, bányaváros. Van 1,710 lakosa, aranyzuzója és aranymosása.

Ezek után a megye nevezetesebb helyei :

— **Nagy-Maros**, mv. a Duna balpartján, Visegrád átellenében, hegyes határán 3,320 lakossal dicsekszik. Van gesztenyése, dinnye, dohány és gabnatermelése.

— **Ipolyság**, mv. az Ipoly jobb oldalán, 2,220 magyar földmives lakossal. Itt tartja gyűléseit a megye.

Börzsöny, németül *Leich-Pilsen* mv. 1,660 lakóval, csinos épületek, nagy szőlőhegy és makkerdőkkel.

Báth, németül *Frauenmarkt* mv. kies vidéken. Van 1,460 lakosa, postája, s nagy erdői.

Szalka, mv. az Ipoly jobbján. Van dohány, bor, gabnatermesztése, és 1,420 magyar lakója.

Szent-Antal, mv. Van 1,320 lakosa, fenyves erdeje, kastélya s vadászkertje.

Szebeléb, németül *K l i e b*, mv. 1,020 tót lakóval, és derék erdővel.

Némethi, mv. a Selmec folyónál, 590 tót lakossal.

Bozok, mv. 480 tót lakossal. Van régi vára, serfőzése, és fűrészmalma.

Nyék, falu 1,510 magyar lakossal.

Drégel-Palánk, falu gyönyörű vidéken 1,440 lakossal. Hegyeiben gránátkő találtatik. — Hajdani várát 1552-ben a hős Szondy György halhatatlan emlékü vitézséggel védé Ali budai basa ellen.

Szenográd, falu erdőkkel, s 1,380 tót lakossal.

Kemence, falu 1,070 magyar lakossal, s rengeteg erdővel. Egykor a megye gyűléseit itt tartá a már rommá vált megyeházban.

Szob, falu a Duna jobbján, hol az Ipoly e vízbe ömlik, 1000 tót lakossal.

Füzes-Gyarmat, falu salétromfőzéssel, híres dohány és 868 lakossal.

Visk, falu 770 magyar lakossal, kaszárnyával és juhtenyésztéssel.

Mária-Nostra, falu közel a Dunához hegyek között. Van 730 lakosa, irgalmas nénezárdája, forrása. Nagy zárdáját egykor pálosok lakták.

Hont, falu az Ipolynál 640 lakóval. Várától, melynek nyomait is alig vehetni észre, vevé nevét a megye.

Ipoly-Födémes, falu 490 magyar lakossal.

Kóspallag, falu jó dohány és 470 lakossal; s végre

Szalatnya, falu 420 lakossal és ásványos vízzel.

VI. Bars vármegye.

E megye 49·2 □ földirati mértföld területet foglal el, melyen a 124,000 lakos között 40,200 magyar. Gyűléshelye **A r a n y o s m a r ó t h** mezőváros. Négy járása a felső, lévai, tapolcsányi, verebélyi. Két sz. kir. várossal is bir.

Szabad királyi városai :

— **Körmöcbánya**, (*Cremnicium*) hegyektől ke-
ritett völgyben 5,241 lakossal bir. Van fényes kath.
plébániaegyháza, szentferencikolostora, csinostanácsháza,
(levéltára, melyben II. Endre aranybullája őriztetik, al-
reáltanodája, több kórháza, lánynöveldeje, papir, vitriol
s köedénygyára, serfőzése, jó pipakészítése, gyapotsző-
vetkészítése, pár harangöntője, bányahivatala, ugrókutja.
Pénzverdéből a kedvelt körmöci aranyak kerülnek ki.
Bányászata az arany és ezüst után néz, melyek kifejtésé-
re zuzók, s olvasztókemencék állanak készen. Ércmosó-
szine is van, melyhez a víz költséges csatornán át jut.
Évenként 1,150 márka arany, és 10,190 márka ezüst nye-
retik; továbbá kevés ón, vas és gelét. — E hely igen ré-
gi. Már Kálmán király alatt 1100-ban sz. k. városi jo-
gokat nyert. Lakosai úgy látszik még nagyrészt a góthok
és quadok maradékai.

— **Újbánya**, latinul *Regiomontum*, németül
Königsberg a Garan közelében 4,058 lakossal di-
csekszik. Mindenünnen égfelé nyuló, magas hegyek ke-
ritik. Egykor hires aranybányái elszegényedtek; most
üvegcsinálása, serfőzése megemlítésre méltók. — 1345-
ben Nagy Lajos emelé királyi várossá. 1664-ben a szá-

guldó törökök ötszáz a bányaüregekbe vonult embert megfullasztának a nyílások szalmávali betömése, s ennek meggyújtása által.

E kettőn kívül jelentékenyebb helyek:

Léva, mv. a megye legnépesebb helye, kies vidéken. Van 5,670 lakosa, katholikus temploma, ág. és hel. imaháza, zsinagógája, kegyesrendi társodája, ezeknek algymnasiauma, s jó fehér bora. Hajdan erős vára most romokban hever.

Velkápola, mv. 2,490 lakos, ónbányákkal, s ropant erdőkkel bir.

Nagy-Salló, mv. Kissallóval együtt 2,050 magyar lakossal. Nevezetességei a kath. egyház, helvethitü imaház, zsinagóga, marhavásárok. — Itt 1849-ben Görgey az előtörő osztrák seregeket megverve visszanyomta.

Aranyosmaróth, mv. a Zsitva mellett, 1,920 katholikus lakossal, és posztókészítéssel. Itt tartja gyűléseit a megye.

Verebély, mv. a Zsitvánál 1,890 lakos, sóházzal és marhatenyésztéssel. Lakói egykor a hercegáldornagy nemesei voltak.

Oszlán, mv. a Nyitra folyó mellett hires cseresznyével és 1,360 lakossal.

Zsarnóvia, mv. a Garan jobb partján 1,297 lakossal, serház, ércolvasztóval s jó kenyérrel. Itt 1664-ben a törökök vereséget szenvedének.

Szent-Benedek, mv. a Garan jobb partján 1,160 kath. tót lakossal és jó borral. Kéttornyú kath. plébániaegyházában hiteles levéltár őriztetik. Egykor a szent Benedek rendüeké volt.

Kistapolesán, mv. 1,130 tót lakossal.

Szent-kereszt, mv. a Garan jobb partján. Van 1,032 tót lakosa, és palotája, melyben gyakran lakik földesura, a besztercebányai püspök.

Új-Bars, mv. a Garan jobb partján 1,030 magyar lakossal.

Garanszöllös, mv. a Garannál, jó bor s 1030 kat. tót lakossal.

Óbars, mv. Újbars átellenében 950 lakossal. Hajdan királyi város vala. Most romvárától vette nevét a megye.

Konossó, falu, nagy erdő és 1,880 lakossal.

Kapronca, falu 1,118 lakossal.

Oháj, falu jó káposzta és 1,100 lakossal.

Fenyő-Kosztolány, falu 1,060 kath. tót lakossal. Van üvegkutja és erdőirtása.

— **Szklénó**, falu 397 tót lakos, melegforrással és vasfürdővel.

VII. Zólyom vármegye.

E hegyes völgyes s ércben gazdag vármegye területe 50-6 □ földrajzi mértföld, melyen 95,900 lélek él, kik között csak 1,900 a magyar; 4,300 a német és zsidó, a többi tót. Bizottmányi üléseit Besztercebányán végzi. Fölosztatik alsó s felső járás és öt szab. kir. városra.

Szabad királyi öt városa :

— **Besztercebánya** (latinul Neosolium) a Garan és Bisztra folyók összefolyásánál falhal kerítve, hegyektől övezett völgyben fekszik, miért is vidéke kellemes. Lakói száma 4,976 Római katolikus püspök, kápta-

lan, a megye s bányahivatal székhelye. Van papnöveldéje, kath. és ágostai gymnasiuma, tanítóképezdéje, főelemi tanodája, lánynöveldéje, kath. egyháza s egy ág. imaháza, kórháza, sóháza, bányahivatali épülete, s diszes megyeháza. Réz és vasbányája, melyben sodrony is huzatik, úgy ércolvasztója, löpormalma, kalap, posztó, gyolcs, ércmész készítése figyelemre méltók. Bányáiból évenként 10 márka arany, 3340 márka ezüst, 4790 mázsa réz, 7400 mázsa vas nyeretik. A Garanon faszállítása élénk; mert ércolvasztója sokat megemészt. — Már IV. Béla király alatt sz. kir. várossá lőn. 1620-ik évben itt Bethlen Gábor magyar királynak kiáltotték ki. 1761-ben egy rézgyárból kiütött tűz sok kárt okozott neki.

— **Breznóbánya**, a Garan mindkét oldalán 3,800 lakossal. Vannak vasgyárai, üveghutája, juhtenyésztése, mely által sok jó sajtot s turót nyerve kereskedik. — 1388-ban fallal körül vettetett. 1655-ben lőn szabad királyi várossá.

— **Korpona**, latinul Carpona. Vannak kegyesrendiei, híres gyümölcse, gyönyörű fekvése s csinos emeletes épületei. Lakói száma 3,715. — 1244-ben lett sz. kir. várossá. A tatároktól és törököktől sokat szenvedte. 1,605-ik évben Bocskay a bécsi békekötést itt fogalmaztatá.

— **Zólyom**, a Garan bal partján. E 2,172 lakossal bíró helytől vevé nevét a megye. Van régi vára, termékeny földje, kenderáztató tava, savanyuvizforrása, pálinkaégetése. Nevezetes, hogy még most is fallal van kerítve. — Királyi várossá 1244-ben lőn. Az 1378-iki

évben itt országgyűlés tartaték. Bethlen Gábor várában őrzé az ős magyar koronát.

– **Libetbánya**, a Viszoka hegy tövében 1,511 lakossal bír. Van évenként 8,800 mázsát nyújtó vasgyára, rézbánya, érczuzója, cémentvize, mely a vasat rézzé változtatja, lentermesztése, rengeteg erdeje, és váracsza, melyben a városi hivatalok működnek. — E hely 1382-ik évben tétetett szab. kir. várossá.

Továbbá jelentékenyebb helyek:

Detva, mv. 5,557 tót lakossal. Van üveghutája s juhtenyésztése.

Tótpelsőc, (Plesovce), mv. 2,900 ágostai hitű lakossal.

– **Nagy-Szalatna**, mv. Szalatna folyónál, marhatenyésztés, savanyuvizzel, posta és 1,963 lakossal.

Radván, mv. a Garannál 1,327 lakóval. Van gyufagyára, posztókészítése, s magánkönyvtára.

– **Urvölgy**, mv. Van 1,320 lakosa, vegyes bányája, s cémentvize.

Tótlipce, mv. a Garan mellett 1,320 lakossal. Van papirgyára, használható vára mély, kőszirtbe vájt kuttal s más nevezetességekkel. 1340-től fogva mezőváros.

Dobroniva, mv. 1,195 lakossal. Hajdani várából maradványok ma is szemlélhetők.

Pojník, mv. 1,125 lakossal. Van jó lenje. Vasbánya évenként 5,850 mázsa vasat szolgáltat.

Szász, mv. 982 lakossal.

Bábaszék, (Babina,) mv. 792 tót lakossal bír.

Miklósfalva, falu 2,710 lakossal.

Ocsova, falu juhtenyésztéssel és 2,444 lakossal. Itt születék 1684-ben Bél Mátyás tudósunk.

Rhónie (Rónec), falu a Feketeviz mellett 1,471 lakossal bir. Van hires vasbányája, mely évenként 55,550 mázsa vasat ad, edényöntődjé, acélgyára s fakereskedése.

— **Szliács**, türdő a Garan bájos völgyében. Van háromféle meleg fürdője, és savanyuvizforrása. Sokan látogatják.

VIII. Liptó vármegye.

E fadús megye éppen 42 □ földrajzi mértföld. Lakja 72,400 lélek, kik között magyar kevés él. Gyüléseit Szentmiklóson tartja. Négy u. m. északi, keleti, déli s nyugoti járásra oszlik.

Helyei:

— **Rózsahegy** németül (Rosenberg), mv. a Vágh folyó mellett 2,540 lakossal. Kegyesrendi társodája, savanyuvize, fekete márványtörése, sóháza, rézlerakó helye, s papirmalma nevezetes. — Itt az ágostai hitvallást követők 1607-ik évben zsinatot rendeztek.

— **Német-Lipese**, mv. 2,170 tót lakossal bir. Van gazdag dárdany és vasbányája, és nagy országos vásárjai. Timársága, valamint pisztrángfogása jelemtékeny.

Hibbe, mv. a Kriván hegy közelében. 2,040, tót lakosa bányászattal és faeszközkészítéssel foglalkozik.

— **Szent-Miklós**, mv. a Vágh mellett 2,000 lakóval. Van csinos zsinagógája, ipara, fa és gabnakereskedése, s serfőzése. (Itt ülés az megye. Kornides Dániel tudósunk szülőhelye.)

Verbice, mv. 1,980 lakossal és termékeny földdel dicsekszik.

Szilnic, mv. 1,190 lakossal. Fűrészmalom, ser s pálínkaforrás, vászonkészítés, melynek előmozdítására sok jó lent termel, teszik nevezetessé.

Tarnóc, mv. borsó s lentermesztés, vászonszövés-sel, végre 1,100 lakossal.

Tepla, mv. a Vágh közelében 620 kath. lakossal. Van termékeny földje és savanyuvize.

Szentivány-Bóca mv. 610 lakóval bir. Arany ugy ezüstbányája, s üveghutája gazdag. Savanyuvize, és vászonszövése jeles.

Bobróc, mv. vászonszövés-sel és 600 lakossal.

Szlécs, mv. savanyuvizzal és 590 kat. lakossal.

Király-Bóca, mv. 500 tót lakossal bir.

Hradek, (Liptóújvár), mv. a Vágh jobb partján. Van 420 lakosa, sóhivatala, fűrészmalma, terjedelmes erdeje, várromja, több hidja, zsilipje, faszállítás, évenként 4600 mázsa vasat szolgáltató bányája. Egykor fegyvergyárral is birt.

Vasec, falu a Vágh mellett, gombadús erdő, fa-kereskedéssel, és 2,110 tót lakossal.

Likava, falu 1,230 kath. lakossal. Vannak vadakban gazdag fenyvesei. Egy hegyen régi vára omladéka it szemlélhetni.

Lueski, falu. Patakjaiban főzés után szürkeszint öltő rákok, és jóízű pisztrángok fogatnak. Meleg fürdője főleg az aranyereseknél használ. Lakja 870 lélek.

Stankován, falu a Vágh közelében 777 kat. lakossal. — **Okolicsna**, falu 720 lakossal bir. Mindkettő savanyuvízéről ismeretes. Ez utóbbiban van sz. ferenczárda.

Déménfalva, falu 300 tót lakos, fűrészmalom és csepkőbarlanggal.

IX. Árva vármegye.

Területe 37·4 □ földirati mértföld. Lakosi száma 72,100, kik között kevés a magyar. Gyülelhelye Alsó-Kubin mezőváros. Járásai az árvai, kubini, namesztói, és a trsztennai.

Jelentékenyek helyei:

— **Trsztenna**, mv. 2,780 lakossal bir. Van sz. ferenci zárdája, vászonkészítése, nagy vására, pálinkaégetése és juhtenyésztése.

Turdosin, mv. az Árva bal partján, melyen át kőhid vezet. Számlál 1,870 lakost. Van fűrészmalma, serfőzése, sóháza, gyolcskereskedése, s vitriolgyára. Körülsánnyomok vehetők észre.

— **Námesztó**, mv. az Árva bal oldalán 1,670 lakóval. Jó burgonyájáról, fa és gyolcskereskedéséről híres.

Bobrov, mv. 1,580 tót lakossal. Kő és szénbányája, nemkülönben gyolcs és vászonkészítése dicséretre méltó.

Velicsna vagy **Nagyfalu** mv. az Árva jobb partján, melyen hid épült 1,540 lakossal, kik sajtot, meg gyolcsot készítenek.

— **Alsó-Kubin**, mv. az Árva folyó bal partján. Van 1,270 tót lakosa, kőbányája, serháza, eléggé termékeny talaja, s nyilvános könyvtára. Diszítik a vármegyeház, és az Árva folyón épült kőhid.

Jablunka, falu fűrészmalom és 3,640 lakossal s ekkép ez a megye legnépesebb helye.

Fölső-Zubrica, falu 1,210 lak.; — **Alsó-Zubrica**, 1,030 lakossal dicsekvő falvak. Mindkettő serfőzéssel.

Zabidó, falu 750 lakossal. Durva posztóját és pokrócát messzire szállítja.

Fölső-Kubin, falu váromladékok és 540 lakossal.

Jaszenova, falu, melyben **Benczur József** történész 1748-ban napvilágot látott. Vászonszövés, sajtókészítéssel s 500 lakossal.

Kralován, falu 420 lakossal, fakereskedés és terjedelmes erdővel bir, melyben medvét, rókát, őzet stb. lehet ejteni.

— **Árvaváralyja**, falu az Árva jobb oldalán. Számlál 390 lakost. Van hármass vára több nevezetességgel. Ettől nevezteték el a megye. — **Mátyás király** említett várába zárattá **Várday Péter** kalocsai érseket, kancellárját. 1800-ik évben a vár mindhárom része leégett.

X. Turóc vármegye.

A hegyektől környezett Turóc vármegye 21·3 □ földrajzi mértföld fölületén lakó 43,000 lélek között magyarul beszélő alig találtatik. Gyűléseit **Turóc-szent-Márton** mezővárosban tartja. Fölosztatik négy járássra, melyek a szentmártoni, znióváraljai, mosóci és blatnyicai. Helyei :

— **Turán**, mv. a Vágh jobb partján. Van 1,990 lakosa és roppant kiterjedésű erdeje.

— **Turóc-sz.-Márton**, mv. a Turóc folyó mellett 1,948 lakossal. Van megyeháza, híres sere, jó borsója. A XIV. században szab. kir. város vala.

Mesóc, mv. a Csernakow patak mellett 1,746 lakossal, s derék erdővel. Kollár János tót koszorús költő szülőhelye.

— **Szucsán**, mv. a Vágh folyó közelében, melyen át hid visz. Számlál 1,716 lakost. Van sóháza.

— **Znio-Váralja**(Kloster), mv. 1,491 lakossal. Szép plébániaegyház, papirmalommal és sáfránytermesztéssel dicsekszik. — Vára valószínűleg már őseink bejötte előtt állt. Kétségtelen, miszerént IV. Béla a szerencsétlen kimenetű sajtói ütközet után a tatárok elől ide menekedett. Ugyanő itt prépostságot is alapít; de mely most már nem létezik.

Tót-Próna, mv. 1,118 lakos és savanyuvizforrással.

— **Felső-Stubnya**, 2,004 kath. lakossal. **Vricko** (Münchwiesen) a Baran hegy alatt 1,705 kath. lakossal bíró falvak. Az utóbbiék között sok olajkészítő találkozik. Van sajtkészítése és Hollerstein nevű barlangja, melyben Rákócy korában száz lovas egy hónapig erősen tartotta magát.

Necpál, falu 1,293 lakos, papir s fűrészmalommal.

Béla, falu 1,278 lakos és hasonló nevű patakkal, mely malmokat hajt. Van olajkészítése.

Blatnica, falu 1,217 lakos, fűrészmalom s váromokkal.

— **Alsó-Stubnya**, falu kórház, ásványos forrás és 646 lakossal.

Nolesó, falu a Tátra hegy alatt, melyben barlangja van fenyves erdővel és 359 lakossal.

Kossuth, falu 100 lakossal. A Kossuth család származási helye.

XI. Trencsén vármegye.

E vadakat bőven nyújtó 87·8 □ földirati mért-föld területű megyében 291,300 lélek között magyar nemzetségu kevés találattik. Trencsén szab. kir. városában gyülesez. Egy szab. kir. város és öt járásra osztatik, u. m. alsó, hegyentuli, közép, vágbesztercei és zsolnaira.

Szabad királyi városa :

~ **Trencsén**, (T r e n c h i n i u m) a Vágh bal partján, 3,000 lakossal bir. Van két kath. temploma, ágostai imaháza, zsinagógája, az érdeemes kegyesrendiek vezetése alatt algymnasiuma, kath. főnormála, omladozó vára, megyeháza, tanácsháza, sok szilvája és hires sere. — Várát még a rómaiak emelék. Csák Máté I. Károly király ellenese innen védé magát; mig pártosai holta után e várat is elvesztették. Mátyás király Zápolya Istvánnak ajándékozá, ki itt török foglyok által a sziklában egy 95 öl mélységű kutat ásatott.

A megye egyéb helyei :

~ **Csácsa**, (tótul Csattza) mv. a Kisuca folyócska mellett 3,510 lakos, vám, só és postaházzal.

~ **Bicse**, (tótul Bittsa) mv. a Vágh folyó jobb oldalán 3,430 lakossal és sóházzal. Régi vára egykor az erősebbek között foglalt helyt.

Baán, mv. 2,510 lakos, kőbányával, gyapju és vaskereskedéssel.

~ **Beckó**, mv. a Vágh folyó mellett 2,470 tót lakóval. Van sz. ferenci zárdája, termékeny határa, s vörös agyagja. -- Omladozó várát S t i b o r vajda ragad-

ta egykor magához, kinek erőszakos életét a környék örömeire kigyó oltotta ki.

Rajec, mv. kies vidéken 2,440 lakossal bir, kik többnyire mesteremberek, főleg timárok. Van papirgyára, melegfürdője, méhtenyésztése s lentermesztése.

— **Zsolna** (Silein), mv. a Vágh balján 2,372 lakossal. Van sz. ferenci kolostora, alreáltanodája, főnormála, sóháza, postája, híres sere, a Vághon hidja, s kereskedése. — Itt az ágostai hittvallásuak 1610-ben zsinaltoltak Thurzó György nádor védelme alatt.

Vágbeszterce, mv. a Vágh folyó bal partján. Számlál 2,260 lakost. Nevezetességei: a góthizlésű kath. plébániaegyház, a Vághon levő hid, a zsinagóga, s gölöncserei. — A régi vár a várostól félóránnyira épült.

Bellus, mv. 2,140 római kath. lakossal. Van ser, pálinkaháza, kénkőves forrása, melyben kendert áztatnak, s cserépedénykészítése.

Dubnica, mv. a Vágh bal partján, kastély, kalvária s 1,760 tót lakossal.

— **Illava**, mv. a Vágh bal oldalán 1,630 tót lakossal. Van sertőzése, pálinkaégetése, kórháza, és várkastélya, melyben az újabb időben állambörtön épült.

Puchó, mv. a Vágh jobb partján 1,610 tót lakossal. Van posztó s cserépedénykészítése, kór és sóháza.

Kisutca-Újhely, mv. a Kisuca folyónál 1,590 kath. lakossal. Bir két kath. templommal, fenyves erdővel.

Varna, mv. a Vágh jobbán, melyben pizstrán-got fognak. Számlál 1,466 lakost.

Pruska, mv. a Vágh jobb partján 1,100 lakossal. Van sz. ferenci zárdája, kastélya és kórháza.

Teplica, mv. papirmalom és 1,000 lakossal.

Kossa, mv. a Vágh-mellett, melyen kőhid van. 1,000 lakóval dicsekszik.

Predmér, mv. a Vágh mellett, serfőzéssel és 800 lakossal.

Lednic, mv. serfőzés, mészégetés, erdővel s 660 lakossal.

Domaniss, mv. 510 tót ajku lakossal, és ékes kastélylyal.

Viszoka, falu a Kisuca folyó mellett. A megye legnépesebb helye, mert lakói száma 4,900, kik között a sok sodronyos távol vidékre megy munkálkodás végett.

Rowne, népes falu 4,440 lakossal bir, kik között sodronyos nagy számmal találhatik.

Terchova, falu juhtenyésztés, erdővel, papirmalom és 3,970 lakossal.

Oscsadnica, falu 3,000 lakossal bir.

Dlubopole, falu 2,670 tót lakossal dicsekszik.

Új-Kraszno, falu 2,290 lakossal.

Ó-Beszterce, falu 2,230 lakóval s juhtenyésztéssel.

Lisza, falu 1,845 tót lakos és kőbányával.

Zay-Ugróc, falu 1,050 tót lakos, s egy háromemeletes kastélylyal. Van posztógyára, papirmalma, sok gyümölcse és halastava.—Az ugróci várat egykor a templáriusok birták; de most a Zay családé a sok nyert török jelvényvel együtt.

— **Teplic**, falu 470 lakóval. Hires kénköves forrása a köszvény és csuzos bajokban leghatékonyabb. — I. Lipót alatt itt tanakodának az országnagyok a hazasírelmei miként való orvoslása fölött.

Nagy-Chlivén, falu bir 290 lakossal.

XII. Nyitra vármegye.

Területe 121 □ földrajzi mértföld, melyen 390,400 lélek között 66,100 magyar találtatik. Gyülelshelye Nyitra püspöki város. Fölosztatik egy szab. királyi város és öt járásra u. m. a szakolcai, nyitrai, bajmóci, bodokira és a vágújhelyire.

Szabad királyi városa:

— **Szakolca**, a Morva folyó mellett honunk szélén. Lakja 6,600 lélek. Van sz. ferenci zárdája, és irgalmas szerzetbeli kolostora, kórháza az utóbbiak kezében, kath. plébániaegyháza, ágostai imaháza, zsinagógája, csinos tanácsháza, posztógyára, bora, szélmalmai és márványtörése. — Régi hely; már 1372-ben szab. k. város vala. 1605-ben ellenség által fölggyújtatott. Bethlen is bírta. A II. Rákócyféle zendülés alatt Ricsán cs. k. tábornok hamuvá tévé. Itt született V a k B é l a királyunk. Most is még fallal környeztetik.

Ezután a megye jelentékenyebb helyei:

— **Nyitra**, latinul Nitria püspöki város hasonnevü folyó mellett 7,360 lakossal. Főnevezetességei a kath. püspöki szék káptalanával. Van sz. ferenci zárdája, kegyesrendi társodája, papnöveldeje, kath. lyceuma, kegyesrendi fölgymnasiuma, főelemi tanodája, árva s szegényháza, levéltára, diszes megyeháza, gazdasági egylete, fontos hetivásárjai s a várban pompás székesegyháza. — Apáink bejötté előtt itt püspökség álla. Innen a város régi voltára következtethetni. Várában tartá fogva sz. István király a kicsapongó Vazul árpádvérü herceget, kinek, midőn őt később az agg fejedelem Imre fia meghalálozása miatt trónjára akarta ültetni, a jelen-

cei Gizella Sebők által szemeit kitolatta és füleibe forró olmot öntetett azon okból, mivel Pétert akarta trónra juttatni. III. Henrich német császár hasztalanul ostromlá. Csák Máté kegyetlenül föléggette. Nem messze tőle szemlélhető a **Z o b o r h e g y** romkolostorával együtt.

— **Miava**, mv. a vármegye legnépeseb helye, mert lakói száma 9,790. Van posztókészítése, serfőzése, pálinkaégetése, szénégetése, fűrészt és egyéb malmai.

— **Érsekújvár**, németül *Neuhäusel*, mv. a Nyitra folyó és a vaspálya mellett. Van 8,570 lakosa, sz. ferenci kolostora, tanítóképezdéje, főelemi tanodája, nagy baromvására, indóháza, érseki palotája, termékeny határa, és takarékpénztára. — Hajdan vára volt, mely tiz véres ostrommal dacolt. 1663-ban a török hosszú ostrom után elfoglalt; de tőle 1685-ben visszavétetett. Végre 1709-ben lerontatott.

— **Brezova**, mv. 6,540 többnyire iparos lakossal.

— **Galgóc**, mv. a Vágtnál, melyen fahid van 6,220 lakossal. Van salvatorianusi sz. ferencrendű kolostora, postája, élénk fa és lókereskedése, tágas szőlőföldre. — A hegy déli oldalán áll nevezetes vára, melyet a XIV-ik században Csák Máté birtokolt, s Rákócy Ferenc nagyra becsült.

— **Vágújhely**, mv. a Vágh jobb partján 5,780 lakóval, kik között 3,520 zsidó. Van kath. temploma, ágostai imháza, nagy zsinagógája, serháza, jeles veres bora, kereskedése, és híres viaszgyertyakészítése. — Stibor vajda itt egykor prépostságot alapított.

Verbóc, mv. baromtenyésztéssel és 5,520 lakossal.

Ó-Tura, mv. 5,350 lakossal és vajkereskedéssel.

— **Holios**, mv. a Morva közelében, bir 5,310 lakossal,

kik között 1,320 zsidó. Van királyi mulatókastélya tavas kerttel, postája, köedénygyára, ötemeletes gabnaraktára, spanyoljuhtenyésztése, s tehenészete. — Hajdan erős vára vala. 1805-ben az auszterlici ütközet után ide gyűltek Európa fejedelmei és hadvezérei tanácskozás végett.

Verbó, mv. 3,680 lakossal, kiknek fele zsidó. Hativásárai gabnára nézve nagyok. Van több posztókészítője és jó bora. — Itt született gr. Benyovszky Mór madagaskari király, kiről gr. Gvadányi József irt.

Farkasd, mv. a Vágh jobbján 3,340 magyar lakossal, kik hires káposztát termesztnek.

Szobotiszt, mv. 3,200 lakosa között sok megtért anabaptista van.

Űrmény, mv. kies vidéken. Van kastélya, spanyoljuhtartása, jeles ménese, és 3,130 lakosa.

Nagy-Tapolcsán, mv. 3,100 lakossal. Nevezetesekek itt a kath. pélbániaegyház, sáfránytermesztés, ser, kenyér, baromvásár. — Egykor sz. k. város volt.

Egbel, mv, fácános kert, kenderreli nagy kereskedéssel, kénköves forrás és 3,000 lakossal.

Nagy-Surány, mv. a Nyitra balján 2,990 lakossal, s baromtenyésztéssel. Hajdan várral birt.

Szenic, mv. bir 2,970 lakossal, és vadban bővelkedő erdővel.

— **Pöstyén**, mv. a Vágh jobb partján 2,950 lakóval. Fürdője 48° Reaumur meleg. Haszna kiváló a szagगतásokban, szélütésben. — E helyet 1530-ban a török elrombolá.

Sasvár, (Sassin), mv. A Miava folyó mellett. Számlál 2,940 lakót. Nevezetessége a fájdalmas szűz

Mária gazdag temploma, melybe nagy számmal járnak a bucsusok. Van régi vára.

Komjáthi, mv. a Nyitra folyónál 2,720 lakossal.

Sellye, mv. a Vágh jobbján, indóház, és 2,720 lakossal.

Német-Próna mv. 2,397 lakossal, kik nagyrészt iparosok.

→ **Csejte**, mv. 2,350 tót lakossal. Van jó bora, szene. Most romvárában hajdan Swehla zsvány, majd később Báthory Erzsébet dühöngött, mely utóbbi arcszépsége föntartása végett 300 leölt ifju lány vérében mosódott.

Privigye, mv. 2,278 lakossal. Van kegyesrendi társodája.

Mocsonok, mv. 2,220 lakossal és kastélylyal.

Vittenc, mv. angolkerttel, vadászkastély és 1,640 lakossal.

Újlak, mv. urasági kastélylyal, melyben könyvtár van, roszolisgyár és 1,640 tót lakossal.

Nagy-Kosztolán, mv. 1,380 lakossal.

Radosóv, mv. 1,350 tót lakossal.

Jókő, mv. hegyek között 1,289 lakossal.

Sándorf, mv. 1,280 tót lakossal, s nagy erdőkkel.

Sempte, mv. a Vágh mellett. Fehér bora hires. — Régi várát, melyet eleink bejöttökkor mindjárt elfoglaltak, kastélylyá változtaták. Bir 1,250 lakossal.

Bajna, mv. 1,200 lakos, katonakórház és fűrészmalommal.

Bajmóc, mv, a Nyitra folyó közelében, 1,063 lakos és várkastélylyal. Meleg fürdője a póstyénihez hasonló. Egykor itt prépostság volt. Itt született Thurzó Szaniszló a protestantismus maecenása.

Dejtba, mv. papirmalom és 1,080 tót lakossal.

Udvarnok, mv. a Vághnál 990 tót lakossal.

Ghimes, mv. kastélylyal, sok gyümölcsessel. Lakja 900 lélek. — Egy óránnyira fekszik tőle a régi Ghimesvár, mely ma is lakható. Benne egy kápolnában gr. Forgách Pál neje hajából készült miseruha őriztetik.

Radosna, mv. 830 tót lakossal.

Kisbáb, mv. 770 lakossal és nagy erdővel.

Szkaacsán, mv. 750 lakossal.

Zsámbokrét, mv. 730 lakossal, és régi kastélylyal.

Berenos, mv. a Nyitra folyónál 650 lakost számlál.

Újvároska, mv. 610 lakossal és urasági épületekkel bir.

Kuti, falu 2,960 lakossal.

Sopornya, falu a Vágh mellett. Régi hely 2,740 lakossal.

◀ **Lipótújvár** (Leopoldopolis), erősség a Vágh jobbján, melyet I. Lipót azon célból épített, hogy a török kalandjainak végét vessen, irgalmas nénékkal, javítófogház, s 1,040 lakossal.

Andód, falu 750 lakossal. Itt született jeles tudósunk és költőnk Czuczor Gergely.

XIII. Pozsony vármegye.

Honunk e nyugoti megyéje 82·7 □ földrajzi mértföld területet foglal el, és rajta 266,000 lélek közt s z á z e z e r magyart táplál. Gyűléseit P o z s o n y sz. k. városában tartja. Öt szab. kir. város és hat járásra van osztva; ezek a pozsonyi, nagyszombati, szeredi, hegyen-tuli, fölső és alsó csalóközi.

Szabad királyi városai:

Poszony, (Posonium; Presburg), a Duna bal oldalán kies vidéken fekszik. Majd egy □ mértföldnyi területén 40,500 lakost; ezek között 6,430 ágostai, 80 helvét hitvallásut, 5,820 zsidót számlál, a többi katolikus. Emez egykori honi főváros, ma is előkelő hely; mivel mind intézetei, mind csinossága, mind kereskedelme által kitűnik. Van jogakademiája, papnövelője, kath. és ágostai főgymnasiuma, alreáltanodája s főelemi tanodája. Lakják a tiszteletre méltó Jézustársasági atyák, sz. ferenci, kapucinus, irgalmas szerzetesek; továbbá a Misszionyunkról címzett lánynevelő apácák, Orsolya s Erzsébet-szüzek, valamint a szeretet nővérei. Társas káptalan s a megye széke. Nevezetességei: tizenkét kath. egyháza, melyek között a góthizlésű társas káptalani igen szép. Ebben szoktak a királyok megkoronáztatni, mióta Székesfehérvár nem koronázási hely; három ágostai imaháza, ugyanannyi zsinagógája, érseki palotája, nagy megyeháza, kórházai, állandó színháza, katonai laktanyái, zálogháza, dolog, só és postaháza, takarékpénztára, siketnéma intézete, árvaháza, nyomdái, s könyvtára. Országházában tartatának 1848-ik évig az országgyűlések. Ipára jelentékeny. Bir cukor, rozsolis, pezsgő, ecet, ser, pecsétviasz, bőr, gyapju, posztó, selyemgyárak és gőzmalommal. Kereskedését a Duna és a többfelé elágazó vaspálya igen emeli. A Dunán fölállított hajóhidja mulatóhelyére a Dunaligetbe vezet. Most romolni kezdő vára a Dunára dől. A királyhalom arról nevezetes, hogy koronázáskor a király rá lovagol ott kardjával a négy világtáj felé vágva annak jeléül, hogy kész a királyságot minden vész ellen védeni.

Eredetéről mitsem tudunk. Némelyek szerint Pi-

sótól telepített római gyarmat vala, honnan hajdani Pisonium nevét kapta; de annyi való, hogy már Nagy Károly császár alatt létezett, midőn német őrsege Breslaburg, vagy Brodburg névvel látta el. Története, mint általában honi városainké fényes jeleneteken kívül gyászosakat is mutat elő. Már 1050-ik évben Péter királyunk megvakittatása miatt nagy sereggel ostromolta III. Henrich német császár; de két hónap eltelte után a Dunán szállító hajói Zotmund vizbuvár által elsüllyesztetvén fölszabadult. — 1130-ban III. Konrád császár és Henrich osztrák herceg elfoglalák, de ismét elvesztették. — 1260-ban Ottokár cseh király és IV. Béla között itt béke jött létre. — Ugyancsak Ottokár 1271-ben fölégette. 1291-ben szabad királyi várossá lőn. — 1309-ben itt kath. zsinat tartatott. — 1429-ben itt Zsigmond, mint német császár birodalmi gyűlést tartott. — 1491-ben itt Ulászló békét kötött I. Miksa császárral. — 1526-ban a mohácsi vész után Mária a hamar özvegységre jutott királyné ide futott és itt választatott el Ferdinánd habsburgi herceg királynak. — 1536-ban az ország fővárosának kiáltatott ki. — 1563-íszeptember 8-án Miksa, 1572-ben Rudolf, 1608-ban II. Mátyás, 1618-ban II. Ferdinánd, 1687-I. József kilenc éves korában, 1741-ben Mária Teréz, ki a pragmatika sanktió értelmében trónra juthatott, itt koronáztattak meg. — E városban 1674-ben rendkívüli törvényszék működék, mely mintegy negyedfélszáz protestans lelkészt és tanítót, kik a törököket titkon segélyezték halálra ítélte. — 1741-i szeptember 25-én Mária Teréz az ország rendei előtt József fiacskáját karján tartva segélykérés végett megjelent, kik lelke-

sült kiáltásokkal birodalma megmentésére éltsöket s vérsöket ajálták. — 1790-ben II. Lipót királylyá koronáztatott. — 1805-ben a nemesi fölkelés ügyében országgyűlés volt. — Azon év decembere 27-én I. Ferenc és I. Napoleon között béke létesült. — 1809-ben a franciák bevévök. — 1811-ben régi vára leégett. — 1822-ben itt kath. nemzeti zsinat tartatott. — 1825-töl fogva több országgyűlést látott 1848-ig, midön az itt hozott törvények egyike elrendelte, hogy ezután az országgyűlések Pesten tartassanak. Az osztrák kormány hazánkat öt kerületre osztván ezek közül az egyik Pozsonyröl neveztetett el, és tizenkét megyét számlált 1,733,461 lakossal.

Pozsony hajdan egyetemmel birt. Itt állittaték föl a helytartótanács és oszlattaték is föl az 1848-ban hozott rendelet által. Papnöveldéje egykor központi volt.

Nagy-Szombat, lat. *Tyrnavia*, ném. *Tyrnau*, a Tirna patak mellett 10,680 lakossal. Társas káptalan, Jézustársasági atyák, sz. ferenciek, s Orsolyaszűzek lakhelye. Van papnöveldéje, kisszeminariuma, fölgymnasiauma, tanítóképezdéje, nőnöveldéje Orsolyaszűzektöl kezeltetve, kórháza tébolydával, szin, posta, indóháza, rokkanttanyája, takarékpénztára, s több gyára. Országos vásárai posztó és gyapjura nézve nevezetesek. — Régi hely. Már IV. Béla 1238-ban királyi várossá tette; azután pedig több király jótettében részesült. Nagy Lajos falai között hunyt el. Sambucus János történész 1531-ben itt született. Itt 1547-ben országgyűlés tartatott. 1554-ben Oláh Miklós áldornagy a híres Pázmány Péter, hercegáldornagy által később létrehozott egyetem alapját itt veté meg, mely innen Budára, Budáról pedig

Pestre tétetvén át, most mint egyetlen magyar egyetem virágzik. A jezsuiták itt telepedének le honunkban először. 1615-ben itt II. Mátyás, és Bethlen Gábor között béke kötöttetett. A mellette elvonuló lóerőre készült vas-pálya a honban első ilyenmü vállalat vala.

— **Bazin** (P ö s i n g), a vasut mellett, 4,400 tót lakossal. Nevezetességei : a kapucinus kolostor, várkastély, arany, ezüst, dárdanybánya, és jeles fehér bor. Ásványos vize és fürdője a változó hideglelésben, keresztesontfájásban és a tagok erősítésében sikerrel használtatik. — Királyi várossá 1647-ben lön.

— **Modor**, lat. M o d r a, a Modra pataknál. Számlál 4,220 lakost, kik között sok posztós és híres kádár van. Bir ágostai hitü algymnasiummal, kövezett utcákkal, s kereskedéssel. Kies vidéke miatt kedves hely. A hajdan-kortól fogva mostanig fallal van kerítve.

— **Sz. György**, a nagy-szombati vasutnál 3,370 lakossal. Van kegyesrendi társodája, alreálja, régi lakatlan vára, s erdeje. Fehér bora a megyében legjobb; sőt aszuszőlője is van. — E ma is fallal környezett hely. 1647. évben lön sz. k. várossá. Tűz által sokat szenvedett.

A megyében továbbá nevezetesebb helyek :

Szered, mv. a Vágh jobb partján 3,980 lakossal. Van sóháza, postája, szarvasmarha, fa és gabnakereskedése.

Gajar, mv. a Morvától negyed órányira, kenderkedéssel, baromvásár és 3,780 lakossal.

Stomffa, (S t a m p f e n). mv. 3,620 tót lakossal. Van bortermesztése, várkastélya és vadaskertje.

Malacka, mv. 3,100 lakossal. Sz. ferenci kolostora és urasági kastélyáról nevezetes.

Nagylévárd, (Gross-Schützen), mv. a Rudava patak mellett 2,740 lakossal, kik között megtért anabaptisták vannak. Cserépedénykészítéssel dicsekszik.

— **Szempe**, (Wartberg), mv. 2,640 magyar lakóval. Bir szép erdővel, nagy marhavásárokkal. Itt született szenci Molnár Albert tudós 1574-ben, ki Dávid zsoltárait versebe szedte.

Somorja, lat. Samaria, mv. a Csalóközben. Van 2,610 lakója, csinos kath. egyháza, kórháza, serháza, hires kenyere, posztó, szűr és kalapkészítése. — Egykor sz. k. város volt.

Récse, (Ratzersdorf), mv. a vaspályánál 2,290 lakossal. Jó bort termeszt. Gyümölcse hires.

Diószegh, mv. a Dudvágh és vasut mellett 2,120 lakossal, juh és lótenyésztéssel.

Sz. János, mv. a Morva közelében 1,930 lakossal, kik között több megtért anabaptista találtatik.

Böög, mv. a Csiliz pataknál ménessel, kastély s 1,920 lakossal.

Galantha, mv. 1,980 lakossal, és postával. Cigányai jó zenészek.

— **Dévény**, mv. 1,770 tót lakossal. Fekszik ott, hol a Morva zavaros habjait az öreg Duna fölkarolja. Van serháza, szőlőhegye, s cserépedénykészítése. Közelében fekszenek hajdani vára romjai. II. Endre alatt az osztrákoktól fölégettetett.

Császta, (Cseszte), mv. szőlőmiveléssel és 1,690 lakossal.

Püspöki, a Duna közelében. Bir 1,540 magyar lakossal, kik között sok golyvás van.

Cseklész, mv. bir 1,470 lakos, posta, nagyszerű urasági kastély, halastóval és vadaskerttel.

Nádas, mv. posta és 1,440 lakossal.

Vajka, mv. 1,270 magyar lakossal. A hajdani áldornagyi szabad kiváltságos kerület székhelye vala. Lakói az esztergomi érsek hadszolgálatában álltak, s különös előjáróik voltak.

Szomolány, mv. várkastély és 1,250 tót lakossal.

Fölsődiós, mv. bortermesztéssel s 1,240 tót lakossal.

Ciffer, mv. 1,190 tót lakossal bir.

Vásáruth, mv. a Duna mellett, jó dohány, s 1,110 magyar katolikus lakossal.

Alsődiós mv. 1,000 tót lakos és kitűnő borral.

Szuha, németül *D ü r n b a c h*, mv. a Parna patak mellett, bortermesztéssel és 1,000 tót lakossal.

Ottenthált mv. 970 tót lakossal.

Alsó-Nyárasd, mv. 950 magyar lakossággal.

Grinavia ném. *G r ü n a u*, mv. 870 lakossal.

Boleráz, mv. 840 tót lakossal.

Dunaszerdahely, mv. a Csalóközben. Van 830 magyar lakosa, posztó és kalapkészítése. Három részből áll, u. m. Szerdahely, Nemesszezből és Újfaluból.

Csőtörtők mv. 820 magyar lakossal.

Egyházgelte, mv. 360 kath. magyar lakos és két-tornyú egyházzal.

Bura-sz.-Miklós, falu 3,870 tót lakossal.

Bura-sz.-György falu 3,860 tót lakossal.

Jóka, falu 2,210 magyar lakossal, és igen sok gyümölcsessel dicsekszik.

Konyha, falu 1,840 tót lakossal.

Karcsa, falu a Csalóközben tizenkét részben 1,550 magyar lakót számlál.

Detrekő-Várálja, falu 800 kath. lakossal. Van fűrészmalma, juhtenyésztése és tehenészete. Hajdani várából csak romok maradtak fön. Az ezektől nem messze eső csepkőbarlangok megnézésre érdemesek.

Vöröskő, vár 170 lakossal.

Szentantal, falu 70 kath. lakossal. Van sz. ferenci zárdája.

Dunántuli kerület.

E kerület területe 791·4 □ földirati mértföld, és 2,098,100 lélek által lakatik, kik között nemzetiségre nézve 1,469,400 magyar. Tizenegy megyére terjed, melyek Sopron, Moson, Győr, Komárom, Székesfehérvár, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Tolna, Baranya.

I. Sopron Vármegye.

Területe 57·7 □ mértföld. Lakói száma 219,900; ezek között 115,300 magyar. Gyűlés helye **Sopron** sz. k. város. Számlál három sz. k. várost, és öt járást, melyek a felső és alsó soproni, répcemelléki, felső és alsó rábaközi.

Szabad királyi három városa :

— **Sopron**, latinul **Sopronium**, németül **Oedenburg** bir 16,410 lakossal. Egy győrpüspökmegyei társas káptalan s a vármegye székhelye. Van domonkos benczerendü zárdája, ez utóbbiak vezetése alatt kath. főgymnasiuma, ágostai lyceuma, az Orsolyaszüzek kezében lánytanodája, tanítóképezdéje, katonai növeldéje, kórházai, kaszinója, posta és sóháza, könyvnyomdája, régi takarékpénztára, árvaháza, színháza, gesztenyése, kőszénbá-

nyája, cukorfinomítógyára, gyapotszövése, posztókészítése, gőzmalma, selyemhernyótenyésztése, melyet gr. Széchenyi István honosított meg, végre élénk kereskedése. Csinos házakkal biró utcái kövezettek. Jelesebb épületei a templomok, megyeház, a sudár várostorony. Szőlőhegyei híres fehér bort adnak. Mulatóhelye a Neu-hof kert, a Lever, s a közelében eső balfi fürdő. — (Eredetére nézve régi. A nagy Scra b a n t i a római gyarmatváros részét a mai Sopron is tevé, mint a talált régiségek bizonyítják. A népvándorlás alatt urai változának. II. Henrich német császár alatt pusztulásnak indult. Több királytól jelentékeny szabadalmakban részesült. 1605-ben a török siker nélkül ostromlá. III. Ferdinánd király itt koronáztatott meg. 1676. évben leégett. Területén négy országgyűlés tartatott, és két királynő koronáztatott meg.

Kismárton, ném. E i s e n s t a d t, kellemes vidéken minden részét beértve 5,400 lakóval dicsekszik. Van sz. ferenci s irgalmas rendü zárdája, kórháza, nyomdája, tanácsháza, Főnevezetessége a hg. Eszterháziféle jószág. Ez áll európai hírü kastélyból, mely királyi fényben uszik; istállóból, melynek jászolai márványboliak; jól rendezett angolkertből; vadaskertből, melyben szarvasok és őzek csordánként legelnek; s kaszárnnyából a hercegi sereg részére. — 1648-ban lőn sz. kir. várossá. 1713-ban majd minden lakosa a dögvész áldozatává lett. Van börgyára.

— **Ruszt**, kies vidéken a Fertő tava mellett. Van 1,350 lakosa. Kis határa gyümölcseről és boráról híres. Ez utóbbi egyik a legjelesebb magyar borok között, melylyel a lakosok nagy ovatossággal bánnak. Mivel szüretjeit későn tartja, aszu is készítettik) — Királyi várossá 1681-ben lőn.

Továbbá a megyében előkelőbb helyek :

— **Kapuvár**, mv. a Rába mellett. 4,610 lakosa gab-na és dohánytermesztést űz. Van serfőzése. — Hajdan jelentékeny erősségű várral birt.

Csorna, mv. 4,410 lakossal. Itt a praemontrei ka-nonokrend lakában hiteles levéltár őriztetik. Földje termékeny. — Innen 1849-ben Kmety magyar tábornok az osztrák hadat többszöri lovassági csata után visszavonu-lásra kényszerítette.

Nagy-Márton, németül *Mattersdorf*, mv. 3,780 lakossal és fenyőerdővel.

Német-Keresztúr, mv. 3,300 lakossal. Savanyu-vizforrása és közelében fekvő vára teszik nevezetességeit.

Csepreg, mv. bir 2,840 lakóval, kik szép lovakat tenyésztenek s évenként lóversenyeket rendeznek. Erde-je szép. Az ugynevezett reformátio kezdetekor főiskolá-ja és nyomdája volt, melyben Nádasdy Ferenc és Tamás grófok pártolása mellett nyomatta Erdősy (Sylvester) János magyarra fordított újszövetségi sz. írását. Az el-ső nyelvtan is itt jött létre.

Szany, mv. 2,620 magyar lakossal. Van jó illatu dohányja és bivaltenyésztése.

Szill, mv. termékeny határ és 2,000 lakossal.

Szarvkő, ném. *Hornstein*, mv. nagy erdővel, várromok s 1,880 lakossal.

Szent-Margit, mv. 1,820 lakossal.

Mihályi, mv. 1,810 magyar lakos, ser és pálinka-házzal.

Fertő-sz.-Miklós, mv. 1,800 lakossal.

Nyék, ném. *Neckenmarkt*, mv. 1,790 német lakóval. Hajdan fallal volt kerítve.

Fehéregyháza, németül *Donnerskirchen*, mv. a Fertő közelében, 1760 német lakos és jó borral.

Lajta-sz.-Miklós, ném. *Neudörf*, mv. az osztrák főhercegség szélén. Van savanyuvizforrása, serháza és 1,610 lakosa.

Kábold, németül *Kobersdorf*, mv. 1,600 lakos, és savanyuvizforrással. Váracs lakható.

Rákos, (*Kroisbach*), mv. kies vidéken a Fertő mellett. Van 1,560 lakosa, halászata, híres fehér bora és kőbányája.

Feketeváros, n. *Purbach*, mv. a Fertő mellett. Számlál 1,500 kath. lakost. Bortermesztése nagy. Fallal kerítettik. — Hajdan vára volt.

Lóós, n. *Loosing*, mv. birkatartás és 1,400 lakossal

Széleskut, n. *Breitenbrunn*, mv. a Fertő közelében 1,350 német lakossal és szőlőmiveléssel.

Löcsmánd, n. *Lutschmannsburg*, mv. 1,330 lakossal.

Lövő, mv. híres buza és 1,300 magyar kath. lakossal.

Répcse-Szemere, mv. a Répcse mellett 1,200 magyar lakossal.

Ivány, mv. 1,190 magyar lakossal és nagy erdővel.

— **Nagy-Cenk**, mv. az Ikava folyócska mellett 1,160 magyar lakossal. Birka és selyemhernyótenyésztése virágzik. Itt a Széchenyi család kastélyt és sirböltöt bir, melynek csendes magányában porhad a felejthetlen emlékü Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar holtteteme.

Kőhalom, n. *Steinberg*, mv. a Répcse mellett 1,100 lakossal.

Harka, mv. Sopron közelében 1,000 lakossal és szőlőműveléssel.

Bő, mv. a Répce mellett 900 lakossal.

Fraknó, ném. *Forchtenau* mezőváros Ausztria szélén. Lakja 890 lélek, kik tenyésztett gyümölcsük, főleg a gesztenye árából élnek. Van szervita kolostora. Ép vára régi. Mátyás király a koronáért III. Frigyesnek adá zalog fejében Kismarton, Kőszeg s több helylyel együtt. Ebben van az Eszterházi hercegi család fegyvertára, s az ősök arcképgyűjteménye.

Und, mv. 880 lakossal.

Egyed, mv. 850 kath. magyar lakossal. Cukorgyára és selyemtenyésztése híres.

Micske, n. *Streberdorf*, mv. serfőzéssel és 800 kathol. lakossal.

Árpás, mv. a Rába mellett 520 lakossal.

Udvard ném. *Grossmutschen*, mv. 400 lakossal.

Sajtos-Kál, mv. a Répce közelében 370 lakossal.

Kisújfalu (*Neudorf*), mv. 370 kath. lakossal.

Lakompak, falu. Van vára és 1,940 lakosa.

Vitnyéd, n. *Letting*, falu 1,320 kath. lakossal.
Az ország legjelesebb dohányja itt terem.

Ricing, falu barna kőszénteleppel és 900 lakossal.

Osli, falu a Hanság mellett, 830 magyar lakossal.

Eszterház, falu 300 lakossal. Nevezetességei: a szép kastély, angol kert, angolménés, s répacukorgyár.

II. Moson vármegye.

E róna megye 35·2 □ mértföld területre terjed és 71,700 lakosa között 11,500 magyart számít. Neve-

zetessége a Fertő tó és a Hanság. Gyűléshelye **Magyaróvár** mezőváros. Két járásra, u. m. a mosonira és a neziderire oszlik.

Nevezetesb helyei :

— **Moson**, németül **Wieselburg**, mv. a Duna mellett. Tőle vevé nevét a megye. Van 4,700 lakosa, salétromgyára, juhtenyésztése, postája, és több vendéglője. Kereskedése részént a Duna, részént a győrbécsi vaspálya által mozdíttatik elő, Lakói vagyonosak, mert itt sok gabna és bor jó forgalomba, melyeket külföldre szállítanak. Gabnaraktárral jóformán minden ház bir.

— **Magyaróvár**, ném. **Ungarischaltenburg**, mv. a Lajta Dunába való szakadásánál. Nevezetességei: kegyesrendi társodája, kath. algymnasiuma a nevezett jeles rend kezében, megyeháza, melyben a megye gyűléseit tartja, vára, kórháza, serfőzése, s híres baromvásárja. De a honban ismertté főleg jeles gazdasági intézete teszi, mely a külföld ilynemű intézményeivel versenyre kel. Az elméleti tanítással gyakorlati köttetik össze az uradalom példánygazdaságában, miért is számosan sereglenek ide. Az intézet régi várában áll. Számál 2,160 lakót. Hajdan e helyen „ad Flexum“ nevű római telep állt, mint Noricum egyik helye, így hivatva a Duna hajlásától. Az isaszegi ütközet után Salamon ide meneküle. I-só Kálmán alatt 200,000 keresztes vitéz ostromlák; de megverettek. Midőn 1529-ben Szolimán Bécs ellen ment, várát maga az őrség fölégette. 1683-ban a török dulta föl. Itt kezdetek meg 1809-ben a béke alkudozások Metternich osztrák és Champagni francia követek közt.

Rajka, n. **Ragendorf**, mv. a Duna mellett

2,950 lakossal, és birkatartással. Hajdan a megye itt gyűlésezett.

Boldogasszony, (Frauenkirchen, v. Prata), mv. 2,530 lakos, sz. ferenci kolostor, s csinos kath. egyházzal, melyben sok bucsújáró jelenik meg.

Szent-János, mv. a Hanság közelében 2,510 lakossal. Sok nádat termeszt.

→ **Nezider**, n. Neusiedl, mv. a Fertő tó partján. Van 2,350 kath. német lakója, halászata, bortermesztése, és kőbányája. Gabnakereskedése híres, mert itt sokat összevesznek a soproni és osztrák szállítók. Omladozó kastélyában sokszor megfordult a korán elveszett II. Lajos neje, Mária.

Köpcsény, n. Kittsee, mv. kellemdus vidéken 2,330 lakos, urasági kastélylyal, fácános kert és serfőzéssel.

Lébeny, németül Leiden, mv. 2,040 lakossal. Régi kath. plébániaegyháza góthizlésben épült.

Gálos, n. Gols, mv. közel a Fertőhöz, derék erdővel és 1,890 lakossal.

Oroszvár, n. Karlbург, mv. a Duna mellett 1,760 lakos, urasági kastély és serházzal.

Halászi, n. Halassen, mv. a Duna partján. Van káposztatermesztése és 1,280 lakosa.

Védeny, n. Weiden, mv. a Fertő mellett. Van 960 lakosa, s jó fehér bora.

Nyulas, n. Groys, mv. a Fertő tó partján. Számlál 900 kath. lakost. Van bortermesztése és kőbányája.

Vinten, mv. a Fertőnél 800 lakossal.

Lajtafalu, n. Potz-neusiedl, mv. 700 lakos, kastély s juhászattal,

Parndorf, falu a vaspályánál évenként lóversenyeket tart. Juhtenyésztéssel és 2,240 lakossal.

Szolnok, n. **Zánig**, falu lakosai természetmennyekből élnek. Bir 2,050 lakóval.

Szent Péter, falu 1,200 lakossal.

Bánfalva, n. **Apethlon**, falu a Fertő tónál halászat, szikso és 1,550 lakossal.

Miklósfalva, falu 1,500 lakossal, káposztatermesztéssel, kórház és birkanyájjal.

Zarándfalu, n. **Zorndorf**, falu Lajta jobb oldalán a vaspálya mellett. Van 1,270 lakosa, és juhtartása. Itt született tr. Fessler Magyarhon történetírója.

— III. Győr vármegye.

Terjedelme 28·8 □ mértföld. Lakja 85,000 lélek, kik között 75,800 magyar. Gyűléseit Győrött végzi. Egy szab. kir. város és három járásra oszlik. Ezek a pusztai, sorokóalyai, szigetközi.

Szabad királyi városa:

Győr, lat. **Jaurinum**, n. **Raab**, ott fekszik, hol a Rábca Rábával egyesülten a Dunába szakad. Lakói száma 20,810, kik róm. katolikusok, g. n. egyesültek, mindkét felekezetü reformátusok, zsidók, mindannyian imaházakkal. Tőle vevé nevét a püspöki és a vármegye. Római kath. püspök, székes káptalan s a megye székhelye. Tanintézetei: a püspöki lyceum, papnővelde, gyermekszeminarium, kath. föl, s ágostai algymnasium, alreál, lánytanoda, árvaház, s könyvtár. Van a sz. Benedekféle tanító rend, karmeliták s Orsolyaszüzek részére kolostora, szegényintézete, kórháza, takarékpénztára, színháza, katonai laktanyája, sétánya, serfő-

zéese, sóháza és postája. (Utcáit diszes épületek emelik. Jelesbek az ősi székesegyház, melyben sz. László ereklyéje őriztetik, a püspöki palota, kaszárnya stb. Kereskedése, melyet a győrbécsi vasut a mellette folyó vizekkel előmozdit, különösen gabona, gubacs, gyappura és sertésre nézve kedvező.) — Helyén valamikor *A r r a b o n a* nevű római telep létezett, s már mint őseinktől elfoglalt hely nevezetes volt; mert sz. István itt adta ki a pécsi püspökség alapítási okmányát, miből látható, hogy egy ideig királyaink székhelye volt. I-ső Endre innen üzte vissza III. Henrich német császár élelmet szállító hajóit. Várában kelt IV. Bélától a sz. János vitézek megalapító okirata. Erzsébet királynő Albert özvegye itt lépett I. Ulászlóval egyességre. A török is bírta, de hg. Schwarzenberg és Pálffy Miklós 1598-ban visszavették. Királyi várossá 1743-ban lett. 1809-ben ekkor már omladozóvárárt a kormány visszaállíttatá, de az előre nyomuló franciák kezébe került, kik itt a kir. sereget megvervén elűzték s a várat öt hónapig birták. Bástyái 1820-ban lerontattak. 1849-ben itt a magyar seregek sáncokat hánytak, de folytonosan meg nem tarthatták, mert a császári hadak a nyár közepén történt ütközet után elfoglalták.

Egyéb helyek a megyében :

— **Szentmárton**, mv. Pannonhalma tövében. Van 2,780 magyar lakosa, föld és szőlőmivelése. A pannonhalmi hegyen régi bencerendű apátság áll. Ezt még Géza herceg első sz. királyunk atyja alapította 997-ben, de nagy vagyonnal fia sz. István gazdagította. Nevezetessége: a Boldogasszonyegyház, ebben egy elefántcsont oltár, sz. István idejéből fényes miseruhák, és sz. István széke. (Fényes könyvtára nem kevés ritka könyvet s kéz-

iratot rejt.) Az apátok arcképei csinosak. — Történetéből fővonások : sz. László itt országgyűlést tartott. Hunyadi Mátyás főapátsággá emelé. II. József apátságát eltöröl ; de azt I. Ferenc a rend érdemei miatt visszaállította. Innen a hon sok kiképzett férfit nyert.

— **Hédervár**, mv. 1,020 magyar lakossal. Van várkastélya, fácános kertje, helvét tehenészete s termékeny földje. Innen vevé eredetét a híres (Héderváry család, mely a hont több nádorral látta el.)

Tényő, falu bortermesztéssel és 2,810 lakossal.

— **Téth**, falu 2,470 magyar lakossal, s birkatenyésztéssel. Kisfaludy Károly jeles költőnk szülőhelye.

Pázmánd, falu sok borral és 2,440 lakossal.

Szent-Iván, falu 2,010 lakossal.

Ásvány, falu a Duna mellett, vizahalászat és 1,900 magyar lakossal.

Mezőörs, falu 1,500 magyar lakossal és birkatenyésztéssel.

Révfa, falu a Dunánál 1,450 lakossal.

Csanak, Kajar falvak, mindegyik jó bor és 1,400 lakossal.

Pér, falu 1,380 lakossal. **Ravasz**, falu szőlőhegygyel, meg 1,320 lakossal. **Szabadhely**, falu 1,300 lakossal. Ez utóbbitól 1809-iki június 14-én a franciák a királyi seregeket visszavonulni kényszerítették.

— **Gönyő**, falu a Duna partján, gőzhajóállomás és 830 magyar, szorgalmas lakossal.

— IV. Komárom vármegye.

53·7 □ mértföld területén 123,300 lélek él. Ezek között 113,400 magyar. Gyűléseit Komárom sz. kir.

városában tartja. A megye a Duna mindkét oldalán fekszik, és egy sz. kir. város meg négy járásra, u. m, csalóközi, gesztesire, tatai, s udvardira oszlik.

Szabad királyi városa :

— **Komárom**, lat. *Comaromium*, n. *Komorn Rév* melléknévvel a Vágh Dunába való ömlésénél fekszik. Lakja 12,010 lélek. A megye elnevezését tőle vevé, gyűléseit pedig itt tartja.) Van kath., g. n. egyesült, ágostai, helvét imaháza, zsinagógája, bencerendü és sz. ferenci kolostora, bencerendü kath., és helvét algymnasiauma, főelemi iskolája, szegényháza, kórháza, takarékpénztára, postája, tanács és megyeháza, jó kenyere, országSZerte ismeretes talp, fa, deszka és zsindelkereskedése. Vára a királyi birodalomban legjelentékenyebb, s a maltaival versenyez; mert még eddig be nem vétetett ostrommal. Lapályon három felől vízzel kerítve terül el. Ó és újból áll, melyek elseje erős földsáncokkal van övezve és az újjal fölvonóhid által összekötve. Bennök katonai laktanyák, tiszti lakok s őrtorony van, mely alatt egy szűz kőből faragott alakja jobbjában koszorút, baljában ruháját tartja, s alatta eszavak olvashatók : *nec arte, nec Marte*. — Itt a magyarok bejöttekor a kumaiak telepedének le s a várat építék. Innen neve *Cumarum* lett. Mások állítják, hogy már azelőtt létezett, mivel Ptolomeus földiró róla emlékezik. I-ső Mátyás király kedvelt mulatóhelye vala. 1527-ben Zápolya János pártja kezébe került, de I. Ferdinánd tőle visszaszerezte. Gyakran földrengések háborgaták. Az ugynevezett reformátio már kezdetekor erős lábra kapott, csak hogy itt tanai miatt a várparancsnokok részéről üldözésnek volt kitéve, sőt nyugtalankodások előidézése miatt hit-

nyomozó törvényszék állíttatott. 1751-ben sz. k. város-sá lőn. Az 1849-imartius és aprilban a várban urkodó 8000 főnyi magyar sereg az osztrákoktól ostrom alá vettetett; de Klapka serege többszöri roham után fölmentette. Később Görgey, mint az ország kulcsát hadmiveletei központjává tette. Az ácsi ütközet után Görgey lefelé vonulván Klapka itt maradt a vár védelmére s Barko császári tábornokot augusztus 3-án a Duna jobbján visszanyomta annyira, hogy az osztrák sereg minden ágyúits málháját elvette. Klapka Győrig hatolt s már ujoncokkal akart visszatérni, midőn a világosi fegyverletétel után október 3-án a vár föltételeesen megadta magát. Ez idő óta folytonosan erősítettik.

A megye egyéb helyei :

— **Tata**, n. Dotis, mv. hasonnevü tónál, melybe egykor Szoliman követei fullasztattak. 9,700 lakosa kézmű, s földmiveléssel foglalkozik. Van kegyesrendi társodája, kapucinus zárdája, algymnasiuma, kéttornyu kath. temploma, nevelőintézete, vára, kastélya levéltárral, ser s pálinkaháza, darázkő és márványtörése, postája, cukor, köedény s börgyára, angolkertje. Tavai közül a nagy sok halat táplál, a feneketlen tó több öl mélységű. Meleg forrásai oly bőségben vannak, mint sehol a honban. Vizben szükségét nem szenved. — Helyén egykor római telep állott. Tavát lacus felix-nek nevezték. Itt Deodat gróf apátságot alapított. Mátyás, Hunyad fia várában szívesen időzött. I. Ferenc a bécsi békét várerkélyén irta alá.

— **Guta**, mv. a Vágduna mellett 5,810 magyar lakossal. Határa igen nagy. Terem sok gyümölcsöt, gabnát

és szénát. Négyeszegü földvára régi építmény. Gyakran van árvíznek kitéve.

Naszvad, mv. 2,870 magyar lakossal.

Kisbér, mv. 2,570 lakossal. Nevezeteseek itt: a burgonyatermesztés, forrásvizek, fűrészmalom, helvet tehenészet, kastély.

Nagy-Megyer, mv. 2,460 magyar lakos és juhtartással.

Ó-Szőny, mv. közel a Duna jobb partjához 2,440 magyar lakossal.) Van szeszgyára, urasági laka, serháza, földmívelése, juh és szarvasmarhatenyésztése. — E helyen egykor *Brigetium* római gyarmat állott, mit koronként található régiségei igazolnak. Az 1849-i július 2-án e hely s Ács között a magyar s osztrákorosz egyesült seregek között véres határozatlan eredményű csata vívatott.

— **Ács**, falu a vaspálya mellett. Számlál 3,980 lakost. Nemesített juhtenyésztése, cseresznyéje s kajszin barackja figyelmet érdemelnek. Határában sok római régiség ásatik. — 1809-ben, nemkülönben 1849-ben véres csaták színhelye volt.

Udvard, falu a Zsitva mellett 3,390 lakossal, kik 1268. előtt udvari szolgák voltak. Új kalváriája 1860-ban országos ünnepélylyel szenteltetett föl.

Perbete, falu a vaspálya közelében 3,250 magyar lakos és jeles minőségű búzával.

Kocs, falu, egykor K o s salétromfőzéssel és 3050

Mócsa, falu halastó és 2,890 magyar lakossal.

Császárs, falu a vértesi erdők kezdeténél több tó és 2,490 lakossal.

Nagy-Igmánd, falu lótenyésztéssel, tavak s 2,400 lakossal.

Kürt, falu acélos buza, erős bor és 2,230 magyar lakossal.

Ogyalla, falu dohánytermesztéssel és 2,060 lakossal. Több csinos háza van.

Csuz, falu 1,540 lakos, sikeres buza, és jó borral. Nagy erdejében sok vad él.

Neszmély, falu a Duna mellett 1,020 lakossal, kik kevés, de kitünő bort termesztenek. — 1439-ben itt hunyt el a reménydús király Albert.

Bábolna, pusztá nagy királyi ménessel, személy s állatkórházzal. Lakja 300 lélek.

Herkal, pusztá juhtenyésztéssel. Lakja 120 lélek. Itt irták alá 1849-iki szeptember 29-én Klapka magyar és Haynau osztrák tábornokok Komárom föladása föltételeit.

V. Székesfehérvár vármegye.

Területe 75·8 □ mértföld, melyen 178,000 lakos között 154,000 magyar találtatik. Gyűléshelye Székesfehérvár sz. k. város. Fölosztatik egy sz. k. város és három járásra, melyek a bicskei, csákvári és sármelléki.

Szabad királyi városa:

Székesfehérvár, lat. Alba Regia, n. Stuhlweissenburg csinos hely a Gaja vize s két vaspálya találkozásá mellett. Számlál 17,790 magyar, s német lakost, kik római katolikusok, g. n. egyesültek, helvet-hitvallásuak és zsidók. Foglalkozásuk ipar, kereskedés, szőlő és földmivelés. Kath. püspök, székes káptalan s a megye székhelye. Tőle vevé nevét a megye. Van zirci, sz. ferenci kolostóra, irgalmas női kórháza, kath. lyceuma, papnövelédje, zirci fölgymnasiuma, alreáltanodája,

főnormála, nőnevelője) Farkas Ferenc nagyprépost által alapítva, szegényintézete, kaszinója, takarékpénztára, gazdasági egyesülete, posztókészítése, artézi kutja, s évenként lóversenye. Előkelőbb épületei : a belvárosi anyaegyház, melyben sz. István kaponyája ezüstbe foglalva őriztetik ; a vármegye háza ; több kaszárnya ; csinos indóház, stb. — Eredetét homály fedi. Árpád fölépítve találta. (Egykor a hon fővárosa, az országgyűlések, s királyaink koronázási, valamint szék és temetkezési helye volt. E város harmincöt fényes koronázáson szemtanuskodott ; negyvennyolc országgyűlést látott ; tizennyolc király temetésén könyezett. Királyi laka és vára nevezetességét tévé) IV. Béláig királyaink itt székeltek. 1490-i novemberben Miksa római király véres ostrommal bevév. 1543-ban Várkócy György várparancsnok alatt a török heves ostrom után elfoglala. 1537-ben gr. Pálffy ostromzárólá s a törököket többször megveré, úgy, hogy remélni lehetett visszavevését, midőn egy reggel a királyi sereg rögtön odahagyta. Az 1598-i és következő évben siker nélkül ostromolták 1601-ig, midőn a török iga alól egy évre főlzabadult, de ismét lenyomatván csak 1688-ban május 19-én mentetett föl. Már 1702-ben bástyái lerontatának. 1777-ben alapítá Mária Teréz püspöki székét. 1848-ban Jellasic horvát bán itt egy ideig megállapodott.

Ezután a megye nagyobb helyei :

— **Mór**, mv. 7,720 lakossal. Van kapucinus kolostora, kórháza, katonai laktanyája, postája és jó bora. — 1848-ban Percel Mór itt Ottinger császári fővezér ellen hevenyében gyűjtött seregével szerencsétlenül harcolt.

— **Csákvár**, mv. a Vértések alatt 4,230 magyar lakossal, kik között több harangöntő találtatik, kastélylyal.

— **Lovas-Berény**, mv. 3,910 lakos, tehén s juhtartással.

Bicske, mv. 3,690 lakos, több tó, kastélylyal, s kerttel.

Duna-Pentele, mv. a Duna jobbjaán 3,350 magyar lakossal, kik jó vörös bort természetnek s halászatot üznek. — Egykor *Ana maria* római gyarmat itt állott, mit a szőlők között s a Duna partján található pénzek, ékszerek, emlékek és sírkövekből joggal lehet következtetni.

Ercsi, mv. a Duna jobb partján. Van 3,320 lakosa, bortermesztése, gőzhajóállomása s indóháza.

Adony, mv. a Duna jobb partja közelében, 3,110 lakos, halászat, posta s gőzhajóállomással. — E helyen hajdan *vetus Salinum* római telep létezett.

— **Érd**, vagy **Hamzsabég**, mv. a Duna s vaspályánál. Van 3,040 lakosa, a Dunában halászata s becses bora. Egy sudár minaret a török korból maradt fön. A római utmaradványok ma is használatnak. — Itt 1684-ben *Lothringeni Károly* egy nagy török hadoszlopot szétvert.

Seregélyes, mv. 2,728 magyar lakossal. Sok nádat termeszt. Urasági laka angolkertjével említésre méltó.

Káloz, mv. a Sárviz csatorna mellett, urasági kastély és 2,530 magyar lakossal.

Váll, mv. 2,310 magyar lakos, és hires fehér borral.

Martonvásár, mv. 2,030 lakossal. Van postája, sikeres buzája, juhtartása, urasági kastélya, s angolkertje.

Bodaik, mv. 1,990 lakossal, kath. templom és helvethitü imaházzal. Az előbbiben van a bold. Szűz kegyelemképe. Továbbá van csinos kálváriája, ásványforrása, szőlőhegye.

Isztimér, mv. jó bor s 1,340 néme lakossal.

Sárosd, mv. urasági kastély és 1,290 magyar lakóval.

Perkáta, falu 3,700 magyar lakossal.

Rác-Almás, falu a Duna partján, jó vörös bor s 2,900 lakossal.

Cece, falu a Sárviznél, birkatenyésztéssel és 2,890 lakossal.

Polgárdi, falu 2,820 lakossal. Van jó buzája, bora, s kastélya.

— **Etyek**, falu 2,585 német lakos, kőbányával és bortermesztéssel.

Pákozd, falu a velencei tó mellett 1,910 magyar lakossal. Van kőbányája. Történelmi híré az 1848-ik évek köszöni, midőn szept. 29-én Moga magyar fővezér gr. Jellasich horvát bánt megverve Bécs felé vonulni kényszerítette.

Velence, falu hasonnevű tó mellett jó bor, halászat s 1,870 lakossal.

Vajta, falu dohánytermesztéssel s 940 lakossal.

Csókakő, falu 700 lakossal. Bora a megyében legjobb.

Alap, pusztá, mely két részből áll 2,260 lakossal bir. Ujabban hatályos ásványforrást fűdöztek föl határában.

→ **Nyék**, pusztá 1,270 magyar lakos és jó buzával. Itt született Vörösmarty Mihály koszorus költőnk.

VI. Veszprém vármegye.

74·4 □ mértföld területén élő 190,400 lélek között 170,000 magyar találtatik. Veszprém-ben gyülesez. Négy járása : a veszprémi, pápai, devecseri, cseszneki.

Nevezetesebb helyei :

Veszprém, püspöki város a **Bakonyerdő** mellett. Lakja 0·8 □ földirati mértföld területét 12,500 lélek. Ettől vevé nevét a megye. **Kath. püspök**, székes káptalan s a megye székhelye. Nevezetesebbek itt : a **kath. lyceum**, papnövelde, kegyesrendi társoda, **algymnasium**, sz. ferenci kolostor, **angolkisasszonyi nőnövelde**, **irgalmas női zárda kórházzal**, **tanítóképezde**, **árvaház**, **főelemi tanoda**, **takarékpénztár**, **sóház**, **könyvnyomda**, és **posta**. Jelesebb épületei : a vár, a fényes székesegyház ősi épület, püspöki lak, megyeház, s csinos zsinagóga. Az idevaló püspök a királynő főkancellárja s törvényes koronázója. Itt születék **Kopácsy József esztergomi érsek**, és **Hajas István jezsuita**. — Már legrégibb történetünkben meg van említve. A rómaiak **Rhispiána** k hívák. Itt székelt **Szvatopluk** a tótok később elűzött fejedelme. Akkor neve **Beszprim** volt. **Szent István** itt apácakolostort alapított. **Midőn Kupa Somogy kapitánya** a kereszténység kiirtására a királyi sereg ellen jöve e helynél lakói közreműködésével megveretett s **Vencellin** által földhöz sújtva elveszett. E szerencsés kimenetért királynői, püspöki skáptalani székhelylyé lőn kiszemelve. **Gizella királynő** itt temettetett el. A „magyar Encycl.“ szerint az **Árpádok** alatt **Veszprém városában** volt a párisi egyetem mintájára alakított **akademia**; de hamar elenyészett. A törökök 1552-ben elfoglalván, lakóit fölkoncolák; azonban visszavétetett. 1593-ban **Szinan basa** százezer emberrel ostromolván elfoglalta, de 1598-ban ismét **Pálffy és Schwarzenberg** visszaszerezte. Végre 1702-ben a vár egy része lerontatott.

— **Pápa**, mv. a **Tapolca** mellett kies térségen. 0·9 □ mértföld területén 13,500 lakost számlál. **Szent Benedek**

rendüek, sz. ferenciek és irgalmas szerzetesek lakhelye. Van kath. al és helvét fölgymnasiuma, főelemi tanodája, kisdédóvója, kórházai, tébolydája, } fürdőháza, postája könyvnyomdája. Gyáripara élénk. Posztó, gyapju, enyv, kőedény, pipa s szivargyárai jó szolgálatot tesznek.) Kereskedését az izraeliták emelik. Diszére válik a kath. két-tornyu templom, megyeház, s urasági kastély. Itt született pápai Pariz Imre. Egykori vára előtt sok török hullott el.

Palota, mv. 6,400 lakóval. Földje bort és sikeres búzát terem. Régi várából várkastély alakult. Csáki János szülőhelye.

Devecser, mv. a Torna vizénél 3,530 magyar lakos és gazdag határral. Itt született Máár Bonifác történész.

Enying, mv. a vaspályánál 3,300 magyar lakossal és juhtenyésztéssel.

Lovász-Patona. mv. 1,910 lakos, kastélylyal, angolkert, birkatenyésztés és bortermesztéssel.

— **Zirc**, mv. a Bakony közepén 1,880 lakossal, s tehenészettel. Van itt a zirci rendnek gazdag apátsága.

— **Somlyó-Vásárhely**, mv. a Somlóhegy déli tövében, melyen 1,790 lakosa a kitünő somlai bort termeszt. A hegyen romok láthatók a látogatók megjegyzéseivel, melyek a régi somlói vár maradványai.

Mező-Komárom, mv. a Sió mellett 1,770 lakóval.

— **Nagy-Vásony**, mv. 1,600 lakossal. Erdeje vadakban bővelkedik. A város közepén áll Kinizsy Pál omladozó várkastélya toronnyal. A város nyugoti részén szemlélhető egy romkolostor, s szentegyház, melyben Kinizsy eltemetve volt; de a sirt némely kincskereső fölnyitván a testet kivetette. A talált kardot és sodronyíngot a nemzeti muzeumban őrzik.

Nagy-Szölös, mv. 1,100 lakos és zamatos borral.

Tüskevár, mv. jó bor és 920 lakossal.

Marcaltó, mv. a Rába és Marcal vizek között 800 lakossal. Van urasági kastélya és angolkertje. Sok nádat termeszt.

Szent-Gál, falu 3,400 magyar lakos, fűrészmalmok s vadászattal. Lakói egykor hódolatuk jeléül a kir. udvarba vadakat szállítottak.

Eösi, falu bortermesztéssel és 2,080 lakossal.

Dégh, falu spanyoljuhtenyésztés, helvéttelenészet, ménessel s 1,950 lakóval.

Vaszar, falu 1,820 magyar lakossal.

Ugod, falu 1,800 magyar lakossal, közséntelep-pel. Savanyuvize és fürdője Vadkert nevű pusztáján találhatik. Régente vára volt.

Kenese, falu a Balaton partján, melyben híres porzót szednek. Van 1,760 lakosa, bortermesztése és halászata.

Szent-László, falu kénköves fürdő s 1,270 lakossal.

Bakonybél, falu 1,140 lakossal. Apátságát 1030-ban sz. István alapította. A fölötte emelkedő Somhegy a Bakony legmagasb csúcsa.

Sió-Fok, falu Balaton s a buda-kanizsai vaspálya mellett. Van halászata, távirádja, s 1,100 lakosa.

Koppány, falu 490 lakossal.

— VII. Vas vármegye.

E dombos megye 95 □ mértföld területe, 296,900 lélek között 149,000 magyart táplál. Gyűléseit Szombathelyen tartja. Egy szab. kir. város és hét járásra

oszlík; ezek a kőszegi, szombathelyi, németújvárosi, tót-sági, kemenesaljai és a körmöndi.

Szabad királyi városa :

- **Kőszeg**, lat. Ginsium, ném. Güns, két hegy között 0.7 □ mértföldnyi területen a Gyöngyös folyó mellett terül el. Számlál 7,360 lakost, kik között 800 posztókészítő.) Nevezetességei : a bencerendű s irgalmas női kolostor, kórház, kath. és lutheránus algymnasium, nőnövelde, árvaház, takarékpénztár, hangászegylet, kaszinó. (Köedénygyárából szép edény kerül ki. Fehér bora, gesztenyéje és kereskedése híres.) Itt született Rajnis József jezsuita, a híres nyelvész. ← E hely eredete fátyollal borított. Mint állítják Ottó király ellen Zsolt fejedelem építteté. Mint határváros I. Károly parancsára megerősítették. 1445-ben III. Frigyes német császár elfoglalá; de a hős Mátyás visszavette. (Főszerep 1532. jutott neki, midőn Zápolya János védője Szolimán szultán háromszázezernyi hadát háromszáz ágyúval Bécs ellen indította s e kis hely által föltartóztatott. Vitéz parancsnoka Jurissich Miklós 700 nagy részben a falak között menedéket kereső vidéki paraszttal annyi kitar-tással védte, hogy a vár ellen tett minden roham sikertelen volt.) Három hét lefolyta után a török sereg megsebzéyenülve távozik. Az 1621-i évben Bethlen hadai ostromlák. 1649-ben királyi várossá lön. 1800-ben a francia hadak itt is tanyáztak.

Más helyek :

Szombathely, lat. Sabaria, ném. Stein am Anger, püspöki város. Lakói száma 8,050. Katholikus püspök, székes káptalan s a megye székhelye. Van kat. lyceum, papnöveldeje, praemontrei szerzetesi laká-

sa, dominikánus és sz. ferenci kolostora, kath. főgymnasiuma, kórháza, kisedővodája, szegényintézete, muzeuma. Roppant székesegyháza s megyeháza diszesítik. Szőlőmivelése s kereskedése virágzó.) Itt született sz. Márton toursi püspök. — E helyen az ó-korban feküdt a Claudia Sabaria nevű római város, melyben római igazgató székel. Septimius Severt a pannoniai seregek itt kiáltották ki császárnak. Püspöki székel már az ókor végén dicsekedett, minthogy a 325-ben tartott nicaei zsinaton az idevaló püspök is jelen volt. Attila elfoglalá. 1441-ben itt Ulászló és utószülött László között béke kötöttetett. 1579-ben Draskovics György győri püspök itt a trienti zsinat végzéseit egy megyei zsinatban ünnepélyesen hirdette ki. Mostani püspökségét 1777-ben Mária Teréz hozta életre, miután az ezelőtt levő különböző honi viszontagság miatt megszűnt.

— **Rohonc**, n. Rechnitz, mv. 5,470 lakossal. Van uradalmi kastélya, papírszelencegyára, igen jó bora és juhtenyésztése.

— **Körmönd**, mv. a Rába folyó mellett. Van 4,330 lakosa, sóháza, remek várkastélya, angolkertje s kereskedése.

Pinkafő, ném. Pinkafeld, mv. 3,050 lakossal. Van itt az irgalmas szerzetesnőknek kórházuk, savanyu-vizforrás, lónevelés, szép fenyeserdő, s kereskedés.

Felső-Ör, mv. a Pinka mellett 2,400 lakossal, kik gyolcsszövés, kés, posztókészítéssel és lótenyésztéssel foglalkoznak. Kereskedése élénk. Vásárai látogatottak.

Német-Újvár, n. Güssing, mv. 2,365 lakossal bir. Van irgalmasrendü zárdája s kórháza, nagy ke-

reskedése. Itt született Faludy Ferenc szónok, a magyar Cicero.

Jánosháza, mv. 2,200 magyar; **Német sz.-Mihály**, mv. híres országos vásárok s 2,100 német; **Sz.-Elek**, mv. n. Stegerbach 2,100 erős alkatu fuvaros lakossal.

Sárvár, mv. a Rába és Gyöngyös folyók mellett 1,830 magyar lakossal, birkatenyésztéssel és kastélylyal. Itt már 1526-ik évben könyvnyomda létezett.

Szalónak, n. Schlaning, mv. 1,800 német lakossal. Nevezetessége a régi vár, több bányaüreg s ipara.

Ságh, mv. a híres bortermő Sághegy alatt, 1,650; lakossal.

Alhau, mv. marhakereskedéssel és 1,560 lakossal.

Léka, n. Lochenhausen, mv. papírmalommal és 1,460 lakossal.

Ják, mv. egykor lencsés apatság 1,390 magyar lakossal.

Dobra, n. Neuhaus, mv. 1,380 lakóval s régi várral.

Ostfi-Asszonyfa, hajdan vár, most mv. 1,380 lakossal.

Hidegkut, n. Kaltenbrunn, mv. a Lapincs mellett 1,370 lakossal.

Hosszuperesztég, mv. répacukorgyárral s 1,350 lakossal.

Pápóc, mv. 1,320 magyar katolikus lakossal. 1,403-ban mellette győzte meg Stibor vajda Nápolyi Lászlót.

Borostyánkő, n. Bernstein, mv. 1,300 lakossal, kik fenyővizet (Borovicskát) készítenek, s olajt saj-

tolnak. Régi vára fegyvertárával most is ép állapotban van. Hegyei réz és kénben gazdagok.

Lödös, n. Lizelsdorf, mv. 1,120 lakossal.

Vörösvár, mv. a Pinka folyónál 1,070 lakossal, kik németek. Van fűrészmalma, tehenészete, juhtartása, urasági kastélya s vadaskertje.

Kis-Cell, mv. a Sághegy alatt 1,050 lakóval, bencerendü apátság s templommal, melybe sok bucsús megy.

— **Ikervár**, mv. a Rába folyónál 1,000 magyar lakossal, és szarvasmarhatenyésztéssel. Kastélya, halastava s fácánosa említést érdemelnek. Ez gr. Batthyányi Lajos volt miniszterelnök szülőhelye.

Rába-Hidvég, mv. marhatartás és 1,000 magyar lakossal.

Csákány, mv. a Rába közelében, 870 lakossal, és lótenyésztéssel.

— **Szent-Gotthárd**, mv. a Rába folyó jobb partján 870 lakossal. Tája bájos, földe termékeny, s bora jó. Itt zirci apátság létezik, melynek gyönyörű egyháza vizsgálódásra méltó. — 1664-ben e hely mellett Monteculi császári vezér a török hadat tönkre verte.

Új-Hódász, mv. méhészettel s 760 német lakossal.

Mura-Szombat, mv. a Lendva folyónál várkastély s 790 lakossal.

Vasvár, n. Eisenburg, mv. 700 lakóval. Van domonkosi kolostora, melyet IV. Béla alapított, jó bora, s termékeny földe. — Egykor erősség és sz. kir. város volt, melytől a megye nevét vette. Ulászló alatt Miksa német seregei ostromlák, de a várbeliek által éjjel meglepetvén, fölkoncoltattak.

Olad, mv. bortermesztéssel és 600 lakossal.

Kertes, n. Gaas mv. a Pinka mellett szőlőmiveléssel és 600 lakossal.

Gyepű-Füzes, n. Kho-Fidisch, mv. kastély és 600 német kath. lakossal.

Monyorókerék, mv. a Pinka mellett 560 lakos, és várkastélylyal. Itt régente a pálosok kolostorral hirtak.

Rum, mv. a Rábánál 550 kath. magyar lakossal.

Miske, mv. 500 magyar lakossal.

Fölső-Lendva, mv. hegyen épült várkastély és 490 lakossal.

Rakiosán, mv. 450 lakossal.

Egervár, mv. 360 magyar lakossal.

Szent-György, mv. a Répce mellett kastély és 350 lakossal.

Fölső-Szurány, mv, 340 lakossal.

Hidegkut, mv. 290 vend lakossal.

Martyánsz, mv. 270 vend lakossal.

Fölső-Lő, n. Ober-Schützen, falu ágostai algymnásium és 1,470 lakossal.

VIII. Zala vármegye.

E kies vidékekben bővelkedő megye 100·2□ mértföld területén lakik 260,000 lélek, kik közül 200 magyar. Gyűléshelye Zalaegerszeg mezőváros. Hat járása a zalaegerszegi, kapornaki, lövői, muraközi, szántói, s tapolcai.

Nagyobb s ismertebb helyei :

— **Nagy-Kanizsa**, mv. áll Nagy és Kiskanizsából. Bir 1,524 házban 13,270 lakossal; kik között 2,150 zsidó. Fekszik a Budáról Styrián át Triesztbe vonuló új vaspá-

lya mellett, mely nagy kereskedését hihetetlen módon előmozdítja,) és lakossága számát évről évre rendkívül szaporítja. Sertés, gabna s marhavásárokra nézve központ. Határa 1·5 □ mértföld. Nevezetességei a kath., és g. n. e. egyház, sz. ferenci kolostor, a kegyesrendi társoda, e jeles rend vezetésére bizott algymnasium, kiseddóvoda, főelemi tanoda, orgonával dicsekvő derék zsinagóga, zsidó főtanoda, takarékpénztár, rendezett könyvkereskedés, kórház, polgáriegylet, (jó bor, melegfürdő, nagyszerű gőzmalom, sóház,) posta, serfőzés, 60 □ holdnyi indóter távirda-segyebek. Több jeles férfiú, közülök Huszti György szülőhelye. Eredetét a hon történetében fényes nevű Kanizsay családnak köszöni, melynek egy tagja már II. Endre alatt kitünőleg viselte magát. Ez birta a kanizsai várat 1532-ig, midőn a fiág kihalván Zápolya János király által Nádasdy Tamás nádornak adatott. Midőn Szigetvár hősies védelem után bevételre, Miksa király a mocsárok, ingoványok s nádasoktól hozzáférhetlen, különben nem nagy kanizsai várat a pusztító török ellen megerősítette. Hiában fogtak ezek 1557., 1571., 1573. és 1587-ben a vár elfoglalásához; csak az 1600-i ostrom juttatta kezeikbe, midőn Paradeiser György cs. tábornok és a vár parancsnoka föladta. Meg is lakolt, minthogy nem sokára egy dombon a vár közelében feje vétetett. Hasztalanul kísértetett még a király részéről e vár visszavevése 1661. és 1664-ben. Az 1690-i év Batthyányi Boldizsár grófnak három hónapos megszállás után a vár kapuit föltárta, miután kilencven évig uralta a törököt. E vár 1702-ben lerontaték; azóta annyira széthordák részeit, hogy helyét alig lehet meghatározni. A tizenharmadik században kardjoggal dicsekedett, s több faluja volt. Hajdani becses levéltárát tűz emészté föl.

— **Zalaegerszeg**, mv. 5,900 lakossal. Kéttornyú kath. temploma, a kórház, és a lak, melyben a megye gyűléseit tartja, szép épületek. Bora jó. Itt született **Egersvári Ignác** kegyesrendű pap és író.

— **Keszthely**, mv. a Balaton déli végén, gyönyörű vidéken fekszik. Lakják 4550-en. Van itt a praemontreiek kezelése alatt kath. algymnasium, ásványos fürdő, csekély márványtörés, gőzhajóállomás, jövedelmes halászat, a Balatonon hid és vasuti állomás. Itt született **Fehér György** történész.

— **Sümeg**, mv. regényes vidéken 3,720 magyar lakóval. Sz. ferenczi zárdája, reáltanodája, és bortermesztése teszik nevezetességeit. Hajdani vára romjai az idő vasfogára emlékeztetnek.

Tapolca, mv. csinos házaiban 3,200 lélek él. Meleg forrása és jó bortermesztése van.

Perlak, mv. 3,050 lakossal, kik a selyemhernyótenyésztést nagy szorgalommal üzik.

Csábrendek, mv. 2,780 lakossal, kik meszet égetnek.

Kottori, mv. a Mura folyó jobbján 2,760 lakossal és kereskedéssel, melyet a Triesztbe menő vaspálya élénkít.

Légrad, mv. a Dráva jobb partján 2,640 lakossal, kik hajózás és fuvarozásból élnek.

— **Csáktornya**, mv. a Ternova vize s a kamizsatrieszt vaspálya mellett 2,600 lakossal. Van sz. ferenci zárdája, (répacukorgyára, nagy kereskedése, és vára, mely a szigetvári vértanu Zrinyi Miklós laka volt. Vidéke kellemes. A hajdan itt állott sz. Pál rendű szerzetesek kolostorából csak néma romok szemlélhetők.

Kis-Komárom, mv. 1,760 szarvasmarhatenyésztést üző lakossal.

Sz.-Gróth, mv. a Szala vizénél 1,730 magyar lakossal, kik sok bort szürnek.

Türje, mv. 1,550 lakossal. Most is virágzó prae-montrei prépostságát 1241-ben Dienes horvát bán alapította.

Köveskála, mv. 1,300 lakos és nemes borral. Hegye tetején két tó, mint egykori tűzhányóhegy tölcésére látható.

Nedelic, mv. 1,290 lakossal.

Letenye, mv. Mura folyónál. 1,200 lakossal és dohánytermesztéssel.

Zalabér, mv. jó bor és 1,070 lakossal.

Nagy-Kapornak, mv. apátsági birtok és 1,030 lakossal.

Mura-Szerdahely, m. a Mura közelében 1,020 lak.

Alsó-Lendva, mv. a Lendva patakánál 1,010 lakos, várkastély és borászattal. Hajdan itt Lindavia nevű római gyarmat virágzott.

Dobronak, mv. 1,000 lakossal.

Turnische, mv. góthizlésű kath. egyház és 960 lakossal.

Zala-Apáthi, mv. a Szala folyónál, 900 lakossal, és benczerendű apátsággal.

Bellatinc, mv. kies vidékén 870 vend lélek lakik.

Nova, mv. erdejében szekérkenőcs főzetik, 800 lakossal.

Szigliget, mv. a Balaton partján 800 lakos és váromokkal. Bora jó.

Csesztreg, mv. köszörűkészítéssel és 720 lak.

Becsehely, mv. ménessel és 700 lakossal.

Lenti, m. 696 magyar lakossal.

— **Tihany**, mv. a Balaton partján. Van 690 lakosa. A fölötte emelkedő hegyen az érdemdús sz. benczerendiek apátsága s diszes temploma áll, melyben I. Endre hamvai nyugszanak. Halászata jelentékeny. Itt a Balaton legkeskenyebb, de tengermélységű. Érdekes viszhangját fölhozni, mely egész hatméretű verset viszonzoz. A tóban kecskeköröm alaku kövületeket találhatni, melyekből a természetbuvárok a teremtes könyvében leirt vízözönre nyomós bizonyítékot nyujtanak. A kilátás Tihany hegyéről fölséges.

Sz.-László-Egyháza, mv. sz. ferenci zárda és 560 lakossal.

Szécsi-Sziget, mv. a Kerka mellett 400 lakossal.

Strido, mv. a Mura közelében 333 lakossal. Bora zamatos. Némelyek szerint itt született Jeromos az 5. század kitűnő szentatyája.

— **Füred**, falu 1,300 lakossal és jó bortermesztéssel. A Balaton mellett van országos nevezetességű fürdője.

Zalavár, falu melytől a megye nevét kölcsönözte a Szala vize mellett hajdan apátsággal kérkedett. Van 950 lakója.

Csobánc, falu a hasonnevű hegy alatt, 100 lakos és várrommal.

IX. Somogy vármegye.

Területi nagysága 114.6 □ mértföld. Lakói száma 227,700. Ezek között 203,400 magyar, kik csekély népességű helyeken laknak. Gyűléseit Kaposvárott tartja. Öt járása a kaposi, igali, marcali, babolcsai és a szigetvári.

— Jelentékenyebb helyei :

— **Kaposvár**, mv. a Kapos csekély vize mellett. Van 4,580 lakosa, kath. algymnasia, jó elemi tanodája, kasszinója, több kórháza, postája, sertőzése, kellemes sétánya, s élénkülő kereskedése. (Diszére válik a roppant megyeház, melyben a megyei gyűlések tartatnak. Szőlőhegye jó bort terem.)— Eredete bizonytalan. 1707-ben Rákócy emberei fészkeltek benne; végre vára lerontatott, melynek fekvése a környező mocsárok miatt kedvező volt.

— **Szigetvár**, lat. Neonesium, az Almás vize mellett. Számlál 4,130 lakost. Nevezetessége a kath. plébániaegyház, azelőtt török imaház, melynek szentélyében a vár ostroma lefestve látható. Sz. ferenci kolostorához templom van csatolva.) Van répacukorgyára, sóháza, postája és termékeny határa. Hajdani vára maradványai láthatók. — A mondott várat Oswald Anthe-mius görög emelé. Folytonosan erősítettven képessé vált a töröknek többször ellenszegülni. (A mohácsi vész után honunkat elárasztó tar hordák 1566-ban az öreg Szoliman vezérlete alatt Szigetvárat is ostrom alá fogták. Parancsnoka gr. Zrinyi Miklós, a magyar Leonidas vala. Augusztus hó 7-étől szeptember nyanyan-dikáig nem használt az ozmán sáskacsapat erőlködése, nem az ígéret, épen nem a fenyegetés. Az őrség helyt állt. A szultán a rözse és földből készült falak alá tűzaknákat ásatott, mi által a falak egy részét romba döntötte és szept. 5-én vést hirdető lángokba borította, mely neki mintegy halotti szövétnekül szolgált, mint-hogy az erre következett éjen meghalt a török legesze-lyesebb uralkodója ; azonban halála eltitkoltatott, ne-

hogy a hadsereg lehangoltassék. Szeptember 7-én, midőn még csak egy torony állott, Zrínyi könnyű selyemöltönyébe öltözve, mintha lakomába menne zsebeibe a vár kulcsát és 100 darab aranyat tőn; hogy így a török kincsszomjának elég tétessék. Miután nejétől elvált s 300 emberét megesküdtette, hogy gyáván meg nem futand-nak, a nyitott kapun egy nagy tarackot lövetett ki. Ennek füstleple alatt Jézus sz. nevét hangoztatva a hidon át rémitő hévvel rohant ellenségére, és vitézül harcolva sokat elejtett. Midőn a lég fuvalma a füstgomolyt elosz-latta, a hős több golyótól találva lováról lehanyatlott és elhurcoltatván a fővezér előtt lefejeztetett. Társait hasonló sors érte. Dicső halál, melynek emlékét a város é-venként szept. 7-én megszokta ünnepelni.

Nagy-Atád, mv. a Rinya vizénél. Pusztáival együtt lakja 2,930 lélek. Van sz. ferenci kolostora, plébániája, gőzmalma és nagy marhakereskedése.

Karád, mv. kies vidéken 2,650 magyar lakossal.

— **Marcali**, mv. jeles borok és 2,470 magyar lakossal.

— **Csurgó**, mv. a Dráva közelében, több forrás, hel-vethitü algymnasium és 2,400 lakossal. Egykor a tem-plariusok, majd sz. János vitézi birták. —

Csököly, mv. kendertermesztéssel és 2,300 lakos-sal.

Szulok, mv. homokos térségen 2,000 lakossal, s igen jeles dohánytermesztéssel.

Berzence, mv. 2,000 lakos, nagy halastó és vásá-rokkal. Határát több patak hasítja. Régi várából nyomok sem láthatók.

Tab, mv. nagy szőlőhegygyel és 1,880 lakossal.

Barcs, mv. a Dráva bal partján révvel, sóház és 1,850 lakossal.

Kéthely, mv. közel a Balatonhoz 1,830 lakossal, kik a baglyasi hegyen zamatos vörös bort termesztnek.

Toponár, mv. kies vidéken 1,770 magyar lakossal.

Igal, mv. szőlőmiveléssel és 1,660 lakossal.

Csokonya, mv. sertéstenyésztéssel és 1,640 magyar lakossal.

Ádánd, mv. a Sió folyónál ménessel s 1,630 lakossal.

Babócsa, mv. a Rinya vize mellett 1,490 lakossal. Van postája, sertés és marhatenyésztése, régi vára, melyet 1664-ben II. Zrínyi Miklós a törököktől visszavett.

Nemes-Vid, mv. 1,400 lakossal.

Sellye, mv. a Drávától fél órányira Baranyamegye által kerítve sertéstartás és 1,260 lakossal.

Iharos-Berény, mv. 1,220 lakossal.

Hetes, mv. lótenyésztéssel és 1,200 lakossal.

Fölső-Següsd, mv. 1,190 magyar lakos és sz. ferenci kolostorral.

Török-Koppány, mv. a Koppány vizénél 1,140 lakóval. Régi vára maradványai alig láthatók.

Istvándi, mv. az Okor vizénél jó alma s 1,100 lakossal.

Mernye, mv. 1,030 lakossal.

Mosgó, mv. dohány, bortermesztéssel és 1005 lakossal.

Szóllós-Györök, mv. a Balaton környékén 1,000 lakos, és jó borral.

Mike, német mezőváros. Van 980 lakosa, dohánytermesztése, és római katolikus fiókegyháza.

Zich, mv. hegyes vidéken 900 lakossal. Van dohány-
s gabnatermesztése, és birkatenyésztése.

Sárd, mv. csinos kastély és 900 lakossal.

Gálosfa, mv. jó bor és 500 lakóval.

Bükösd, mv. 340 magyar lakossal.

Nagy-Bajom, 2,890; **Buzsák**, a Balatonnál 1,650;

Endréd, 1,590 lakossal bíró falvak.

— **Somogyvár**, falu kellemes vidéken 1,500 lakossal.
A fölötte magasló hegyen láthatni a hasonnevű vár romjait,
tőle a megye nevét kapta. Ebben lakott Kupa vezér.

Lakócsa, falu 960 lakossal. Van sétánya és nagy
sertéskereskedése. Határa 0·9 □ mértföld.

X. Tolna vármegye.

E megye 65 □ mértföld területű. Számlál 208,700
lakosa között 147,000 magyart. Gyűléseit Szegszárdon
tartja. Négy járása a dunaföldvári, simontornyai,
dombovári, völgyégi.

— Helyei :

— **Duna-Földvár**, mv. a Duna jobb partján. Határa
2·4 □ mf. Lakja 13,300 magyar lélek. Van sz. ferenci
kolostora, kath. főelemi tanodája, kaszinója, serfőzése, só-
háza kórodája, (gőzhajóállomása, halászata, kereskedése,
szőlőmivelése, s gyümölcsstenyésztése.) Hajdani apátsági ép-
ületéből egy torony látható a Duna partján. — A római-
ak alatt a dunai végvárak egyike vala, melyek a tulpar-
ton lakó pusztító népek ellen katonákkal töltettek meg.
Ekkor neve *Anamatia*, később *Zemognylön*, mi
akkori lakosai nyelvén Földvárral hasonértelmű. Már
1199-ben a hálára méltó bencerendüek kezében találjuk,
kiknek emez. apátságát Béla király alapította. A mohácsi
8*

csata után Budavár kulcsai itt adattak át Szolimánnak. A törököktől sokat türt el. Monostorát több izben várul használák. Bothyán, Rákócy híve 1705-ben hiában ostromolta, és csak az őrség távoztával esett kezébe. Az 1858-i évben a város egy része kath. egyházával együtt pusztító lángok martalékává lön.

— **Szegszárd**, mv. a Sárviz mellett. Határa 1·2 □ mf. Lakói száma 9,940. Nevezetességei az irgalmas nénék kórháza örültek részére) is, a főelemi tanoda, a takarékpénztár, a kaszinó, a borászati társulat, gőzmalom, s a sétány. Fődiszét teszi roppant kath. plébániaegyháza s a vármegye háza, mely a gyűlések helye. Ez hajdan vár és apátlakás volt. Jeles vörös borát drágán adja el. — A rómaiak alatt Ali es a nevet viselt. Itt 1061-ben I. Béla a bencések számára apátságot alapít, s itt temettetett el) Salamon király az 1074-i karácsont itt tölté. Itt született meg szándéka Gézza herceget megöletni; de terve rosszul sikerülván koronájától megfosztatott. Gézza Dezső kalocsai érsek intésére itt határzá el Salamonnak a koronát visszaadni. A török is bír. 1560-ban leégett; 1598. évben a szabad martalócok ismét elpusztították.

(**Paks**, mv. a Duna partján. Pusztáit is betudva 2·4 □ mf. határán 9,930 magyar-német lélek lakik. Vidéke dombos. Van 1,460 háza, csinos kath. egyháza, régi helvét s ágostai hitű imaháza, nagyszerű zsinagógája, emeletes tanácsháza, két kórháza, melegített fürdője, két kaszinója, gőzhajóállomása, serfőzése, pálinkaégetése, halászata, s a Dunán sok malma. Iparát mesteremberei élénkitik, főleg a cipészek, kádárok, vargák és takácsok. Utcáit boltjai diszitik s több csinos magánépület. Rongy, gyapju, bor és gabnakereskedése jelentékeny. Sok és jó

bortermeszt. Határában régiségek találhatók u. m. szilárd épületalapok, ép vízvezető csatorna a római korból csontok. Ötven év előtt egy isteneket ábrázoló háromszögű rézlap, később mértföldmutató, sírkő, kovácsszerszámok, pénzek stb. találtattak. — A mennyire tudható, Róma fősege alatt Paks helyén *Lussunium* nevű végvár állt. Mostaninve latin *pax* azaz: békeszóból ered, minthogy a Duna balján lakó népek legyőzése után béke állván be emlékül *Lussuniumra* eme *pax* név ruháztatott. Idővel a *pax* szó *Pocussá*, majd *Pakssá* változott. A magyarok letelepedése után részesült a hon jó és rossz sorsában. 1332-ik évben már kath. plébániával dicsekvék. A mohácsi vész követő napokban Szolimán itt szállott táborba. A Rákóc्यféle mozgalom alatt 1704-ben Széchenyi Pál kalocsai érsek a király részéről itt többször alkudozott Rákóc्यval. Ez időtájban sz. ferencrendű kolostorral birt. 1777., 1806-ban nagy része elégett, sőt 1808-ban pár épület kivételével az egész elhamvadt. A franciák Mór-ig előnyomultak 1809-ben ugynevezett piaci révében kincsekkel terhelt királyi hajók állomásozának, melyek őrizete, a cseh-gárda az urnapi körmeneten fényben jelent meg. Az 1831-i július 21-én kiütött kolera rémitően dühöngött. Az idei februári árvíz által is sokat szenvedett.

Paks és a közelében fekvő **Kömlőd** 1,502 lakost számláló falu között vala az **Alta-Ripa**-magas part nevű római vár, később Bothyán sánc, melyet 1608-ban a szabad martalócok könnyen elvettek a töröktől; mivel ez az ostromtól menekülendő éjjel a falakra fabákokat rakott az ostromlók ámtása végett, míg belőle alattomban kivonult. Most e vár nyomait pár téglá, található római pénz és az emlékezet jelöli.

(**Tolna**, mv. a már csekély Duna mellett. Tőle véve nevét a megye. Van 6,820 lakosa, kaszinója, birkattartása, vizahalászata, gőzhajóállomása, serfőzése, nagy gabnakereskedése. — Már a rómaiak alatt állott. Mi volt legyen neve, biztosan nem tudhatni, noha az Alta Ripa nevet néhányan ráruházzák. A magyar előkorban nagy szerepet vive. 1016, 1463, és 1518-ban itt országgyűlések tartattak. 1526-ban a pesti országgyűlés rendelete szerint a török ellen indulandó csapatoknak ide kellett gyűlni. Ekkorban pálosok lakák. A mohácsi vértanú után az u. n. reformáció főbb helye volt. Birt. ref. főtanoda és könyvtárral. Akkoron kőfállal kerítettett. Közelében vas-pályaépítés terveztetik.

Bonyhád, mv. 6,730 lakossal, kik közül 1878 zsidó. Van kórháza, postája, szőlőmivelése, nagy dohánytermesztése, és élénk kereskedése. Közelében kolostormaradványok szemlélhetők.

Báttaszék, mv. a Sárvíz mellett. Van 5,870 lakója, igen jó bora és halászata. Határában sok római régiség ásatik. — Helyén A d S t a t u a s római vár vala. Hajdan apátsággal birt s neve Cikádor volt.

Ozora, mv. a Sió folyónál 4,690 magyar lakos, váracscsal, ménes és termékeny földdel. — Itt 1848-ban Görgey Arthur és Percel Mór magyar tábornokok Róth és Philippovits császári tábornokok vezénylete alatt álló 10,000 főnyi horvát sereget lefegyvereztek.

Tamási, mv. a Koppány mellett 4,040 magyar lakossal. Urasági vadász kastélya diszes. Magas kőfállal kerített vadaskertjében szarvas, őz, vadkan stb. seregesen él. Van bortermesztése. Egykori várának csak helyét mutatják.

Pincehely, mv. juhtartás és 3,660 magyar lakossal.

Simontornya, mv. Kapos és Sió egyesülésénél. Számlál 3,360 magyar lakost. Van sz. ferenci kolostora, kórháza, jó bora, juhtenyésztése s a Sión hidja. Régi várából csak a tornyok maradtak fön. 1441-ben Hunyadi János megszállá. A töröktől, kinek kezébe került a mohácsi csata után, csak 1686-ban szabadult meg.

Iregh, mv, 3,340 magyar lakossal. Van kastélya, sikeres buzája, ménese és juhtenyésztése.

Báta, mv. a Dunánál. Van 3,180 lakosa, gyümölcse, jó fehér bora, s halászata. — A rómaiak alatt nevezetes vég hely vala e név alatt. Egykori bencerendü apátságát a lovagias sz. László alapítá. Lakói gazdagok voltak. Veresmartly Mihály jeles író itt apátoskodék. 1849. csaknem az egész hamuvá égett. Apátsági épülete rom s helyéről szép kilátás tárul a Dunára s ezen tul a magyar Kánaánra.

Szakcs, mv. tartós bor és 3,140 magyar lakossal.

Högyész, mv. kies vidéken 3,110 német lakossal. Van csinos egyháza, szőlőmivelése és dohánytermesztése. Urasági angolkertjében Venus művészi szobra látható.

Tevel, német mv. dohánytermesztéssel s 2,680 lakossal.

Döbrököz, mv. a Kaposnál várromok, kedves izü fehér bor és 2,580 lakossal.

— **Dombóvár**, mv. a Kapos vize mellett 2,220 magyar lakossal, és szőlőmiveléssel. Nyugotra a Kaposnál láthatók a régi dombói vár maradványai. Ezt Dombay

Pál jeles jogtudós birta, ugyanaz, ki II. Ulászló alatt a Hármaskönyvet átvizsgálta.

Regöl, mv. a Kapos és Koppány között jó bor és 2,010 magyar lakossal.

Miszla, m. 1,950 magyar lakossal. Van urasági kertje halastóval, selyemtermelése, bor és gabnatermesztése.

Kölesd, mv. a Sárvíz mellett jó izü bor s 1,930 lakossal.

— **Fadd**, falu a Dunánál nagy halászat, híres dohány s 4,790 magyar lakossal.

Bölcske, a Dunánál falu, egykor mezőváros szőlőműveléssel, halászat és 4,670 lakossal.

Zomba, falu nemesített juhtartás és 2,940 lakossal.

Gyönk, falu helvét algymnasium, repceolajsajtolás és 2,840 lakossal.

Gyula-Jovánca, falu 2,580 lakossal.

Decs, falu kolostorromok, jeles bor és 2,170 magyar lakossal.

Izmény, falu olajsajtolás és 2,110 lakossal.

Szent-Lőrinc, falu ágostai algymnasium és 1,890 lakossal.

Váralja, falu 1,430 lakóval. Van közséntelepje, mészégetése és bortermesztése.

XI. Baranya vármegye.

Tolnától délre fekszik. Területe 91 □ mértföld, és 236,500 lélek lakja, kik között 130,000 magyar. Gyülelshelye Pécs sz. kir. város. Egy sz. k. város és hat járásra osztatik, melyek a pécsi, mecsekháti, mohácsi, baranyavári, siklósi s a sz.-lőrinci.

Szabad királyi városa :

Pécs, lat. *Quinqueecclesia*, ném. *Fünfkirchen* a Mecsekhegy déli tövénél. Kies vidéke 1-2 □ mfdre terjed. Éghajlata szelid és egészséges. Áll a bel és két külvárosból. 18,760 többnyire katolikus lélek, kath. püspök, székes káptalan, szent ferenciek, irgalmas férfiak, Miasszonyunkapácák, és sz. Vince betegápoló leányai lakják. Tanító és ápoló intézetekben gazdag. Az előbbieik közül van régi papnövelője, küssemináriuma, kath. lyceuma, kath. fölgymnasiuma, alreálja, tanítóképezője, mintafőlemlis több néptanodája, kisdédóvója, a Miasszonyunkról címzett nőzárdában lánytanodája; az utóbbiak közül árvaháza, két derék szerzetesi kórháza, országos szemgyógyintézete, vas és gőzfürdője. Megemlitendők : takarékpénztára, színháza, nemzeti kaszinója, dalárdája, nagy püspöki könyvtára természeti muzeummal, sétánya, uszodája, gőzmalma, borcsarnoka, nagy és jó serfőzése, ecet, pipa, edény, és vasgyára. A Mecsek tövéből bugyogó forrás több liszt és bőrmalmot hajt. Hegyeiben fakadó ereiből csatornákon át vezetett mésztartalmu vize az egész várost eléggé ellátja. Legnagyszerűbb épülete a székesegyház négy tornyával, a honban legrégibb, mely sz. István alatt kezdett épülni; nemrég legfényesebb, melyet kívülről a tizenkét apostol szobra, belülről a góthizlés magasra nyuló oszlopzatai díszesítenek. Miseruhái izletesen s dusan aranyozvák, szent edényei értékesek, harangjai kellemes hangnak. A belvárosi kupos plébániaegyház valamikor mecset, a sz. Vince nőszertetesek egyháza sudár minaretjével ugyanaz vala. Előkelőbb épületei még : az apácazárda, a püspöki palota, a papnövelde, könyvtárépület, a lyceum, a most

katonai laktanyaúl szolgáló fölgymnasiumépület, a tanácsház, a vármegyeház, a zsidótanoda, a vendéglők, sok magányépület. Kirakatos boltjai, kövezett utcái, és éji világítása nagyvárosi szint kölcsönöznek neki. Kereskedése nagy, mit vaspályája folytonosan gyarapít. Hegyei jeles fehér bort teremnek. Szénbányái kimerithetlenek. Kőfejtésén sokan táradoznak. Épületeit kevés kivétellel a bányák köveiből emeli. Mulatóhelyei a Tetye, Balokány ó-fürdő, és az üszögi erdő. A lakosok néha Jakab magas hegyére rándulnak, honnan a körültekintés sok kellemmel kínálkozik. Itt egykor a sz. Pál remetéről nevezett magyar szerzet kolostorából, a Tetyén pedig egy pasai lakból maradt romok regényesek. A Haviboldogasszony fogadalomból épített templomától nagy láthatár nyílik. Említésre méltó, hogy Pécs és környéke a természetbúvárrok kutatásaira kedvező hely.

Régibb kora homályban vész el, azt mégis tudjuk, hogy a rómaiak alatt S o p i a n a néven Pannonia Valeria tartományának főhadikormányhelye volt, és 160. körül hozatott tájára szőlő. 1009-ben Győrött adta ki sz. István a pécsi püspökség alapítási okmányát. Kéza szerint 1046-ban Péter király itt temettetett el, 1064-ben Salamon király husvét napján Géjza által harmadszor koronázták meg, melyre következett napon a székesegyház elégvén a király futva keres szabadulást. (1367-ben Nagy Lajos itt egyetemet állított, mely 1558-ig főnállt.) A tizenededik században két káptalannal birt. Korvin János 1490-ben ide menekült. 1526-ban a török által elpusztított, lakói kardra hányattak. Ezután majd Zápolya, majd Ferdinánd király birta. 1588-ban a lakosok nagy része ariánus vala s püspökük is itt székel. 1686-ban Badeni

Lajos a töröktől véres harccal vette el. 1692-ben nagy dögvész lepte meg. Itt 1694-ben gr. Széchenyi György püspök gymnasiumot alapított. Nesselrode püspök itt megyei zsinatot tartott. 1780-ban sz. k. várossá lőn. Ezen században görög n. e. püspök laká. 1785-ben a győri akadémia ide hozatott; de már 1802-ben visszavitetett. Ismét 1833-ban Szepesy Ignác püspök két jogi és ugyanannyi bölcsészeti osztálylyal bíró akadémiát alkotott. 1849-ben b. Jellasich horvát bán emberei elfoglalák. Valamikor fallal vala kerítve, melyek maradványai jelenleg is állván a lakóházak kerítőiül szolgálnak, és aránylag szebb volt, azért divott e közmondás: *n é m e t n e k B é c s, m a g y a r n a k P é c s.* Több szerzetesrend is székel benne, mint a domonkosiak, jezsuiták, pálosok, kapucinusok, bencések, ágostoniak, karmeliták és Orszolyaszüzek, kik rendjét II. József oszlatta föl.

A megye más helyei :

— **Mohács**, mv. a Duna jobb partján. Régi s nevezetes hely. Van 10,460 lakosa, sz. ferenci zárdája, három régi kath., egy g. n. e. temploma, helyét imaháza, gőzmalma, szép kereskedése, halászata, a mohácsi csata emlékére kath. kápolnája, a két mohácsi csatát ábrázoló képpel, főelemi tanodája, régi püspöki laka, és nagy sóraktára. Utcáin a török korból ágyúkat láthatni. A pécsmohácsi vasut indóháza a gőzhajóállomással összeköttetésben van. Ide Pécsről sok kőszenet szállítanak. — Már 1333. évben plébániája vala. Hogy 1526-ban itt mi történt sajgó kebellem mondja el. Honunkban egyenetlenség dult. A főurak királyuknak nem engedelmeskedtek, s miattok bűnhődött az egész haza. Villámsebességgel közelge a követe megölettetése miatt

bős Szolimán kétszázezer ember s háromszáz ágyúval. Ellene Pesten azt határazák, hogy Tolnára seregelenek a nemesek; de sem a véres kard körülhordozása, sem az országgyűlés parancsszava nem használt. Csak szál-longtak a harcfiak. II. Lajos 26,000 embert és 80 ágyút volt képes előállítani. Fővezér ki sem akart lenni. Tomory Pálra, a kalocsai harcias érsekre úgy erőszakolták. Számosak kívánatára ily csekély sereggel ütközetre került a dolog. Augusztus 29-e vala a szerencsétlen nap, melyen a kocka elvettetett. Mieink vitézül harcoltak a Nyárád előtt álló törökök ellen, őket visszanyomták, és vigyázatlanul az elrejtett ágyúkig hatoltak, midőn is azok bömbölése zavart idézett elő. A magyar sereg futásnak eredt, kiki arra iramlott, merre látott. Sokan a lövések, többen a kardok csapásai alatt rogytak le; számosan a Dunába temetkeztek. Az ifju király Cselle patakja felé vágztatott, azonban annak környékén elveszett. Így lett oda a hon virága. De a tarnak is elérkezett fizetésórája. 1687-i augusztus végén ők ama téreken, melyeken a magyar szabadságot eltiporták, lotharingi Károly által összezuzattak. 1825-ben Király József pécsi püspök alapítványt tön e nap évenkénti egy nagy és tizenkét kis szent mise, valamint három nyelven tartatni szokott szonoklatok általi meg ülésére.)

- **Szekcső**, mv. a Duna partján 4,650 lakossal. Van szép buzája, tágas szőlőhegye, erdeje s halászata; — A római korban Lugionum névvel dicsekvék. Akkori vára helyén később magyar erőd áll. Nem messze innen a Duna mellett barlang rejlik. 1841-ben e városban ásatás történt, mikor is két holttestre akadtak, melyekben

némelyek Tomory és Szapolyai Györgyét akarták fölismereni.

— **Siklós** mv. 3,620 lakossal. Van sz. ferenci zárdája, postája, kaszinója, kőbányája, jó bora, mészégetése, selyemtermelése s beváltása, és vára. Ebbe hozta Gara Miklós 1402-ben Zsigmond királyt, hogy az elégedetlenek ellen védje. 1543-ban török kézbe került, de 153 év után szabaddá lett. 1823-ban a vár egészen leégett, azonban ismét fölépült. Belőle a kilátás élénk képzeletet gerjeszt.

Mágocs, mv. 3,350 lakossal. Vannak kolostorromjai.

Pécsvárad, mv. a Mecsek déli tövénél 2,690 lakossal. Szőlőhegye s gesztenyései tágasak. Több csinos épülettel bir.— Itt sz. István 1000-ik évben bencerendü apátságot alapít, melynek kolostorában volt vak Béla elrejtve 1129-ig, midőn II. István kormánytársává tette.

Dárda, mv. 2,400 lakos, kastélylyal, angolkert és sertésenyésztéssel. Mint pannoniai város *Ad Labores* nevet viselt, s a rómaiak mellette töltést készítettek.

Német-Boly mv. a vaspálya közelében urasági kastély, híres sertésvásárok és 2,250 lakossal.

Báán, mv. a Karasica vizénél jó vörös bor s 2,090 lakossal.

Veresmart, mv. a Dunánál 2,080 lakos, marha és sertéstartás, halászat és jó vörös borral.— Neve az ókorban *Ad Novas* vala s végvárában Theodosius alatt dalmát lovasok állomásozának. Itt született Veresmarty Mihály apát s jeles író.

Vaiszló, mv. az Okorág közelében, nagy sertésvásárok és 1,390 lakossal.

Rác-Kozár, mv. a Mecsekhaton 1,280 lakossal.

Gödre, mv. 940 lakossal.

Szabad-sz.-Király, mv. 880 magyar nemes lak.

Bükösd, mv. 800 lakossal.

Görcsön, mv. 790 lakossal.

Hercegszölös, falu 2,720 lakos és jó borral. — Római neve volt *Donatianum*. Itt a lutheranusok 1576-ban zsinatot tartottak.

Nádasd, német falu a Mecseknél kötejtéssel, kolostorrom, kastély, jó bor és 2,480 lakossal, kik csaknem mindannyian mesterséget üznek.

Hosszúhetény, magyar falu romok, kőbánya, jó bor és 2,220 lakossal.

Batina, falu a Dunánál 1,610 lakos, jó bor, kőbánya és vizahalászattal. A rómaiak alatt *Bacincum*-nak neveztették, s várral, később monostorral birt. 1849-ben ágyuzás által szerfölött megrongáltatott.

Baranyavár, falu 1,610 lakos és szőlőgazdászattal. Régi várától, mely most rom, vevé nevét a megye. — Római neve *Antianum* volt. A magyarok bejöttkor Árpád egyik serege foglalta el.

Villány, falu a vaspálya mellett 1,556 lakossal. Van pálinkaégetése, búzája s több romja. Főnevezetessége fűszeres ízű vörös bora. Ez év május havában hegyeiben ritka jelességü vizhatlan meszet találtak.

Sz.-Lőrinc, falu 1,230 lakossal.

Szabolcs, falu jó bor, szénbánya s 870 lakossal.

Vasas, falu 705 lakos, kő és szénbányával.

Mária-Gyüd, falu 710 lakos és sz. ferenci zárdával, melynek egyházában a b. Szűz kegyelemképéhez sok bucsús zarándokol.

— **Abaliget**, falu ötszáz öl hosszú cseppkőbarlang és 680 lakossal.

Harkány, falu hasonnevű hegynél 530 lakóval. Kénköves forrása fürdőül használtatik. Környéke igézű.

Kisasszonyfa, falu 417 magyar lakos és vármokkal. Itt született Istvánffy Miklós jeles történész 1538-ik évben.

Szilvás, falu 313 lakossal. Fehér bora kellemes zamattal bír.

Tiszáninneni kerület.

E kerület területe 682·9 □ földrajzi mértföld. Lakja 1,670,000 lélek, köztök 899,000 magyar. Tíz vármegyéje : Heves, Borsód, Torna, Gömör, Szepes, Sáros, Abauj, Zemplén, Ung, Bereg.

(I. Heves vármegye.)

Kiterjedése 120·7 □ mértföld, melyen 302,000 lélek, ezek között 294,000 magyar él. Áll Heves és Külsőszolnok törvényesen egyesített megyékből. Gyűléshelye Eger. Járásai a tarnai, mátrai, gyöngyösi s a tiszai.

Jelesebb helyei :

— **Eger**, lat. *Agria*, ném. *Erlau* érseki város az Eger folyónál. Kath. érsek, székes káptalan, s Heves vármegye székhelye. Lakják : cisterciták, sz. ferenciek, szerviták, irgalmas férfiak, angolkisasszonyok és irgalmas nének. Van 1·2 □ mf. határa, 20,280 lakosa, papnöveldeje, kath. lyceuma, jogakadémiája, kath. fölgymnasiuma, tanítóképezdéje, főlelmi tanodája, kisdedővója, könyvtára, csillagásztornya, nyomdája, postája, kaszinója, me-

leg fürdője, kórháza, szegényintézete, kereskedése, bőr és gyapotgyára. Sétánya az érseki kert. Nagy épületei által sokat mutat. A székesegyház, mely az országban legtágasabb, remekmű; figyelemre méltók továbbá a lyceum gyönyörű épülete, a vármegyeház s az egyházak. (Vörös bora az ország első rangu borai között foglal helyt.)— Timon szerint római neve Candanum vala. Szent István itt püspökséget alapít, mely 1804-ben érsekséggé lett. II. István király remetenapjait 1131. itt végzé be. Imre király meghalván, itt temettetett el. A tatárok elpusztíták, azonban IV. Béla fölépítette. Falai között 1460, és 1468-ban országgyűlés tartaték. 1552-ben Amhát és Ali basák 180,000 emberrel ostrom alá vevék; de várparancsnoka Dobó István maroknyi népével megvédte. Ez alkalommal Eger férfias női forróviz, kő s egyéb eszközökkel segítették elő a védelmet. 1596-ban III. Mohamed szultán 200,000-nyi seregével megszállá; 1687-ben fölszabadult s megkeresztelt törökökkel népesedett. Rákócy Ferenc 1705-ben huzamosb ideig itt mulata. 1710-ben a vár a rákóciaktól visszavétetett. Vára II. József alatt romboltatott le. 1849-ben hadi sarcot fizetett.

Mezőtúr, mv. a Berettyó vizénél. Van 7·5 □ mf. határán 17,983 lakosa, vasutállomása, serháza, acélos buzája, és híres marhavásárja. Helvét imaháza csinos; és kigymnasiuma is van.

Gyöngyös, mv. a Mátra tövéénél. Számlál 17,030 lakost. Van sz. ferenci zárdája, az irgalmasnők részére kolostora, kórháza, /kath. algymnasiuma, kisdudóvódája, postája, igen jó ízű bora, s nagy vásárja. Kereskedése élénk.

Szolnok, mv. a Tisza és Zagyva összefolyásánál. Több vaspályavonal összpontosul itt. Van 13,710 magyar lakosa, kik 3-6 □ mf. határát szorgalmasan mivelik, továbbá sz. ferencrendü zárdája, sóraktára, postája, szép indóháza, jelentékeny fakeskedése, a Tiszán hidja, s régi váromladéka. Itt született Verseggy Ferenc költő. — Egykor Külső-Szolnok vármegye erősített fővárosa volt. 1552-ben Amhat és Ali pasák elfoglalák és csak Buda végleges visszavétele után került keresztény kézre. 1743-ban itt dőghalál uralkodott. 1849-i martius 5-én a magyar sereg véres csata után Karger cs. tábornokot innen Abony felé szorította.

Török-sz.-Miklós, mv. a Tisza Tinóka nevű kiszakadása s a tiszai vaspálya mellett 10,890 lakossal, kik 6 □ mfnyi határát jól mivelik. Van postája, takarékmagtára, kisededóvodája, kórháza és serfőzése. Régente Bala-sz.-Miklósnak hivatott, s mai nevét a töröktől kölcsönözte.

Tiszafüred, mv. a Tisza partján. Van 6,610 lakosa, hidja, juhtenyésztése. Nyeregyártói mesterségöket jól értik.

Heves, mv. melytől a megye elnevezését nyerte. Termékeny földjén 5,180 magyar lakosa izletes dinnyét termeszt.

Pásztó, mv. a Zagyva folyónál 4,470 magyar lakossal. Hajdan apátsággal dicsekedett, mely most a zircivel egyesítettett.

Poroszló, mv. 4,170 lakos, sóház és sok hallal. Van köszénraktára. — Azon szerződés, mely IV. Béla s fia István között Pozsonyban kötöttett, itt lón megerősítve 1262-ben. Szerénte István Horvátországot nyerte.

Verpeléth, mv. 3,480 lakossal, kik becses dohányt ültetnek.

Fegyvernek, mv. a Tisza balján. Van 3,470 lakosa, kik földmivelés s állattenyésztéssel foglalkoznak.

Hatvan, mv. a Zagyva vizénél. Van soháza, postája, termékeny határa, és híres dinnyéje. — Itt 1524-ben zajos országgyűlés tartatván Verbőcy István választaték meg nádornak. Egykor erős várát 1678-ban rombolák el. 1849-ben a magyar sereg Schlick cs. tábornokkal itt véres csatát vívott. Lakja 2,930 lakos.

Cibakháza, mv. a Tisza bal oldalán 2,860 magyar lakossal.

Pata, mv. 2,655 magyar lakossal.

Maklár, mv. 2,180 magyar lakossal.

Pétersvára, mv. urasági kastély és 1,360 magy. lakossal.

Ape, mv. 1,270 magy. lakos és híres vörös borral.

Kenderes, falu juh s marhatartás és 4,430 lakossal.

Tisza Nána, falu kórház és 3,270 lakossal.

Várkony, falu 1,960 lakossal. Fekszik a Tiszánál. Nevezetes I. Endre s Béla összejöveteléről.

Sáár, falu 1,950 lakossal. Bora jó ízű. Kolostor-maradványait láthatni. Aba Samu király itt nyugszik.

Debrő, falu, jó dohány s 1,720 lakossal.

Kápolna, falu a Tarna mellett 1,624 lakossal. E helynél 1849-i februárban hg. Vindischgrätz cs. tábornok és a magyar sereg közt határozatlan eredményű véres csata vívatott.

Visonta, falu 1,070 lakos és híres vörös borral.

Parád falu üveghuta és 1,810 lakossal. Ásványos vizei és fürdője országszerte ismeretes.

II. Borsód vármegye.

65·5 □ mértföld területű, s 207,400 lakosa között 192,900 magyarral dicsekszik. Gyűléseit Miskolc városában tartja. Négy járásra oszlik, melyek a miskolci, egri, szendrői, és szentpéteri

Nevezetesebb helyei :

— **Miskolc**, szabadalmas koronai város a Sajó közelében és a vasut mellett. Lakói száma 0·9 □ mf. területén 25,910. Van minorita kolostora, kath. al és helvét főgymnasia, főelemi tanodája, tanítóképezdéje, kaszinója, kisdédóvója, postája, takarékpénztára, színháza és takarékmagtára. Utcái éjjel világítatnak, különben nagyrészt kövezettek s csinos épületeket mutathatnak, milyenek a vármegyeháza, melyben a megye gyűlésezik, egyházai, sóháza stb. Iparság kereskedése jó lábon áll. Asztali bora kedves izü. Itt született Dayka Gábor költő. — E hely a hon mindennemű sorsában osztozott. 1241-ben a tatárok elpusztiták, majd a csehek dühének vala kitéve. A török időben sokat szenvedett. Hivatalnok senkisémet akart lenni. Több királytól nyert szabadalmakat; sőt már királyi várossá emelésén dolgoztak, midőn ezt az 1848-i év martiusa lehetetlenné tette.

— **Mező-Kövesd**, mv. 8,975 lakossal. Van 1·5 □ mf. agyagos határa, postája, kaszárnyája, takarékmagtára és marhavásárja.

Mező-Csáth, mv. baromtartás és 5,890 magyar lakóval.

Mező-Keresztes, mv. 4,140 magyar lakossal. Van takarékmagtára és postája. Nevezetes azon győzelemről, melyet a magyar sereg 1596-ban október 26-án Mehemet török vezér fölött mellette nyert.

Szent-Péter, mv. a Sajónál 3,110 földművelést üző lakossal. Van pálinkaégetése. Egykor itt a templáriusoknak kolostoruk volt.

Diós-Győr, mv. a Szinva patakánál kies völgyben terülve el magyar tempe nevet nyert. Van 2,800 magyar lakosa, papir, vasgyára, üveghutája, váromladéka, fürdője, vízgyűjtő tava, több kis barlangja, és postája. Bort termeszt. — Egykor fallal kerítették. Romvárat Mária, Nagy Lajos leánya építette.

Szendrő, mv. a Bodva mellett várkastélylyal, mely elomlott vára fölött épült és 2,570 lakossal.

Ónód, mv. a Sajó folyónál 2,286 lakossal. Már Ulászló idejében állt. 1582-ben itt a törökök megverettek. Benne 1707-ben II. Rákócy Ferenc országgyűlést rendezvén Turócot a megyék sorából kitörölteté, mert ez követelt által az I. József királylyali kibékülést ajálta. 1849-ben Görgey Arthur magyar s Paskievich orosz tábornokok környékén csatáráznak.

Edelény, mv. a Bodva mellett, répacukorgyár, urasági kastély és 1,820 lakossal.

Apátfalva, mv. a Bikk hegység Bélkő bérce alatt. Van 1,335 magyar lakosa, kőedénygyára, s kőbányája. — Valamikor cistercita apátsága volt. 1710-ben itt az epe-mirigy dühöngte.

Szilhalom, falu régiségekkel és 2,720 lakossal.

Emőd, falu termékeny határ, jó bor és 2,360 lakossal.

Várkony, falu nagy kőszéntelepekkel s 1,957 lakossal.

Visnyó, falu üveghuta s fődélpala és 1,280 lakossal.

Szilvás, falu vasgyárak s 1,130 lakossal.

Kács, falu mészégetés, ásványosvizzel, kőbánya; romok s 570 lakossal.

Borsód, falu 510 lakossal. Jelenleg romokban heverő várától vette nevét a megye.

— **Mohi**, puszta 199 lakossal Ónód közelében. Itt 1241-ben a viszázkodó magyarokat a tatár hordák tönkretették.

III. Torna vármegye.

A megyék legkisebbike, mert területe csak 10·8 □ mértföld. Lakja 22,300 lélek között 19,700 magyar. Gyűléshelye egyetlen mezővárosa **Torna**. Felső és alsó járásra oszlik.

Jelentékenyebb helyei :

— **Torna**, mv. egészséges vidéken. Van 1,210 magyar lakosa, urasági kastélya, fürdője, új izlésű vármegyeháza, s nagy erdője. Kősziklán épült várától, melyet I. Lipót rontatott le, vette nevét a város és vármegye.

Szadella, talu 280 lakossal. Nagy barlangjában külömbféle állatsontok lelhetők. Itt vonta meg magát IV. Béla a mohi szerencsétlen ütközet utáni napokban.

Görgő, falu szőlőhegygyel, kőbánya, birkatartás s 1,190 lakossal.

Almás, falu kies völgyben 920 lakossal. Bor, gyümölcs és káposztatermesztése jelentékeny.

Dernő, falu réz, vashánya és 818 lakossal.

..... **Szilice**, falu 770 lakóval. A solyomkői hegyen omladozó vára van. De főnevezetessége az u. n. lednicei barlang, melynek hidegsége vagy melegsége aszerint nő, amint a külső lég hidegszik, illetőleg pedig

melegszik. A jégcsapok benne szirteket képeznek. Itt sokféle állat telel.

Szin, falu jó bor és 690 magyar lakossal.

Jósafő, falu bor, vashánya és 656 lakossal.

Jablonca, falu 630 lakossal. Van bortermesztése. A közelében fekvő Ardócska pusztán 27 lakos és lótejű savanyuviz találtatik.

Körtvélyes, falu bortermesztéssel és 560 lakossal.

Zsarnó, falu porcellánfölddel, fekete márvány és 530 lakossal.

Derénk, falu 440 lakóval. Nyugotra a magas kőszálra épült Szádvár maradványai szemlélhetők, melyet 1566-ban Svendi Lázár cs. tábornok ellen vitézül védett Patócy Zsófia. I. Lipót lerombolta.

IV. Gömör vármegye.

Áll Gömör és Kishont törvényesen egyesített megyéből. Területe 76·2 □ mértföld, melyen 158,300 lélek él, kik között 91,300 magyar. P e l s ő c ö n és R i m a s z o m b a t o n fölváltva gyűlésez. Fölosztatik a fölső, putnoki, ratkói és serkei járásokra s a kishonti kerületre.

Nevezetesebb helyei :

Rozsnyó, lat. R o s n a v i a, ném. R o s e n a u püspöki város a Sajó közelében 0·6 □ mértföld területű. Számlál 5,150 lakost. Kath. püspök és székes káptalan széke. Van praemontrei laka, sz. ferenci kolostora, papnöveldeje, kath. lyceuma, kath. fölgymnasiuma, ágostai fölgymnasiuma, főelemi tanodája, kórodája, kaszinója, vasasfürdője, postája, papirmalma, köedénygyára, dárdanybányája, réz és higanyásása. Kereskedése, főleg vi-

asz, méz, vas, bor és gyümölcs dolgában jelentékeny. Szébb épületei a püspöki lak s a kanonokok házai. — A tizenötödik században a csehek birák, később a törökök. 1710-ben dögvész által sokat szenvedett. Püspökségét 1776-ban Mária Teréz királynő alapította.

— **Dobscha**, mv. mély völgyben 4,890 lakossal, kik bányáiban sok vasat, rezet, dárdanyt, higanyt, aszbesztet, gránátot, márványt stb. találnak. A méhtenyésztést szorgalommal üzi.

— **Tiszole**, mv. a Rima folyónál 4,320 lakossal. Van juhtenyésztése, vasgyára, papirmalma, turókészítése, márványtörése és savanyuvize. Hajdan várral dicsekvék.

— **Rimaszombat**, mv. a Rima folyó partján 3,750 lakóval. Nevezetesekek itt : a megyeház, melyben Gömör gyűlésez, egyesült protestans algymnasium, a kereskedelem, a posta, a kőhid Rimán, a fürdő. Igen jó kenyeret süt. Itt született Tompa Mihály a költő, és Ferency híres szobrász.

Klenóc, mv. 3,670 lakossal, kik juhtenyésztést üznek.

Jolsva, mv. 3,360 lakossal, kik között sok iparos találtatik. Urasági kastélya és gyümölcsüese igen szép.

Putnok, mv. a Sajó közelében. Van 2,700 lakosa, serfőzése és postája. Vásárai népesek. Várkastélya régi épület.

— **Nagy-Rőce**, mv. 1,970 tót lakossal. Van vashányja és vászonszövése.

Pelsőc, mv. a Sajónál kevés várróm, vashánya és 1,470 magy. lakossal. 1849-ben az oroszok fölégették.

Rimaszécs, mv. a Rima mellett egykor várral,

most baromtenyésztéssel, nagy marhavásár, gazdaságat s 1,400 magyar lakossal.

Csetnek, mv. 1,300 lakossal. Ágostai hitű imaháza góthizlésű. Van kórháza, híres vasbányája és élénk kereskedése.

Murányalja, mv. 1,290 tót lakossal. Határa sziklás. Juhtenyésztése gyarapszik. Fölötte fekszenek a régi Murányvár omladékai. — A tizenötödik században a hussziták ide fészkelék be leginkább magukat és csak I. Mátyás király alatt vették el tőlök. Már 1620-ban Bethlen Gábor Széchy Györgynek adá s ez ellenségeskedett benne a királylyal, míg végre Vesselényinek átadatott.

Ratkó, mv. bőrkikészítéssel és 1,140 lakossal.

Sajó-Gömör, mv. a Sajó mellett 1,060 magyar lakossal. Régi várától, melynek már maradványait nem láthatni, nevezteték el a megye.

Krasznahorka-Váralja, mv. 870 lakossal. Vára egyik a középkori lovagvárak közül, most is ép.

Polonka, falu 2,480 tót lakossal.

Pohorella, falu vasgyár s 2,220 lakossal.

Sumjac, falu, savanyuvizzel, vasgyár és 1,960 lakossal.

Osgyán, falu kastély és 1,520 magyar lakóval.

Betlér, falu angolkerttel, kastély, vasbánya és 930 lakossal.

Rimabrézó, falu 550 lakossal. Van vasbányája és a Rimában, mely mellett elterül halászata.

Aggtelek, falu 450 lakossal, mész és szénégetéssel. A kopasz Baradla hegyben van hasonló nevű barlangja, mely több mértföldre terjedvén csontház,

denevér s virágkert ágakkal bir. Ezekben a legszebb kövületek, meglepő alaku cseppkövek s patakok léteznek. A tatárjárás alatt valószínűleg menhelyül szolgált.

V. Szepes vármegye.

Területe 66·5□ mértföld. Számlál 159,400 lakost. Ezek között kevés magyar van. Gyűléseit Lőcsén tartja. Fölosztatik két sz. kir. városra, a 16 város kerületére, és négy járásra, melyek a lőcsei, hegyi, magurái s a kárpátaljai.

Két szabad kir. városa :

Lőcse, lat. *Leuchovia*, ném. *Leutschau*, kies dombon. Határa 2□ mf. Van 5,500 lakosa, kik műiparral, kereskedés és földműveléssel foglalkoznak. Emelésre méltók : a kath. föl és ágostai algymnasium, a vármegye-ház, melyben a megye gyűléseit tartja, a kath. egyház, a könyvnyomda, és a borsótermesztés. — Egykor e hely fölső Magyarhon fővárosa vala. Már IV. Béla királyi várossá tette. A lakók nagy része 1548-ban ágostai hitvallásúvá leve. Bocskay hajdúi, Bethlen Gábor és Tökölyi seregei igen nyomorgatták.

- **Késmárk**, a Poprád mellett 0·9□ mf. határon terülvén el 3,400 lakost számlál. Utcái tiszták, épületei csinosak. Nevezetesek : az ágostai lyceum, a rézzel fődött tornyu tanácsház, a volt Tökölyivár, kóroda, a góthizlésű kath. nagyobb templom, könyvtár, kaszinó, szegényintézet, több alapítvány, a ser, és börgyár. Vászoni borkereskedése nevezetes. Sóraktára nagy. A Tátrahegység egyik magaslata a késmárki. Kirándulási helye a schmeckei fürdő, vagyis Tátrafüred, mely erő-

sen látogatatik, főleg mióta hidegvizintézete van. — Eredete bizonytalan. Már Nagy Lajos 1380-ban királyi várossá tévé. Itt 1423-ban Zsigmond és Ulászló magyar királyok között szövetség kötöttetett. A hussziták földulák. Midőn I. Ferdinánd és Zápolya János királyok között háboru folyt, itt több ütközet történt.

(A tizenhat szepesi város kerülete valamint a sz. kir. városok külön tisztviselőséggel bírnak. Ezeket 1412-ben Zsigmond király 155,400 aranyért zálogba adá sógora Ulászló lengyel királynak; azonban háromszázad után 1772-ben Mária Teréz Lengyelhon első fölosztásakor visszanyerte. Székhelye Igló. Tizenhat városa :

Igló, mv. a Hernád vizénél. Van 5,980 német lakosa, vas és rézbánya, papirmalma, kőedénygyára, ágostai algymnasiuma, fürdője, mészégetése és méhte-nyésztése. Kőbányájában sokan dolgoznak.

Szepes-Váralja, n. Kirchdrauf, mv. 3,300 lakossal. Van irgalmas szerzetesi kórháza, postája s nagy lenkereskedése. Nyugotra tőle egy hegyen áll a szépesi káptalan bástyákkal ellátva. Itt kath. püspök és székes káptalan lakik. Van papnöveldéje, lyceuma, és gazdag levéltára. Püspökségét Mária Teréz alapította 1776-ban. — Közelében láthatók Szepesvár romjai, melytől a megye elneveztetett.

Lubló, mv. a Poprád mellett sóház, vár, savanyu-vizforrás, papirmalom és 3,000 lakossal.

Olaszi, mv. a Hernád mellett papirmalom, márvány s rézbánya és 2,900 lakossal.

Leibic, mv. hasonnevü pataknál 2,700 lakossal.

Béla, mv. ásványos viz s fürdővel, fűrészmalom és 2,400 lakossal.

– **Podolin**, mv. a Poprádnál. Van 1,630 lakosa, kegyesrendi társodája, kath. algymnasiuma, hidja a Poprádon, fehér márványtörése és postája. Egykor sz. kir. város volt.

Gnezda, mv. a Poprád mellett 1,300 lakossal.

Felka, mv. hasonnevű pataknál 1,280 lakossal.
Van gyolcsszövése.

Poprád, mv. hasonnevű folyónál, papirmalom s 1,000 lakossal.

Szepesszombat, mv. a Poprád balján halászat és 890 lakossal.

Menyhárd, mv. 880 lakossal.

Durand, mv. sajtkészítéssel és 700 lakossal.

Ruszkínóc, mv. 650 lakossal.

Sztrázsa, n. Michelsdorf, mv. 580 lakossal.

Mateóc, mv. a Poprád balján 200 lakossal.

A megyében továbbá jelentékenyebb helyek :

– **Szomolnok**, mv. 5,700 lakóval. Van vas, rézbánya, kobáltja, dárdanya, vitriolja, cémentvize, mely 1200 mázsa rezet teremt, pénzverdéje és postája.

– **Göllnic**, mv. hasonnevű viznél. Számlál 5,300 lakost. Rézbányái gazdagok. Vasedénykészítése virágzik.

Wagendrüssel, mv. vas s rézbánya és 3,110 lakossal.

Svedlér, mv. cinoberrel, rézbánya és 2,800 lakossal.

– **Remete**, mv. rézbánya és 2,400 lakossal.

Krompach, mv. völgyben vashámor és 2,000 lakossal.

– **Stóósz**, mv. vasbánya s 1,400 lakossal.

Kápostafalu, mv. 1,390 lakossal. Közelében e-

melkedik a lapis refugii nevű hegy, melyen IV. Béla alatt a szepesiek védve voltak a tatárok ellen.

Ófalu, mv. a Dunajec közelében lazakereskedéssel s 1,190 lakossal. Itt 1474-ben I. Mátyás nagy királyunk Kázmér lengyel királylyal három évre fegyverszünetet kötött.

Smizsán, mv. vashámor és 1,100 lakossal.

Teplic, mv. a Poprád mellett papirmalom s 1,090 lakossal.

Csötörtökhely, mv. 800 lakossal. Van gazdag vasbányája.

Jakubján, falu hasonnevű pataknál, vasbánya és 2,700 lakossal.

Toporc, falu savanyuvizzel és 1,500 lakossal. Itt született Görgey Arthur.

Ruszbach, falu savanyuvizforrás, papirmalom és 800 lakossal.

Szulin, talu 750 lakossal. Ásványvize országszerte ismeretes.

VI. Sáros vármegye.

E hegyes völgyes megye 65·1 □ mértföld területén élők 148,300 lakosa között 1,000 magyar találtatik. Gyűléshelye Eperjes sz. kir. város. Három sz. kir. várost és hat járást számlál; ezek a fölsőtárcai, alsótárcai, sirokai, székesői, tapolyai és a makovikai.

Szabad királyi három városa :

Eperjes, lat. Fragopolis a Tárca vizénél 0·6 □ mrf. területen. Görög kath. püspök, székes káptalan és Sárosmegye széke. Van premontrei laka, sz. ferenci

zárdája, kath. fölgymnasiuma, ágostai kollegiuma, árva-háza, főelemi tanodája, kaszinója, színháza, kórodája, takarékpénztára, katonai laktanyája, és gyönyörű kalváriája. Kőedénygyára nevezetes. (Lakói száma 11,030. Ezek műipart s kereskedést üznek.) Székesegyháza, a megye és tanácsház derék épületek. — Eredetét a romai kornak tulajdonítják. Nagy Lajos tette sz. k. várossá 1374-ben. Itt 1548-ban az ágostai hitvallásuak zsinatot tartának. 1687-ben Karaffa császári tábornok előterjesztésére e városban vérbíróság állíttatott. A szörnyű ember ugyanis személyes ellenségeit megboszulandó egy sokágu összeesküvés létezését a király ellen fölhozta, és vallási külömbiség nélkül akasztatta, fejeztette, fölnegyeltette a legtekintélyesb polgárokat; míg gonoszsága világosságra jöven a vérbíróság eltöröltetett. A rákóciak is bírák.

Bártfa, a Tapoly vizénél 0·9 □ mf. határán 5,190 lélek él. Nevezetesek itt : a sz. ferenci zárdá, sz. Vince leányai zárdája, kórház, a tanácsház régi levéltárral, a cserépedénygyár, a gyolcsfehérítés és kereskedés. Fürdője gyomorgyengeség, aranyér, köszvény s a fővénybetegségben fogatos. Papirgyára jeles. — 1376-ban lőn sz. kir. várossá. Az u. n. reformáció kezdetekor ágostai főtanoda és könyvnyomda létesült itt ; sőt 1594-ben az ágostaiak benne zsinatot tartottak.

Kis-Szeben, lat. Cibinium, a Tarcsa mellett, 0·4 □ mértföldnyi vidéken. Lakja 3,320 lélek, és kegyesrendiek, kik algymnasiumában oktatnak. Savanyúvíz-forrása, pálinkafőzése és papirmalma ismeretes. Ma is azon falak kerítik, melyek építésére a lakóknak Zsigmond szabadságot adott.

Ezekután a megyében érdekesebb helyek:

Nagy-Sáros, mv. a Tarcsa vizénél 3,338 tót lakossal.) — Egykor sz. k. város vala, de Zsigmond alatt szabadságát elvesztette. 1701-ben Rákócy itt fogatott el. Északra a sárosi vár omladéakai magányoznak, melytől a megye nevét nyerte.)

Zboró, mv. 2,170 lakossal. Van serfőzése, kórháza, papirmalma és diszes urasági kastélya. Közelében feküdt a makovicai vár, mely most rom.

Berzevice, mv. papirgyár és 1,980 lakossal.

Kurima, mv. a Tapoly vize mellett, vászonkészítéssel és 1,480 lakossal.

Hanusfalva, mv. bőrkészítéssel és 1,330 lakossal.

Somos, mv. tehéntartás s 1,300 lakossal.

Héthárs, mv. a Tárca partján 1,270 lakossal.

Alsó-Sebes, mváros 1,270 lakossal. Van sz. ferenci kolostora, és pipagyára.

Sóvár, mv. 1,220 lakossal. Van pálinkaégetése, nagy erdője, és vasérc. De főnevezetességét sófőzése alapítja, melyből az évenkénti nyeremény 101,000 mázsa. Valamikor aknáik voltak, de a bennök fölbugyogó víz a sót fölolvasztotta. — Eredetét Árpád bejötte előtti időbe helyezik. Vára vala, melyet a tizenhatodik században rontottak le. Most omladéakai szemlélhetők.

Palocsa, mv. a Poprádnál hegyi vár és 1,220 lakossal.

Kapi, mv. várromok és 990 lakossal.

Gáboltó, mv. savanyuvízforrás meg 700 lakossal.

Girált, mv. a Tapolynál 600 lakossal.

Finta, falu bőrgyár és 900 lakossal.

Klemberg, falu nagy pálinkaégetéssel és 580 lakóval.

Szinnye-Lipéc, falu fürdővel, savanyuvizforrás, papirmalom, barlang és 560 lakossal.

Krusló, falu 460 lakossal és vasöntéssel.

Városok és községek.

VII. Abauj vármegye.

Területe 52·7 □ mértföld, melyen 163,000 lélek között 95,100 magyart táplál. A megye **Kassa** sz. kir. városában gyűlésezik. Egy sz. k. város és öt járásra oszlik, melyek a kassai, cserhádi, szikszói, gönci, és a füzéri.

Szabad kir. városa :

Kassa, lat. *Cassovia*, ném. *Kaschau* a Hernád folyó partján és vaspálya mellett 1·5 □ mf. határral. Felső Magyarhon legcsinosb helye. 18,000 lélek, r. k. püspök, székes káptalan, Domonkosrendűek és Orsolyaszüzek lakják. Itt tartja gyűléseit a megye. Van jogakadémiája, papnöveldéje, kath. lyceuma, kath. főgymnasia, főelemi tanodája, kisdédóvodája, takarékpénztára, színháza, kórodája, nagy akadémiai könyvtára, és kereskedelmi egylete. Épületei között jelesbek a sz. Erzsébet-hez címzett székesegyház góthizlésben építve, a sz. Mihály templom, a kolostorok, a püspöki lak, a kamaraépület, a megye és tanácsház. Ipara élénk. Bir kőedény, vasszeg, bőr, répacukor, burnót s ecetgyár, és papirmalommal. (A magyar és lengyelhoni kereskedelem központja, főleg bor, gabna, dohány és posztóra nézve. Utcáit légszesszel világítják.) — Egykor Alsó és Felső-Kassa falukból áll; de egyesítettvén V. István 1270-ben sz. k. várossá tette. I. Lipót itt fellegrvárat épített. I. Mátyás király pénzveretési szabadalommal ruházá föl. 1556-ban leégett. Későbbben 1619-ben Bethlen Gábor területén

országgyűlést tartott s később itt kelt össze Brandenburgi Katalinnal. Benne 1659-ben Kisdi Benedek egri püspök akadémiát állított. Itt 1682-ben Tökölyi Imre országgyűlést rendezett. Mellette 1848-ban Schlick cs. tábornok a magyar sereg egy osztályán diadalmaskodott. Pár év lefolyta után hazánk új fölosztásakor az egyik kerület kassai nevet kapott, és kilenc vármegyéjében 1,405,636 lakost számlált; de az alkotmányosság visszatértekor az előbbi fölosztás megszűnt.

Továbbá a megye jelentékenyebb helyei :

— **Szántó**, mv. 4,190 lakossal. Dohányt és bort termeszt. Bora tokaji név alatt jó kereskedésbe.

— **Gönc**, mv. a Hernád közelében 3,790 lakossal. Van meleg fürdője, jó bora, sok gyümölcse, látogatott vásárja és omladozó vára. Itt fordítá magyarrá a szentírást Károlyi István helybeli predikátor.)

— **Szikszó**, mv. 3,650 lakossal. Több patak, termékeny határ és igen kedves izü borral kedveskedik. — Vidékét hajdan tótok lakák. Árpád bejöttekor állá; 1332-ben pedig k. plébániával birt. Itt 1552-ben a rendek gyűlést tartának Eger védelmezése tárgyában. I. Rákócy György Erdély fejedelme III. Ferdinánd seregét 1644-ben mellette megverte. A rákócyházongás alatt többször földulatott. A szerencsétlen 1848—49-ben a magyar, császári és orosz seregek többször itt tanyáztak. Majd 1852-ik évben nagy része leégett.

— **Alsó-Mecenzéf**, mv. vastermeléssel és 3,330 lakossal, kik a nyert vasból jó szeget, ásót és kapát készítenek.

— **Felső-Mecenzéf**, mv. az előbbi mellett vasgyár és 2,100 lakossal.

- **Nagy-Ida**, mv. 1,930 lakossal. Diszesíti az urasági kastély, angolkert és vadas. — Emlékezetessé teszi azon vitézség, melyet a cigányok 1557-ben Berényi Ferenc, mint Zápolya Zsigmond hive mellett tanusítottak, s noha Puchaim cs. vezér husz napig ostromolta a várat, csak a lőpor elfogyta után nyerhette meg alkudozás útján.) 1650-ben a zsidók itt tartott gyűlése egyesítésök végett semmi sikert sem mutatott föl.

- **Jászó**, mv. a Bodva mellett 1,700 lakossal. Praemontrei prépost lakhelye. kéttornyú temploma diszes, levéltára hiteles, prépostsága gazdag. Van márványtörése s barlangja.

Szepsi, mv. a Bodva vizénél ipar és 1,630 lakossal, kik egykor a királyi táborban kerékkészítéssel foglalkoztak.

Bodókő-Váralja, mv. híres bor és 1,340 lakóval.

Forró, mv. szőlőhegygyel és 1,290 lakossal.

Enyicke, mv. 850 lakossal.

Nagyszalánc, mv. váromladék és 740 lakossal.

Telkibánya, falu 1,360 magyar lakossal. Van aranybányája, ércuzója, vasas ásványos vize és fürdője.

Abaujvár, falu 940 lakossal. Mostromvárát Aba Samu király építteté. Ettől vevé nevét a megye.

Rozgony, falu a Tarca völgyében 850 lakossal. Itt verte meg 1312-ben I. Károly király az elhatalmasodott Trencsényi Csák Mátét. Határában ez időből találatnak fegyverek.

Kéked, falu ásványos forrás és 480 lakossal. Erdeje vadakban bővelkedik.

VIII. Zemplén vármegye.

E boráról híres megye területe 108·4 □ mértföld s rajta 260,000 lélek között 109,000 magyar él. Gyüleseit tartja Sátoralja-Újhelyen. Hat járása: az újhelyi, tokaji, bodrogi, homonnai, görögényi és sztrópkói.

Nevezetesebb helyei:

Sátoralja-Újhely, mv. a Sátorhegy alatt, melytől nevét nyerte 6,910 lakossal. Van kegyesrendi kollegiuma, kath. algymnasia, zsidó főtanodája, postája, és diszes megyeháza, melyben Zemplénmegye gyűlésez. Szőlőhegye még Hegyaljához tartozván jeles bort terem. Kereskedése most élénkül. — Árpád korában mint falu létezett. 1241-ben a tatárok elrombolák. 1390-ben nevezteték ki mezővárossá.

Sárospatak, mv. a Bodrog folyó mindkét partján 2·9 □ mf. területén 4,610 lakossal bir. Nagy és Kispatakból áll, melyeket hid kapcsol össze. Főnevezetessége helyét kollegiuma, mely már ezen új vallás születésekor alapítva, virágzott. Könyvtára 24 ezernél több kötetet számít. Ezenkívül Sárospatak bir kaszinó, kórház, posta, szegényház, gyufagyár és várral, mely jelenleg kastélyul szolgál. Bora kedves izü, kőbányája sok követ szolgáltat. — Egykor Rételpatakának hivatott Rételtől, kinek Árpád adományozta. Hajdan pálosok lakák.

Tállya, mv. 3,840 lakossal. Van szeszgyára, melegített fürdője, hordó és kádra nézve élénk vására, postája és váromja. Bora „tokaji“ név alatt ismeretes, és jó.

Nagy-Mihály, mv. a Laborcánál, melyen hid van, kastély és 3,600 lakossal.

— **Mád,** mv. 3,520 magyar lakossal. Bora kitünő.

Homonna, mv. a Laborca mellett 3,420 lakossal, kik között 1,247 zsidó. Van kastélya, sóháza, és szép kereskedése.

Töke-Terebes, mv. kies völgyben 3,190 lakossal. Van urasági kastélya, katonai laktanyája egykor pálos kolostor, vadaskertje, és várromja. Várát hajdan Tökölyi Imre seregei gyújtották föl.

Gálszécs, mv. kastély és 2,950 lakossal, kik között 1,010 zsidó. — 1603-ban a Bocskay lázadás itt ütött ki.

Tokaj, világhírű mv. a Tisza és Bodrog folyóknál egyrészt, a vaspálya mellett másrészt. Lakja 2,820 lélek. Van a Tiszán hidja, gőzhajóállomása, postája, sóháza, ecet s pálinkagyára. 0.4 □ mf. határa többnyire szőlőhegyből áll, mely a világ legjobb borai egyikét, a tokaji aszút termi. Ez az egyenlítő forrása által sem válik ecetté. — Történelmileg is nevezetes e hely. Már Árpád bejöttékor áll. Zápolya János itt kiáltatott ki királynak, s birta a várat, melynek romjai ma alig láthatók, míg I. Ferdinánd seregei által megveretve Lengyelhonba futott s onnan hívta be a koros Szolimán szultánt. Mellette 1849-ben Klapka magyar és Schlick cs. tábornokok között véres csata fejlődött ki.

Tolesva, mv. a Hegyalján 2,790 magyar lakóval. Van fürdője, szeszgyára, urasági kastélya és igen jeles bora.

— **Tarcal,** mv. a Hegyalján 2,360 magyar lakossal. Bora kitünő minőségű. Több hegyi tavat számlál. Mel-

lette halad el a miskolc,-debreceni vaspálya. — Az 1100-i évben falai között Kálmán király országgyűlést tartott; a helvét hitűek pedig 1563-ban zsinatot. Jóval később 1848-ban a magyar had innen a Kassa felől előtörő német seregeket viaszorította.

Olaszi-Liszka, mv. a Bodrog mellett jó bor és 2,310 lakossal.

Erdőbénye, mv. fürdő s bortermesztéssel és 2,242 lakossal.

Megyasszó, mv. kőbánya és 2,090 magyar lakossal.

Sztropkó, mv. az Ondava vizénél, sz. ferenci kolostor és 1,980 tót lakossal.

— **Szerencs**, mv. vaspálya mellett 1,970 lakossal. Régi vára kastélyul szolgál. Régi helvét imaházában nyugszanak Rákócy Zsigmond hamvai, melyeket 1848-ban több honvédtiszt kőből hamvvederbe helyezett.

Lelesz, mv. premontrei prépostság, hiteles levéltár s 1,848 lakossal.

Varanó, mv. a Tapoly mellett kastély és 1,600 tót lakossal. A szomszéd hegyen diszelgett a már elpusztult csicsvai vár, melyben a képtelen hazugságok könyve őriztetett; ezért itt divik a füllentőnek mondani: Na ezt is belehetne írni a csicsvai könyvbe.

Szinna, mv. vasgyár és 1,600 lakossal.

Bodrog-Keresztur, mv. a Bodrog mellett jeles bor, több tó és 1,510 lakossal.

Király-Helmec, mv. 1,480 lakos, dohány s bortermesztéssel. Régi vára romban hever.

Butka, mv. kastély és 1,330 tótlakossal.

Bodzás-Újlak, mv. bortermesztéssel és 1,090 lak.

Deregnyő, mv. pázsitos rétekkel s 1,060 lakossal.

Sztára, mv. kastély és 1,030 lakossal. Első birtokosa volt Vencellin, Kupa vezér földresujtója.

Zombor, mv. jó bor és 800 lakossal.

Zemplén, mv. a Bodrog mellett 770 lakossal. Van jó asztali bora s nagy sertésvására. Régi vára, melyről a megye elneveztetett, már elpusztult.

Dobra, mv. az Ondava vizénél 560 tót lakossal.

Sz.-Helena, mv. 500 lakossal.

— **Monok**, falu bortermesztéssel és 2,750 magyar lakossal. Itt született Kossuth Lajos.

Imreg, falu 690 lakossal. Van minorita kolostora s bora.

Krasznibród, falu 320 lakos és sz. Vazulról nevezett g. kath. szerzetesi zárdával.

IX. Ung vármegye.

Területe 59·5□ mértföld. Lakói száma 113,600; ezek közül 41,400 magyar. Ungvárott gyűlésez. Négy járása: az ungvári, szerednyei, nagykaposi és a szobranci.

Nevezetesb helyei:

Ungvár, mv. az Ung folyónál 7,340 lakossal. A munkácsi g. kath. püspök, káptalan, és Ung vármegye székhelye. Van papnöveldeje, istenészeti lyceuma, királyi főgymnasiuma, árvaháza, kórháza sz. Vince leányai vezetése mellett, kik zárdával is birnak, fürdője, fürészmalma, vasgyára és savanyuvize. Diszesebb épületei: a székesegyház, püspöki lak, vármegyekház, és a vár. Ipára élénk. — Elnevezését némelyek Oneges Theodóz császár Átilához küldött követe nevétől származ-

tatják, de helyesebb azt a ruthén ung (gyors jelentésű) szótól eredettnek tartani, mely névvel a rajta átfolyó Ung folyó bir. Őseink bejöttekor ruthének lakák, s felső Pannónia helye vala. Árpád 894-ben foglalá el, miután Laborc nevű parancsnoka a róla elnevezett viznél fölakasztatott. E korbeli vára az idők folyama alatt elpusztult. 1636-ban Homonnáról a Jézustársasági társház ide helyeztetett. A g. n. egyesültek 1649-ben itt egyesülének a kath. egyházzal. A most látható romok a Drugeth-vár maradéki, melyet 1684-ik évben Tökölyi Imre bevévén Drugeth Zsigmondot elfogta s Kassán lefejeztette. Noha e hely régi, közjogilag mégis keveset tudunk róla; azért divik e közmondás : Unghvárinum nec urbs, nec oppidum. Az 1848-i évben önálló törvényhatóságot nyert.

Szerednye, mv. 1,660 lakossal. Van kastélya, postája, pálinkaégetése, kallója és borcsarnoka. Szőlőhegyei finom zamatu fehér bort teremnek, Egykori vára romjai láthatók.

Palóc, mv. kastély és 1,500 lakossal.

Vinna, mv. kastélyok, várromok és 1,330 lak.

Nagy-Berezna, mv. az Ung vizénél roppant kiterjedésű erdő és 1,150 lakossal.

Nagy-Kapos, mv. nagy erdővel, termékeny határ és 1,010 lakossal. A körülötte elterülő tavak között legnagyobb az Ortói; közelében fekszik

Kis-Kapos, mv. 440 lakossal.

Szobránc, mv. a Hornéja vizénél 430 lakossal. Kénköves fürdője görcs, szélütés, köszvény és idegbetegségekben legfoganatosabbnak találtatott, azért vendégek részére lakások is építtettek.

Turja-Remete, falu a Turja vizénél 1,390 lakossal. Vasgyára az országban levők egyik kitünőbbike.

Dubrinics, falu porcellánfölddel és 800 lakossal.

Záhony, falu 560 lakos és répacukorgyárral.

— **Fölső-Remete**, falu 550 lakossal. Van vasgyára, papir s fűrészmalma. (Az északra emelkedő Szninszkikő hegyen egy tengerszem pisztrángban bővelkedik.)

Uzsok, falu savanyuvíz s fürdővel és 480 lak.

Ó-Kemence, falu 350 lakos, arany és ezüstbányával.

— X. Bereg vármegye.

Bereg kiterjedése 67·5 □ mértföld. Számlál 135,700 lélek között 54,600 magyart. Gyüleseit egyszer **B e r e g s z á s z o n**, másszor **M u n k á c s o n** tartja. Járásai: a fölvidéki, munkácsi, kászonyi és a tiszaháti.

Jelentékenyebb helyei :

Munkács, mv. a Latorca folyó partján. 0·9 □ mf. határán 7,110 lakos között 2,100 zsidó él, kik kereskedését igen emelik. Van postája, sóháza, kórháza az irgalmas nénék fölügyelete alatt, a Latorcán hidja, timsófőzése, kis vára és szőlőmivelése. A közel eső Csernek hegyen sz. Vazulról címzett g. k. szerzetesek laknak. Megyeházában csak néha tartatnak ülések. A róla nevezett görög kath. püspök káptalanával együtt Ungvárott székel. — A város nevét a honszerző magyaroktól kapta, kik itt megpihentek, miután Árpád 889-ben elfoglalta s megerősítette volna. Most is ép várát Nagy Lajos korában Keriátovich Tódor számüzött orosz herceg építé, kinek utódai sokáig birták. A mohácsi vész után Zápolya János

foglalta el. Tökölyi is birta, kinek nejétől csak három évi megszállás után veheté el Kaprara cs. vezér, midőn is minden drágasága elkoboztatott. Jelenleg vára állam-börtönül szolgál.

— **Beregszász**, mv. a Vérke vizénél 3,920 magyar lakóval. A megyegyűlések rendes helye. Van megyeháza, postája, kőbányája és szőlőhegye, mely becses bort terem termékeny talaja és szegényháza. — Egykor Lompert-házának nevezék. A helvét hitvallásuak itt 1552-ben zajos zsinatot tartának, melyben a katolikusoktól végképen elváltak. Midőn (1616-ban II. Rákócy György, mint Gusztáv Adolf svéd király szövetségese Lengyelhonba rontott, de rossz sikerrel; a lengyelek fölbosszankodván hazánkba törtek, Beregszászt fölégették és a templomba zárkózott népet leölték.)

Bilke, mv. a Borsova közelében fűrészmalom, vasbánya és 3,055 ruthén lakossal.

Tarpa, mv. a Tisza folyónál régi csinos helvét imaház és 2,490 lakossal.

Nagy-Lucska, mv. 1,600 lakossal.

Bereg, mv. 1,500 lakossal. Van jó bora és gyümölcs. Tőle vevé nevét a megye.

Mező-Kászony, mv. jó bor, gazdag határ s 1,350 magyar lakossal.

Alsó-Verecke, mv. sóház és 900 lakossal.

Vári, mv. a Tiszánál sok gyümölcsessel, gazdag talaj és 780 lakossal.

Szolyva, mv. a Latorca vize mellett 420 g. k. lakossal. Fürdője és savanyuvize nevezetes.

Nagy-Muzsaj, falu 550 magyar lakossal. Van szőlőhegye, malomkő és timsóbányája.

- **Podhering**, falu timsógyár és 290 lakossal.)

Iványi, falu ásványviz, s fürdővel és 200 lakossal.

Szuszkó, falu 180 lakossal. Ásványvizforrása kiapadhatlan.

Tiszántuli kerület.

Területe 1351 □ földrajzi mértföld, melyen 3,026,100 lélek között 1,294,000 magyar él. Tizenhat vármegyéje: Ugocsa, Mármaros, Szathmár, Szabolcs, Békés, Csongrád, Csanád, Torontál, Temes, Krassó, Arad, Zaránd, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, és Kővár vidéke.

I. Ugocsa vármegye.

Kiterjedése 22.6 □ mértföld. Lakja 61,800 lakos között 31,000 magyar. Gyüleseit Nagy-Szöllősön végzi. Két járása a tiszáninneni és a tiszántuli. *15 vármegye*

Előkelőbb helyek :

Nagy-Szöllős, mv. a Tisza közelében 3,430 lakossal. Ugocsa vármegye székhelye. Van sz. ferenci kolostora, megyeháza, gabnatermesztése, halászata, hires sertésvására, és jó bora. A fölötté magasló Feketehegyen állott hajdan Kankóvára, előbb Ugocsa, melytől e megye nevét nyerte. Most csak romjai láthatók .

Tisza-Újlak, mv. a Tisza jobb partján. Van 1,650 lakója, termékeny földe, sóraktára és postája. A Tisza szabályozását itt kezdvén e folyót eddig hajózhatóvá tették.

Halmi, mv. 1,360 magyar lakos és postával. Országos vásárai e vidéken nevezeteseek,

Fekete-Ardó, mv. bőtermékenységu határ és 1,060 lakóval.

Komjáth, falu 3,160 lakossal.

Turc, falu 1,670 lakossal. Környékén hajdan arany s ezüstitányákat miveltek.

Királyháza, falu a Tisza folyónál. Van 930 lakosa és termékeny határa. Mellette egy hegyen láthatók Nyalábvár romjai.

Ölyves, falu a Borsova közelében erdőkkel és 600 lakossal.

— **Verbőc**, falu 360 lakóval bir. (Innen vevé eredetét a hirneves Verbőcy nemzetség.)

II. Mármaros vármegye.

E hegyes megye 178□ mértföld területü. Lakói száma 185,200, kik közül 12,000 magyar. Gyűléshelye **Mármaros-Szigeth**, mezőváros. Járásai : a szigethi, felső, alsó, verhovai és a kászói.

Jelentékenyebb helyei :

— **Mármaros-Szigeth**, mv. az Iza folyó Tiszába való ömlésénél 6,300 lakossal, kik közül 1,480 zsidó. Van kegyesrendi társodája, (kath. és helvét algymnasiauma,) kisedóvodája, kórháza, postája, takarékpénztára, szeszgyára, melegfürdője és kaszinója. Jelesebb épületei: a vármegyeház, melyben a megye gyűlésez, és a roppant sóház.

Huszt, mv. a Nagyg és a Tisza összefolyásánál 17□ mf. területén 5,600 lakost számlál, kik ruthének és magyarok. Régi vára romban hever.

Visk, mv. a Tiszánál 3,040 lakossal. Nevezetes-

ségei : savanyuvize, fürdője, lentermesztése és olajútése.

Técső, mv. a Tisza partján 2,410 lakossal. Közeliében fekszik a ferencvölgyi derék üveghuta.

Hosszumező, mv. a Tiszánál gazdag határ és 1,570 lakóval.

Dolha, mv. a Borsova vizénél 1,450 lakossal. Van nagy papírmalma, mészégetése és hamuzsirfőzése.

Borsa, falu a Borsa és Vissó patakok összefolyásánál. Van savanyuvize és 4,670 lakosa. Határa 11.6 □ mf., de hegyes és terméketlen. Itt 1717-ik évben a mármarosiak tizenötezer tatárt leöltek.

Mojszin, falu a Vissó vizénél 3,510 lakossal.

— **Fölső-Vissó**, falu savanyuvizforrással, mely Suli-guli név alatt ismeretes és 3,430 lakossal.

Körösmező, falu magas hegyek között 3,370 lakossal.

Bocska, falu a Tiszánál sóraktár és 2,450 lak.

Alsó-Apsa, falu termékeny határ és 2,210 lak.

— **Ökörmező**, falu 3 □ mf. határán 2,040 lakost számlál. Mészköve, savanyuvize, mármarosi gyémántja, nemkülömben fenyves erdei nevezetese.

Kalocsa, falu 1,900 lakossal. Legelői és erdője nevezetese. Savanyuvize jó izü. Közeliében ismeretlen mélységű tengerszem van.

— **Rónaszék**, falu gazdag sóaknák és 1,690 lak.

— **Akna-Sugatag**, falu 1,650 lakossal. Aknáiban sok igen fehér só ásatik.

Bud, falu gazdag Zsárapony nevű aranybányák és 1,590 lakossal.

— **Szlatina**, falu a Tisza jobb partján 1,150 lakossal. Jövedelmes sóbányáiban sokan dolgoznak.

Kabola-Polyána, falu a Szapurka patakánál 1,030 lakóval. Környéke regényes. Réz s vasbányái, hasonlólag ásványos fürdője teszik nevezetessé.

Huszt-Baranya, falu 410 lakossal. Van sz. Vazulról címzett g. katolikus szerzetesi kolostora.

III. Szathmár vármegye.

Ez ércdús megye területe 106·5 □ mértföld. Lakói száma 242,000; kik között 148,000 magyar. Gyűléseit tartja Nagy-Károlyban. Két szab. k. város és négy járásra osztatik, melyek a nagybányai, nyiri, krasznaközi és a szamosközi.

Szabad királyi városai :

Szathmár-Németi, a Szamos partján 3 □ mf. határral, mely fölötte termékeny. 14,000 lélek, kath. püspök, székes káptalan, a derék Jézustársasági atyák, irgalmas szerzetesek és sz. Vince leányai lakják. Intézetei : a papnővelde lyceummal, gyermekszeminárium, kath. föl és helvét algymnasium, tanítóképezde, kisdédóvoda, két kórház a szerzetesek kezében, szegényház, lánynővelde, s takarékpénztár. Mindezek diszes épületekkel birnak. Ezek mellett kitűnnek : a kath. székesegyház, több templom, püspöki lak, tanácsház, sóház, és a színház. Kereskedése elég nagy. Ipara most éled. Bor és gyümölcstenyésztése jelentékeny. — Régi hely. Áll Szathmár és Németi egyesített részekből. 890-ben Szabolcs vezér három napi vivás után bevette. 1411-ben szerb hatalom alá került. Visszanyeretvén várát több főnemes bírta. 1646-ban itt a helvéthitűek zsinatot rendeztek. A tatárok fölégették. Apaffy Mihály hiában ostromlá. Karaffa vérengző cs. tá-

bornok igen sok adót vett tőle. Vára 1711-ben hányatott szét. Ez évben a Debrecenben kezdett békekötés itt befejeztetett. Püspöksége 1804-ik évben alapítottatott.

— **Nagy-Bánya**, kies vidéken 6,300 lakossal. Van minorita kolostora, kath. algymnasiuma, sóháza, postája és löpormalma. Szőlőhegyei jó asztali bort teremnek; gyümölcsösei gazdagok; savanyuvizforrása derék. Bányaiban évenként 480 font arany, 7850 font ezüst, 1450 mázsa réz, 41 mázsa ólom, 4240 mázsa gelét és 30 mázsa kén ásatik. Ércolvasztói bőségben vannak. — Nagy Lajos alatt már virágzó bányászattal birt. 1490-ben elpusztítottatott. Vára több ostrom után lerontatott.

Ezekén kívül a megye jelentékenyebb helyei :

— **Nagy-Károly**, mv. 10,270 lakossal, kik közül 1,705 zsidó. Van kegyesrendi társodája, kath. algymnasiuma, könyvnyomdája, kaszinója, sziksófőzése, postája, dohány és bortermesztése. Csinosb épülete: a vármegyeház melyben Szathmár gyűlésez, a kath. plébániaegyház, urasági kastély, s az urasági épületek. Ipára csekély; de kereskedése, főleg gabna, marha, ló és pálinkára nézve fontos. Erdeje és fácánosa nagy. Itt született Károlyi Gáspár a szentírás fordítója.

— **Fölső-Bánya** szabadalmas mezőváros a Bányahegy lábánál. Van 5,880 többnyire magyar lakosa, gyümölcs-termesztése, savanyuvize, postája és halászata. Arany, ezüst, réz, ón s vashányái gazdagok. (Hegyeiben ezeken kívül még kén, galic, cinnober is lehet.)

— **Szinyér-Váralja**, mv. a Szamos közelében, jó bor és 3,810 lakossal. Itt született Erdősi, latinosan Sylvester János író.

Máté-Szalka, mv. termékeny talaj és 3,330 lakossal.

— **Fehér-Gyarmat**, mv. sok és híres dohány, meg 3,000 lakossal.

Csenger, mv. a Szamos közelében 2,760 lakossal. Dohánya igen jó. Itt Zsigmond király országgyűlést, a helvéthitvallásuak pedig zsinatot tartottak.

Erdőd, mv. 2,280 lakossal. Jó bort termeszt. Van juhtenyésztése, makkos erdeje és nagyszerű urasági kastélya. E városban a protestansok 1545-ik évben zsinatot tartának.

Király-Daróc, mv. 2,070 lakossal bir.

Aranyos-Megyes, mv. rónán jó bor s 2,030 lakossal. Közelében egy zárda s Jákó nevű vár romjait láthatni.

Sárköz, mv. mocsáros vidéken. Van 1,420 lakosa, jó bora, tehenészete, végre erdeje.

Bétek, mv. kedves izű bor és 1,300 lakossal. Egykor vára volt.

— **Ecsed**, mv. a hasonló nevű nagy mocsárnál, mely sok halat, csikot s madarat táplál és sást terem, melyből a város 1,170 lakosa közül sokan gyéként fonnak.)— Itt állott Saruvára, melyet bevehetlennnek hittek. Itt őrzé 1621-ben Bethlen Gábor a királyi koronát. II. Rákócy Ferenc menekülése után vára lerontatott.

Erdőszáda, mv. a Szamosnál, várkastély és 1,260 lakossal.

Nagy-Majtény, mv. a Kraszna vizénél jó bor s 1,240 lakossal.

Újváros, mv. a Tana közelében jó bor és 1,050 lakással.

Matoles, mv. a Szamosnál 970 lakossal.

Jánk, mv. a Szamos és Tur folyók között 810 la-

kossal, kik magyarok. Van kastélya s kertje, szeszgyára, és termékeny határa.

Vásáros-Námény, mv. a Tisza balján posta és 616 lakossal.

Bikszád, falu 1,320 lakossal. Savanyuvize nevezetes. Van sz. Vazulról címzett g. k. szerzetes kolostora.

Kaplony, falu sz. ferenci kolostor és 1,010 lakossal.

Vánfalva, falu savanyuviz, és kénforrás, valamint 950 lakossal.

Kölcse, falu 770 lakossal. Azelőtt Kulchnak neveztek s a Kölcsey család birta.

IV. Szabolcs vármegye.

Területe, mely 115·8 □ mértföldet foglal el 215,600 lélek között 189,200 magyart számlál. Gyűléseit Nagykállón tartja. Járásai : a nádudvári, kisvárdai, dadai és a nyirbátori.

Nevezetesebb helyek:

— **Nyíregyháza**, szabad mv. rónán a miskolcdebreceni vaspálya mellett. Van 18,580 lakosa, kik a földmívelést tagositott birtokukon szorgalmasan üzik, ágostai tanítóképezdéje, több elemi tanodája, kisdédóvója, kaszinója, kórháza, takarékmagtára, és postája. Fürdője sós részekből áll s köszvényben hasznos. Dohánya jó. Kereskedése és gyáripára élénk. (Van cserép, szóda, szivar s gyufagyára.) — Helyén azelőtt hasonnevű falu áll. 1754-ben lakosai szaporodtak egyéb helyekről bevándorlottakkal, kiket gr. Károlyi Ferenc földes ur az urbértől fölmentett. Számos épülete magas régiségére mutat.

Balmaz-Újváros, mv. két részből áll. Pusztáival együtt 10,830 lakosa és marhatenyésztése van.

-- **Püspök-Ladány**, mv. a vaspályánál 8,970; **Nádudvar**, mv. 8,960 lakossal. Mindkettő földmívelést üz.)

Új-Fehértó, mv. birkatartás és 6,990 lakossal.

Földes, mv. gazdag határ és 6,320 lakossal.

-- **Nagy-Kálló** mv. mocsáros tájon 6,290 lakossal. Kisszerű megyeházában gyűlésez a megye. Dohánya jeles. (Salétromot főz.) Egykor nagy erősség volt.

Polgár, mv. a Tisza mellett. Lakói száma 5,360.

Kis-Várda, mv. a Tiszától egy órányira. Van 3,840 magyar lakosa, termékeny határa, sertés és juh-tenyésztése. Hajdan várral birt, mely posványnyal levén környezve erős volt.

Tisza-Lök, mv. a Tisza mellett. Van halászata, földmívelése és 3,360 lakosa.

-- **Nyir-Bátor**, mv. 3,266 magyar lakossal. Nevezetességei: a minorita kolostor, és dohánytermesztés

Téglás, mv. bir 2,142 lakos, urasági kastélylyal s angolkerttel.

Tisza-Dob, mv. a Tiszánál termékeny talaj és 1,990 lakossal.

Mándok, mv. sertés és marhatenyésztéssel, meg 1,810 lakossal.

Nagy-Máda, mv. 1,500 lakos és népes marhavásárokkal.

Mária-Pócs, mv. 1,450 lakossal. Van sz. Vazulról nevezett gör. katolikus kolostora. Ide sok bucsús érkezik a bold. Szűz kegyelemképéhez.

Bogdány, mv. 1,390 magyar lakossal.

Vaja, mv. 920 lakossal, kik cimeres szarvasmar-

hákat tenyésztenek. Birja a Vay nemzetség, mely már sok jeles embert adott a honnak. Vára régi.

Bakta, mv. dohányültetéssel és 796 lakossal.

Szent-Mihály, falu termékeny határ és 5,450 magyar lakossal.

Tetétlen, falu juhtenyésztéssel s 3,290 lakossal.

Dombrád, a Tiszánál levő falu. Ebben lakói, kiknek száma 1,440, különös faju tekenyősbékát fognak.

Bezéd, falu nagy pálinkaégetéssel és 1,205 lakossal.

Szabolcs, falu a Tisza folyónál. Van 476 lakosa és dohánytermesztése. Elrombolt várától nyerte nevét e megye. Nevezetes azon országgyűlésről, melyet itt I. László 1097-ben tartott.

V. Békés vármegye.

65·4□ mértföld területén 190,000 lakos él; ezek közül 139,300 magyar. Gyűléseit Gyulán végzi. Járásai: a gyulai, békési és a csabai.

Legjelentékenyebb helyei:

Csaba, nemrég Magyarhon legnépesebb falva, most mv. az aradi vasutvonal mellett. Számlál 30,470 lakost, kik földmiveléssel és állattartással foglalkoznak. Van kaszinója, zsák és ponyvaszövése, kórháza. Az ágostai új imaház jó izlésben szereltetett föl. Ily nagyon csak egy század óta népesedik.

Szarvas, mv. a Körös folyó bal partján. Van 21,180 lakosa, (népes ágostai fölgymnasiuma), jól rendezett elemi tanodája, kaszinója, és sok mesterembere. Határlászata nem megvetendő. Határa igen termékeny; jó

gabnát és bort ad. Baromtenyésztése sertésre, juh, ló s szarvasmarhára terjed.) Csinosb épületei : az ágostai imaház és az urasági kastély angolkerttel. — Régiségét a talált római emlékek mutatják. Hajdani vára 1556-ban török iga alá került, míg 1685-ben visszavétetvén, szét-hányatott. Azon évben a hely is elpusztult, de megnépe-sedett újra bőtermékenységü határa miatt.

Békés, mv. a Fekete és Fehérkörös összefolyásánál bir 20,690 lakossal, kik gazdák. Nevezetességei : az ura-sági lak, mindegyik folyón hid, a jó buza, sok bor, mé-hészet, marhatenyésztés és a baromvásárok. — Hajdani várát, melytől a megye elneveztetett 1595-ben hányák szét. Különben régi hely.

Gyula, mv. a Fehérkörös mellett 17,520 lakossal. Két részből áll u. m. Magyar és Német-Gyulából.) Több kikövezett utcáját csinos épületek emelik, milyen a me-gyeház, az urasági kastély, a róm. kath. egyház és ma-gánházak. Van több olajmalma, a Körösön hidja, könyv-nyomdája, postája és kaszinója. Határa termékeny fekete föld. Buzája és bora elég van, juh és marhatenyésztése, valamint országos vásárai jelentékenyek. — Itt hajdan római gyarmat vala. Régi vára 1241-ben a tatárok által megrongáltaték, de helyreállittatván később Kerecsényi László várparancsnoksága alatt Petraf török basa 123 ezernyi seregének hetven napig ellenállt, midőn elfoglal-tatván Buda visszanyeréséig mozlím urat szolgált. Az ugy-nevezett reformáció kezdetekor Mágócsy Gáspár, a vár-kapitány az új hit pártjára állva annak terjesztésében nagy szolgálatokat tett. 1801-ben szebb része leégett.

Mező-Berény, mv. az aradi vaspálya mellett. Van 9,793 lakosa, fölötte termékeny határa, és szőlőmivelése.

— **Gyoma**, mv. az egyesült Kőrös partján 8,950 lakossal. Mellette halad el az aradi vaspálya.) Van urasági lakása, serfőzése, magtára, halászata, juhtenyésztése, és sertéstartása. Régi hely.

— **Füzes-Gyarmath**, mv. a Sárrét szélén, melyben sok kócsag él. Lakja 5,190 magyar lélek. Határa termékeny. Juhtenyésztése, mint általában a nagy Alföldön, virágzó.

— **Orosháza**, falu bir 14,180 lakossal, s így a magyar királyság legnépesebb falva. Több csinos ház ékesíti. Marha és juhtenyésztése jövedelmes.

Endröd, falu az egyesült Kőrösnél 8,144 lakossal. Nagyszerű kath. temploma rézzel fődött toronynyal bir. Földe gazdag.

Szeghalom, falu 6,990 magyar lakos és Kárász uraság kastélyával. Már a tizenkettedik században állott.

Szent-András, falu az egyesült Kőrös partján, melyben halászata rákokra terjed. Lakja 5,550 lélek. Bora jó izü; buzája acélos; juhtenyésztése és lótarása jelentékeny. Régi hely.

— **Kőrös-Ladány**, falu a Sebes-Kőrös folyónál földmiveléssel, csinos urasági lak és 5,310 lakossal.

Kétegyháza, falu juhtartás és 4,950 lakossal.

Kőrös-Tarcsa, falu a Kőrös partján 4,290 lakossal. Határa mindennemű gabonát bőven terem. Szőlője sok. Halászata nagy. A hely igen régi.

Vésztő, falu a Sebes-Kőrösnél 3,940 lakossal. Van olajmalma, sertéstartása, szőlőmivelése, halászata és kastélya.

VI. Csongrád vármegye.

Területe 62 □ mf. Lakja 165,000 lélek között 160 ezer magyar. Gyűléshelye S z e g v á r, néha pedig S z e g e d. Egy szab. k. város és két járásra oszlik; ezek a tiszáninneni és a tiszántuli.

A megyében szabad királyi város :

Szeged, lat. S e g e d i n u m a Tisza és Maros összefolyásánál és a vaspálya mellett 13·9 □ mfnyi határával terül el. Pest után a magyar királyság legnépesebb helye; mivel pusztáit is beértve 70,860 lélek lakja, kik között 68,160 római katolikus, 333 görög nem egyesült, 32 ágostai, 122 helvét hitvallású s 2,213 zsidó. Nyelvre nézve többnyire magyarok. Utcái csinosak. Jelesebb épületei : kath. egyházai, g. n. e. temploma, a csinos zsinagóga, a jó ízléssel épített tanácsház, a kórház, a vár, mely katonalakásul szolgál és a vaspálya részére készült hid a Tiszán. Lakják az érdemdús kegyesrendiek, minoriták, sz. ferenciek és sz. Vince betegápoló leányai. Intézetek nagyságához képest csekély számmal vannak; mégis találhatni itt : kath. főgymnasiumot, jól rendezett főelemi tanodát, tanítóképezdét, kisdédóvót, alreáltanodát, könyvnyomdát, kaszinót, kórodát, színházat, fenyítőházat, több sétányt és gőzfürdőt. Posztó, gyufa, hajó és dohánygyára nevezetes. Sok és kitűnő szappant főz, melyet a pesti vásárookra szállít. Kenyérsütéséről ismeretes. Kedvező fekvésénél fogva a kereskedelemre alkalmas; tehát nem csoda, ha mind e tekintetben, mind a népesedésben gyors léptekkel halad előre. Ez utóbbit a külfölddeli összeköttetés okozza. Szeged polgárai a magyar jellemet mindaddig hiven megőrizték. Itt született Dugonics András író.

Története az árpádok koráig fölhat. Több király szabadsággal látta el. 1444-ik évben itt kötteték azon béke I. Ulászló s a török között, melynek megszegése a várnai ostromnál oly keményen toroltatott meg. 1458-ban a rendek Szegeden országgyűlést tartottak. Kinizsy Pál a cseh fekete sereget, mely borzasztó rablásaival a hont félelemben tartotta, itt tönkre tette. A mohácsi csata után Zápolya János 40 ezernyi hadával itt állomásozott. A török uralom alatt sokat szenvedett. Az árvizek, kétizi dögvész, és kétszeri éhség igen károsíták. 1715-ik évben királyi várossá lett. Az 1849-iki zavaros időkben a Maroson tul lakó szerbek elpusztítással fenyegeték, de hős keblű lakói ellenállásán megtört erejük. Az 1849-i júliusban a magyar országgyűlés Pestről ide költözik, azonban rövid idő múlva Aradra vonulni kényszerült.

Nevezetessé teszi még e várost az ugynevezett „Boszorkányok szigete,” melyen valaha sok vénasszony égettetett meg. E szerencsétlenek, kik egyébiránt eszelősek voltak, rostaforgatásból iparkodtak a titkokat ki-magyarázni. Rosz lényeknek tartatván, mint az ördöggel cimborálók perbefogattak, azután ártatlanságuk begyőzésére vízbe dobattak, midőn ha elmerültek, mint ártatlannok; ha nem, mint bűnösök kihuzattak, és ez utolsó esetben ama szigeten megégettettek.

Holdmező-Vásárhely, mv. a Hold tava mellett, mely régente hódokat táplált. Határa 9·9 □ mf. Számlál 44,940 magyar lakost, kik közül 31,690 helvéthitű. Van helvéthitű algymnasiuma, kaszinója, több egyháza, szegényháza, olajútése, bortermesztése, postája és több szőlőmalma. Földmivelése, juh, sertés, és baromtenyésztése

nagyban gyakoroltatik. — Régi hely. A török időben, sokat szenvedett.

— **Szentes**, mv. a Kurca vizénél 27,570 magyar lakossal. Nevezetessége : a nagy helvét imaház, jó elemi tanodák, a két polgári kórház és jó vörös bora. Határa 6·6 □ mf., és igen bőven termő. A szántást ökrökkel végzik. Halászata csekély. Környékén több már elpusztult helység volt, milyen Ecser, Fábián, Szent-László, Hékéd, Pécska, stb. — E hely nevét Zendus magyar vitéztől nyeré. Első eredetét homály fűdi, de hogy itt telep lehetett a talált régi edények, hamvvedrek bizonyítják. 1241-ben a kunok és tatárok kirablák. A tar háborukban háromszor fölgyújtatott. 1686-ban itt győzte meg Veterani cs. k. tábornok a törököket, kik maradékai ma is török névvel birnak. Sáskák, tüzek, áradások, fergegek és többszöri kolera által sokat szenvedett.

— **Csongrád**, mv. a Tisza jobb partján 16,360 lakossal. Van nagy kath. temploma, kaszinója és marhatenyésztése. 3·7 □ mfnyi határán a mezei gazdaszat és szőlőmivelés diszlik. — Attila atyja, Und vezér parancsára épített földvára romjai, melytől a megye elneveztetett, már alig láthatók.

Mindszent, falu a Tisza balján 9,318 magyar katolikus lakossal, kik földét szorgalmasan mivelik.

Szegvár, falu a Kurca vizénél 5,230 lakossal. Diszes megyeházában gyűlésez többnyire e megye.

Kistelek, falu 4,390 magyar lakossal.

Horgas, derék falu pusztáival együtt 3,860 lakossal, kik magyarok és földmivelés meg marhatenyésztéssel foglalkoznak. A Tisza rétségeiben sok nádat vág. Postája rendes.

Algyő, falu a Tisza jobb partján 2,930 lakossal.

Tápé, talu a Tisza jobb partján 2,100 magyar lakossal. Van gyékénykészítése.

Pusztaszer, népes pusztá. Térsége 0·7 □ mf., melyen 700 lélek él. Cimeres szarvasmarhái s jó gabnájáról nevezetes. Dohánytermesztése nem csekély. Itt tarták honszerző eleink az első országgyűlést, miután Zalánt, a bolgárok fejedelmét meggyőzték volna.

VII. Csanád vármegye.

E termékeny megye területe 29·1 □ mértföld. Lakói száma 90,000, kik közül 69,600 magyar. Gyűléseit Makón tartja. Járásai: a makói, nagylaki, és a batonyai.

Nevezetesebb helyek:

— **Makó**, mv. a Maros közelében. Számlál 24,910 lakost, kik földmivelés és bortermesztéssel foglalkoznak. Diszesebb épületei: a vármegyeháza, melyben Csanád megye gyűlésez, a csanádi püspök kastélya, kertjével és több magány épület. Van ref. tanodája, kaszinója, és postája. Határában több elpusztult templomrom látható. Az idevaló lakók egészségesek, erősek és szép testalkatúak, főleg a nők. — A tizenhetedik században királyi város vala. 1821-ben a Maros vízzel borítá el. Ekkor sok ház ledőlt, melyek újonnan fölépítettván a várost az előbbinél sokkal csinosabbá varázsolták.

— **Batonya**, mv. szőlőskertek s földmiveléssel, és 9,960 lakossal.

Nagylak, mv. a Maros partján 9,410 lakossal. Határa termékeny. Bortermesztése fontos.

Tornya, mv. 4,390 lakossal. Van szép kastélya, gazdag róna határa, marha, juh és sertéstenyésztése.

— **Csanád**, mv. a Maros közelében 2,910 lakossal. Határa dúsan terem. — Itt sz. István 1036-ban püspökséget alapít, melynek első főpásztora sz. Gellért volt, kit a pogánysághoz szító magyarok a róla elnevezett budai hegyről letaszítottak. 1046-ban a rendek itt tartott gyűlésökben Péter helyébe I. Endrét választák meg királynak. II. Ulászló alatt püspökét, névszerént Csáky Miklóst Dózsa György pór lázadó nyársba huzatta. Tőle nyerte nevét a megye.

Apátfalva, falu a Maros folyónál. Van 5,160 lakosa, fölötte termékeny határa, jó gabnája, marha és lótenyésztése.

Palota, falu marhatenyésztéssel, gazdag határ s 4,500 lakossal.

Sajtény, falu a Maros mellett termékeny határ és 3,880 lakossal.

Földeák, falu 2,820 lakossal. Kath. temploma régi góthizlésben építettett. Nádja, dohánya, bora elég terem.

Királyhegyes, puszta. Lakja 290 lélek. Ménese nevezetes.

VIII. Torontál vármegye.

Területe 132·1 □ mértföld. Lakja 332,100 lélek közül 68,000 magyar. Gyűlés helye Nagy-Becskerek. Öt járása : a nagy-becskereki, becsei, újpécsei, törökkanizsai és a nagyszentmiklósi.

Helyek :

— **Nagy-Kikinda**, szabadalmas mv. a temesvári vas-

pálya mellett. Van 18,930 lakosa, kik termékeny határán sok gabnát és bort termesztene, szarvasmarhát és juhot bőségben tartanak; van továbbá szép tanácsháza, kereskedése, postája és epreskertjei a selyemhernyók tartására. — Egykor a hasonló nevű szabad terület főhelye volt, mely most a megyei hatóság alá tartozik.)

— **Nagy-Becskerek**, mv. a Béga folyó mellett. Számál 16,790 lakost. Utcái elég rendesek. Épületei közül a megyeház, melyben Torontál gyűlésez,) és a színház csinos épületek. Nevezetességei: a kegyesrendi társoda, algymnasium, kaszinó, posta, sóház, serfőzés és szegényház. Kereskedése élénk, főleg gabna, szarvasmarha és gyapjúval. (Selyemtermelése nagy fontosságu. Régi várának nyomai sem láthatók.

— **Nagy-Szent-Miklós**, mv. az Aranka vizénél. Van 12,970 lakosa, nagy juh, sertés, ló s marhatenyésztése. Itt született 1749-ben Révai Miklós kegyesrendi pap és nagy tudós.)

Mokrin, mv. posta és 8,710 lakossal.

Ó-Bessenő, mv. az Aranka vizénél termékeny határ és 8,460 bolgár lakossal.

— **Zsomboly**, németül Hatzfeld, mv. 7,080 dús lakossal. Határa termékeny, földmívelése pedig virágzó. Kereskedését a mellette elvonuló vaspálya nagyítja.

Melence, mv. marhatenyésztéssel és 7,000 lakóval.

Frányova, mv. a Tisza bal partján gabnatermesztéssel és 6,850 lakóval.

— **Török-Becse**, mv. a Tisza bal partján majd átellenében a bácskai Rác vagy Ó-Becsének. Lakja 6,720 lélek. Épületei csinosak, utcái kövezettek. Gabnaraktárai nagyszerű tekintetet kölcsönöznek neki. Van kaszinója,

postája, orvosi növénye, bortermesztése és kórodája. Főnevezetessége azonban a gabnakereskedés, melyben vele egy birodalmi hely sem versenyezhet; mivel itt évenként nem kevesebb, mint egy millió pozsonyi mérő gabna kerül forgalomba. Szállítás történik felső Magyarhonba, Bécsbe, Horvátország és az örökös tartományokba. Dohánykereskedése sem sokkal csekélyebb. Határában egy régi becsei vár és egy góthizlésű templom romjait szemlélhetni.

Beodra, mv. termékeny határ, posta, uradalmi istálló és 5,890 lakossal.

Bánát-Komlós, mv. juh s marhatartás és 5,380 lakossal.

Módos, mv. kettőből egyesített, 4,890 lakossal.

Csóka, mv. a Tisza közelében élénk vásárok s 4,570 lakóval.

Billét, mv. lótenyésztéssel és 3,800 német lakossal.

Bárdány, kettős mv. kastély, termékeny határ és 3,680 lakossal.

— **Perjámos**, mv. szép rónán 3,450 német lakossal. Határa termékeny, lótenyésztése nagy, fakereskedése és halászata nem megvetendő.

(**Csatád**, mv.) lótenyésztéssel és 3,120 német lak.

Zichyháza, mv. az alibunári mocsárok közelében 2,630 lakossal.

Szent-István, mv. gazdag határ és 2,500 lak.

Török-Kanizsa, mv. a Tisza mellett kastély és 2,420 lakossal.

Új-Pécs, mv. a Tisza folyó közelében 1,450 lakóval. Van katonai laktanyája, s termékeny határa.

Új-Szeged, mv. a Tisza bal partján Szeged átel-

lenében. Van 590 lakosa és kereskedése. Az itt készített hajók legcélszerűbbek.

Ellemér, falu 5,740 lakossal.

Éeska, falu 4,540 lakossal.

Rác-Sz.-Péter, falu 4,400 lakossal.

Kumád, falu 3,690 lakossal.

Lovrin, falu virágzó földmiveléssel és 3,400 lakossal.

Nagy-Ösz, n. Triebswetter, falu marhategyésztés és földmiveléssel. Lakja 3,070 lélek, kiknek elődei Luxemburg és Lotharingiából költöztek e termékeny vidékre a török korszak után és nemzeti nyelvet a franciát még egészen nem feledék, noha a németekkel társalgás azt lassanként csökkenti.

Nagy-Teremia, falu n. Marienfeld, lótenyésztéssel és 2,600 lakossal.

Ivánda, falu 1,400 lakossal. Keserű forrásáról emlékezetes.

Soltturn, falu 930 lakóval; és

Charleville, falu 750 lakóval, kik franciák és németek. Mindkettő földmivelést üz.

IX. Temes vármegye.

116.5 □ mértföld területü. Lakosai száma 341,000. Ezek közül 22,000 magyar. Gyűléseit Temesvár ott végzi. Egy sz. k. város és négy járásra oszlik; ezek a temesi, verseci, lippai és a szentandrászi:

Szabad királyi városa:

Temesvár, a Béga hajózható csatorna mellett. Mellette halad el a szeged-fehértemplomi vaspálya.

Igen csinos város. Különben áll a vár, belváros és három külvárosból, melyek két elseje köfal és sánccal környeztetvén az első rangu várak között foglal helyt. Itt székel a csanádi kath. püspök, székes káptalan, g. n. e. püspök és a vármegye. Lakja 22,940 lélek, az érdeemes kegyesrend, irgalmas szerzetesek és a Miasszonyunkról címzett apácák. Nevezetességei : (a kath. papnövelde lyceummal, a kath. főgymnasium, főelemi tanoda, ipartanoda, a zeneegylet, a színház, a takarékpénztár, több kórház, indóház, posta, a fegyvertár, sóház és a könyvnyomdák. Kövezett utcáit a most említett épületei és a vármegyeház, katonai lakatnyák, püspöki lak, székesegyház, ref. imola és zsinagóga ékesítik. A bérkocsizás divatban van. Kereskedése nagyszerű. Iparát kézművesei és gyárai növelik.) Van gőzmalma, serfőzése, szivar, stearingyertya, gyufa és bőrgyára. E gyártmányait, valamint mézet, viaszt, sertést és gabnát szállit Bécs felé, Oláh és Szerbhonba; de helyettök sokat is hoz be. Levegője a sok mocsár miatt nem legegészségesebb. Tőle nyerte nevét a vármegye.

Már I. Károly király alatt, mint nevezetes hely szerepelt, mivel egy ideig itt székelte s üzte lovagjait. Várát a nagy Hunyadi János építé s erősítteté meg. V. László király 1456-ban várában esküvék meg, hogy tanácsosa Cilley halálát, melyet ez önmaga kereset, Hunyadi fiai megboszulni nem fogja; azonban alig érkezett Budára s a két Hunyadi testvért már is elfogatta, közölök pedig Lászlót a sz. Györgytéren minden nyomozás nélkül lefejeztette. (E várat Kinizsi Pál célszerűen használta a török ellen.) Környékén szóraké szét Zápolya János által 1514-ben Dózsa György

önhitt pórhada. Dózsa György elfogatók s Zápolya tanácsa arra ítélé, hogy izzó vas trónba ültetessék, s kezében izzóvas királyi pálcát tartson. Végrehajtatván ezek; égő tűzből vett vasfogókkal teste szétmancangoltatott. Nem is kell említeni, hogy mennyit szenvedett a töröktől, miután 1552-ben Losoncy parancsnok szabad elbocsáttatása melletti átadása után kezébe került. Azonban már föladatásakor nem tartatott meg az egyezmény, minthogy a parancsnokot s hiveit leölték. Pálffy 1716-ban foglalta vissza. Az 1848-i harcban parancsnoka Rukavina védte a magyar hadak ellen, míg az orosz hadtól erősítést kapott. Haynau cs. tábornok a magyar sereget falai alatt véres csatában megvervén elvonulásra kényszeríté, s a várat szabad lábra állítá. Az erre következő új szervezésben Temesvár a temesi bánság és szerb vajdaság székhelyévé tétetett.

A szerb vajdaság és a temesi bánság 521 □ földrajzi mértföldön ekkor 1,540,000 lakost számított.

Ezután a vármegye nevezetesebb helyei :

— **Versec**, mv. a hasonnevű csatornánál. A temesvári vaspálya mellette vonul el. Lakja görög n. e. püspök és 19,150 lélek. Van kath. tanítóképezdéje, főreálja, g. n. e. algymnasiuma, postája, sóháza és több csinos laka. Kereskedése terjedelmes. Selymet termel. Sok bort és rizst termeszt. Vidéke dombos. Hegyén egy régi kastély maradványai szemlélhetők. — Itt az 1848-i július 11-én Blomberg a rácokat megverte.

— **Lippa**, mv. a Maros bal partján. Van 6,920 lakosa, sóháza, postája, kedves ízű bora, terjedelmes szilvása, sok gyümölcs, sertés s méhtenyésztése. Lakói jó cserépedényt készítenek. Savanyuvize jó. Fakereskedése nagy,

Sok váromladékkal bir. — Egy magas hegycsúcson emelkedék hajdan ama vára, melyben a mohácsi csata után Izabella, Zápolya János neje kincseivel és a sz. koronával egy ideig tartózkodott. 1551-ben török kézre kerülén minden visszavevési kísérlet dacára is 1716-ig abban maradt. Egykor szabad királyi város volt.

Csákova, mv. a Temes folyó partján 4,500 lakossal. Épületei csinosak. Szorgalmas lakói első osztályu határát jól mivelik. Rég elmállott várából mai napig csak egy torony marada fön.

— **Új-Arad**, mv. a Maros folyó balján Ó-Arad átellenében. Van 4,490 lakosa, több nevezetes lisztmalma és fakeskedése.

— **Vinga**, mv. termékeny vidékén. Van 4,380 többnyire bolgár lakosa, sz. ferenci zárdája, csinos tanácsháza, több szabadalma, régi kaszinója és több népes vására.

Gyarmatha, mv. váromok és 4,100 német lak.

Rékas, mv. szőlőmiveléssel, posta és 3,370 lak.

Hidegkut, németül *Guttenbrunn*, mv. a Maros közelében. Van postája, marhatenyésztése, s hideg forrása. Lakja 2,960 lélek.

Denta, mv. a Berzava vizénél. 2,650 lakossal.

Szent-András, mv. termékeny határ és 2,240 lakóval.

— **Buziás**, mv. hires savanyuviz, s fürdővel nemkülönben 1,950 lakóval.)

Móricfeld, mv. 1,860 német lakossal.

Betta, mv. 1,800 lakossal.

Kudmic, mv. hegy alatt építve. Van 1,700 római kath. lakosa, postája, kőbányája, és jó bora.

Moravica, mv. 1,600 lakossal. Van postája, nagy részben termékeny határa és két patakja.

Traunau, mv. a Maros folyó mellett 1,130 lak.

Stanesova, mv. 1,100 lakossal.

Mehala, falu Temesvár közelében. Van 5,180 lakosa, löportornya, polgári lövöldéje, szivar s festőgyára.

Knéz, falu 3,520 lakossal. Van juhtenyésztése, halászata és várromja. Határában vonul el a római sánc.

Liebling, falu buzatermesztéssel s 3,500 lakossal.

Kis-Becserek, falu a Jehr pataknál lótenyésztéssel és 3,040 lakossal.

Orcifalva, másképp **Kokoda**, falu 2,620 lakossal, kik jó buzát termesztenek, s lovakat növelnek.

Nagy-Zsám, falu 2,580 lakossal. Van juh és sertéstartása.

Kizdia, falu 1,790 lakóval, kik többnyire montenegróiak.

X. Krassó vármegye.

Terjedelme 108·9 □ mértföld, melyen 198,000 lélek között 3,700 magyar. **Lugoson** gyülesez. Fölosztatik a lugosi, bulcsi, krassovai, oravicai és a bégai járásokra.

Jelentékenyebb helyek :

— **Lugos**, mv. a Temes folyó mindkét partján. Német és Oláh-Lugosból áll, melyeket egy ötven öl hosszú hid egyesít. A megye és görög kath. püspök, valamint káptalan széke. Van minorita zárdája, kath. algymnasia, postája, kaszinója, és katonai laktanyája. Szőlőhegye finom izü bort hoz. Selyemtermelését és szeszégetését el

nem hallgathatjuk. Régente nevezetes vára elpusztult. Lakói száma 9,420.

— **Resica**, mv. 5,950 lakossal. Postája és sok bányász-laka van. Hutaiból évenként 21,440 mázsa öntött vas kerül ki. Bir ágyuöntödével.

— **Német-Bogsán**, mv.) a Berzava vizénél 4,520 lakossal. Vasbányaiból évenként 36,580 mázsa vas kerül ki, melyet már olvasztói megtisztítottak és gyárai földolgoztak.

— **Oravica**, mv. 4,240 lakossal. Van postája, erdészete és bányahivatala. Bányái egyegy évben 52 font aranyat, 1170 font ezüstöt, 5 mázsa horganyt és 6000 mázsa rézet adnak. Széntelege az újabb időben lett nevezetessé. Van vaspályai állomása.

Krassova, mv. a Krassó folyónál 3,900 lakossal. Most romvárától neveztetett el a megye.

Új-Moldova, mv. délen a Duna folyam közelében. Van bányahivatala, és nagy erdeje. Kőszéntelege terjedelmes. Ezüst, réz és ólombányái gazdagok. Lakja 3,040 lélek.

Dognácska, mv. 2,870 lakossal. Márványa sok. Réz, ólom, és horganybányái igen gazdagok.

Szászka, mv. a Nera folyócskánál. Van 2,710 lakosa, bányahivatala, postája, cémentvize, márványtörése, réz, vas és ónbányája. Erdeje terjedelmes.

Csiklova, mv. Oravica közelében rézedénygyár és 2,360 lakoseal.

Steierdorf, mv. 2,360 lakossal és zsidelykészítéssel.

Kápolnás, mv. 1,650 lakossal. Erdeje, szilvása, és szőlőhegye nagy. Földe termékeny.

Facset, mv. a Béga csatornánál 1,590 lakossal.

Birkis, mv. a Maros mellékén több gyümölcsös-
és 1,520 lakossal.

Szukul, mv. 990 lakos, szilvásokkal és nagy erdő-
vel.

Bules, mv. a Maros folyó partján 550 lakos és
romokkal.

Raffna, falu 2,950 lakossal.

Zsidovin, falu 1,890 lakossal. Helyén hajdan ró-
mai város állt, mint a talált régiségek mutatják. Gyak-
ran épületmaradványokra akadnak.

Gladna, falu 350 lakossal. Réz és vasbányája híres.

XI. Arad vármegye.

108·4 □ mértföld területén élő 297,900 lélek kö-
zül 67,400 magyar. Gyűléseit A r a d o n tartja. Egy sz.
k. várost és négy járást számlál; ezek az aradi, világosi,
zarándi, és borosjenői.

Szabad királyi városa :

Arad, a Maros folyó jobbján és a vaspálya mellett.
Görög n. e. püspök és Arad vármegye székhelye. Szám-
lál 29,610 lakost. Van g. n. e. papnöveldeje, kath. föl-
gymnasiuma, főleml tanodája, kisdudóvodája, alreáltano-
dája, zenedéje, g. n. e. tanítóképezdeje, zsidó nagy tano-
dája, kórháza tébolydával, kaszinója, postája, dolgozóhá-
za, és távirdahivatala. Minorita és Kapisztrán szerzetesek
lakják. Itt újabb időben gazdasági egyesület alakult. Csi-
nosb épületei : a vármegye s tanácsház, katonai lakta-
nya és a vasuti indóház. Kereskedése jelentékeny. Ipara
előre halad. Sok kézművesen kívül gyárjai is dolgoznak,
ilyenek a gőzmalom, dohány, szivar és szeszgyár Láng-

lisztje messze vidéken ismeretes.) — Vára négy szegletre van építve, erős sáncok és bástyákkal. Még a törökök kezdék építeni s II. József császár alatt fejeztetett be. A város 1826-ban lőn szabad királyi várossá. 1848-ban Berger cs. tábornok védé a magyar fölkelő sereg ellen, mely azt 8 hónapos ostrom után elfoglalta. 1849-i augusztus 19-én Görgey Arthur parancsára Damjanich János tábornok minden védelem nélkül átadá az oroszoknak. A magyar kormány Pestről Szegedre, innen augusztus elején Aradra érkezett. Várából bocsátá ki Kossuth utolsó rendeletét. Föladatása után október 6-án a magyar sereg főtisztjei hadi törvényszék elé állittatván, halálra ítéltettek. Akkor elrombolt épületei már helyreállítottak.

Ezután a megye jelesebb helyei :

— **Pécska**, mv. a Maros jobb partján. Van csinos tanácsháza, szarvasmarhatenyésztése, sertéstartása és méhészete. Erdőjén vonul át a római sánc. Itt egy török mecset romjai láthatók. Lakja 14,650 lélek.)

— **Világos**, mv. regényes vidéken. Bir 6,120 lakos, sok és kitünő borral. Fris forrásához sokan mennek. Urasági kastélya diszes. A mellette emelkedő hegyen Világosvár romjai láthatók. Ebben volt fogva Szilágyi Mihály. Völgyében egykor apátság álla. — (Nevezetessé teszi a magyar hadsereg 1849-ben augusztus 13-án itt végbement föltétlen fegyverletétele. Görgey Arthur a magyar fővezér és diktator Paskievich orosz tábornokkal titkon alkudozék és annak seregétől nyomatva lefelé vonult, mig Világoshoz a kittizött helyhez jutva hadával fegyverét, Rüdiger orosz vezér előtt lerakatta.)

Szemlak, mv. a Maros jobb partján. Van 5,740 lakosa.

Kurties, mv. marhatenyésztés és dohánytermész-
téssel, nemkülönb 5,360 lakossal.

Új-szent-Anna, mv. bor és dohánytermesztéssel
és 4,980 lakossal.

Simánd, mv. 4,640 lakossal. Van serfőzése, pálin-
kaégetése, marha és sertéshizlalása.

Pankota, mv. kies völgyben 4,040 lakossal. Tiszta
buzája és bora hires. Szeszgyára nagyszerű. Régente
apátsággal birt.

Bökény, másképen Buttyin, mv. kőbánya s 3,280
lakóval.

Zaránd, mv. a Csiger vizénél. Számlál 3,240 la-
kost. Van szeszgyára, serfőzése, dohánytermesztése, és
nagy marhavására. Régi várából, mely a megyében leg-
idősb, nyomok sem láthatók.

Ó-szent-Anna, mv. dohány és bortermesztéssel
s 3,223 lakossal.

Boros-Jenő, mv. a Fehér-Kőrösnél 3,220 lakóval.
Bora kedves izü. Erdejében sok fajt és fácán tenyész.
Hajdani várából kevés rom maradt fön.

Elek, mv. 2,860 lakossal, kiknek elődei Würtem-
bergből és Bajorhonból érkeztek ide.

Kis-Jenő, mv. a fehér Kőrösnél szép erdőkkel és
2,330 lakossal.

Sikló, mv. 2,200 lakossal. Határában várromok
szemlélhetők.

Radna, mv. a Maros folyó partján. Vidéke kies.
Lakói száma 1,840, kik magyarok. Bora közönséges. A
fölötte emelkedő hegyen kapisztrani sz. ferencrendűek
lagnak. Kéttornyú egyházukban a sz. Szűz kegyelemké-
pe őriztetik, melyhez az egész honból érkeznek ájtatos-

kodók a kép által jelentett szűz Mária közjárásáért folyamodandók. Ezen kolostor már a XVI. században jöve létre s sok viszontagságon esék át.

Csermő, mv. a Tőz vize közelében marhatartás és 1,730 oláh lakossal.

Boros-Sebős, mv. szőlőmiveléssel s 1,640 lak.

Petris, mv. 1,360 lakóval.

Gyorok, mv. 1,600 lakossal. Hires borral dicsekszik.

Ó-Paulis, mv. 1,300 lakossal.

Tótvárad, mv. a Maros folyó mellett, kősziklás határ és 1,210 lakossal. Hajdan kicsiny, de erős vára volt, mit az eddig fönmaradt falomlakékok és sáncolatok hitelesen mutatnak.

Soborsin, mv. a Maros partján 1,160 lakossal. Urasági palotája jól rendezett angolkerttel van kapcsolatban. Lakói mulatni a vadaskertbe járnak. Kecsketartása jelentékeny.

Dezna, mv. 1,050 oláh lakos és vasgyárakkal. — Erdeje szép. Régi vára erdők s bércek között áll. Ma csupa rom.

Csill, mv. a fehér Körösnél 890 lakossal.

Székudvar, falu szép rónán. Van 4,240 lakosa, sertéstenyésztése és tömött káposztája.

Glogovác, falu a Maros közelében. Számlál 3,250 lakost, kik sok káposztát és dohányt termesztenek. — Ez a régi **Orod** város romjain épült, hol II. Béla azon országgyűlést tartá, melyben 68 főúr, mint részes Béla megvakításában, megölettek. Egykor káptalana volt.

Seprös, falu sertéstenyésztéssel s 3,140 lakossal. Határában két helység romjai láthatók.

Szabadhely, falu a Marosnál 2,260 lakossal.

Magyaráth, falu hires asztali bor és 2,190 lak.

— **Ménés**, falu 1,410 oláh lakossal. Aszubora egész Európában becsültetik különös zamatja miatt.

Monyásza, falu a bércek között. Lakja 1,000 lélek. Van vasbányája és gyára. Meszet éget. Ásványos forrása és fürdője jó hatása miatt erősen látogattatik.

XII. Zaránd vármegye.

E hegyes völgyes megye 25·2 □ mértföld területén 51,700 lélek között 5,300 magyar. Gyűléseit **K ö r ö s b á n y á n** tartja. Járásai: a kőrösbányai, ribicei, brádi és halmágyi.

Jelentékenyebb helyek:

— **Kőrösbánya**, n. **Alt en b u r g**, mv. a Fehér-Körös forrásánál. A megye székhelye. Lakja 2,300 lélek, és kapisztrani sz. ferencrendűek. Van bányászati hivatala, kórodája, aranybányája s olvasztója. A Kőrösből aranyt mosnak ki. Vásárai élénkek.

Brád, mv. dombos vidéken a Körös mellett. Számlál 1,100 lakost, kik gabnával nagy kereskedést üznek.

Halmágy, falu 1,200 lakossal, kik sok tengerit termesztnek.

Alsó-Lunkó, falu 1,050 lakóval. Marhatenyésztése virágzó.

Szirb, falu a Körös vizénél. Van 960 lakosa, halászata s erdeje.

Zarápc, falu a Körös vize mellett, melyben 900 lakója halászatot üz.

Alsó és Felső-Váca, falu 880 lakossal. Van vasbányája, ásványos vize és fürdője.

Hercegány, falu 820 lakos, arany és ezüstbányákkal.

Bucsesd, falu 700; **Csungány**, falu ugyanannyi lak.

Bukaresd, falu 650 lakos, arany s ezüstbányákkal. Igy **Kriscesor**, falu aranybánya és 560 lakossal.

Kazanesd, falu réz és horganybánya, meg 500 lakossal.

XIII. Bihar vármegye.

Kiterjedése 200 □ mértföld, melyen 457,000 lélek él, kik között 297,000 magyar. Gyűléshelye Nagy-Várada. Egy szab. kir. város és öt járásra oszlik, melyek a váradi, belényesi, szalontai, sárréti és az érmelléki.

Szabad királyi városa:

Debrecen, vaspálya melletti homokos rónán. Határa 15 □ mértföld. Lakja 52,710 lélek, kik egytől egyig magyarok és magukat civiseknek, azaz polgároknak nevezik. Utcái többnyire egyenesek, éjjel világítvák; de lakházai alacsonyok. Jelesebb épületei: a kéttornyu helvét imaház, a kollegium, a kegyesrendiek épülete, s a tanácsház. Az érdemdús kegyesrend itt társodát bir. Van kath. algymnasiuma, helvéthitü kollegiuma, kisdédóvója, árvaháza, könyvnyomdája, postája, sóháza, több szegényápoldája, néhány kórháza, nagy könyvtára, nemzeti kaszinója, gazdag takarékpénztára, tűzoltóegylete, katonai laktanyája, kereskedelmi társulata és nagy indóháza. Kereskedését a kétfelől érkező gőzvonatok élesztik, melyek a külfölddel összekötik. Föld-

mivelésén és marhatenyésztésén kívül ipara is jelentékeny. (Dohány, szivar, pipa és sergyárai folytonosan működnek.) Salétrom és szappanfőzése, továbbá kenyeré messze ismeretes. Sertéskereskedése nem megvetendő. Bora közepszerű. (Itt született Csokonai Vitéz Mihály költő, Diószeghi Sámuel természettudós, Ember Pál történész, Fazekas Mihály, stb.

Debrecen régi királyi város; szabadságát a XV-ik századig birja fölvenni. Sokan birták. A tatár és török csapatoktól sokat szenvedett. 1811-ben nagy része leégett. — 1849-ben nagy szerepet vitt. Polgárai „veres szalagosak“ név alatt vitézül küzdének. Midőn az 1848-i év decemberében a magyar sereg Pest felé hátrált, a képviselők Debrecenbe vonultak, melynek helvét imaházában Kossuth Lajos 1849-i április 14-én honunkat Ausztriától függetlennek nyilvánította. Augusztus 2-án határában hg. Paskievich orosz s Nagy Sándor magyar tábornokok aránytalan seregei között csata fejlődött, melyben hosszas viadal után a magyar had szétszórattott. A várost három nap alatt a muszka, cserkesz és kozák seregek kifosztották.

Egyéb nevezetes helyek :

Nagy-Várad, lat. *Magnovradinum*, ném. *Gross-Wardein* püspöki város. Négy részből áll, melyek Nagyvárad, Váradvelence, Váradolaszi és Váradváralja. Határa egy □ mf. és lakja 18,200 többnyire magyar lélek. Fekszik a Körös folyó mindkét partján, a vaspálya mellett. Római s görög kath. püspök, ugyanily két székes káptalan s a vármegye székhelye. Tanintézetei : az akadémia jogfolyammal, r. k. papnövelde, kath. lyceum, római és g. k. gyermekszeminárium,

praemontrei fölgymnasium, alreáltanoda, tanítóképezde, főelemi tanoda, kisdédóvoda, nőnevelő intézet az Orsolyaszüzek fölügyelete alatt, katonai tanoda és árvaház. Lakják praemontrei kanonokrendűek, kapucinusok, irgalmas férfiak, Orsolyaszüzek és sz. Vince leányai. Van több kórodája, katonai laktanyája, takarékpénztára, postája, távirdahivatala, két meleg fürdője, ezek a Felix és sz. László, nemzeti kaszinója, szegényháza és számtalan alapítványa. Kövezett utcáit csinos épületek emelik. Kiválóbbak : a két székesegyház, a püspöki lakok, az intézetek épületei, a vármegyeház, a tanácsház és több magánépület. Kereskedése élénk. Iparára nézve sok kézművese, néhány olaj, ecet, több szivargyára van. (Bora jó. Márványtelepje, mely feketehabos, feketecsikos, tündöszinű és tarkavörös márványt nyújt, nem kellőleg miveltetik. Vára, mely erős bástyák s mély árkokkal környeztetik, egykor terjedelmesebb vala. Itt született 1570-ben a dicső emlékü Pázmány Péter áldor-nagy, a magyar nemzet s kath. egyház nagy papja.) — Hihetőleg még sz. István alatt gyarmatosodott meg; annyi bizonyos, hogy püspökségét 1080-ban sz. László alapította. (Itt nyugszanak ez alapítón kívül II. István, II. Endre, IV. László, Zsigmond királyok; Beatrix és Mária, Zsigmond neje.) Sok szerzetesrendet számlált. Csinban előre halada; de 1241-ben a tatároktól minden jelességétől megfosztatott. Megujula püspökei bőkezűségéből. 1538-ban itt I. Ferdinánd s Zápolya János között béke jöve létre. A török alatt sok lakosa lemészároltatott. Az ugynevezett reformáció kezdetekor itt főtanoda keletkezett. A rákócyféle forrongás alatt várparancsnoka szükségben levén rézedényekből veretett pénzt.

Görög kath. püspökségét 1777-ben **Mária Teréz** alapítá. 1849-ben Paskievich orosz tábornagy több ideig itt tartózkodék. Az ezen év utáni időszakban az újonnan öt részre osztott hon egyik kerülete vala a nagyváradi, és nyolc vármegyéjében 1,584,768 lakost számlált; de e szervezet most érvénytelen.

— **Nagy-Szalonta**, mv. termékeny vidékén 10,530 lakosa sertés és marhatenyésztésből él, s híres görög dinnyét termeszt.) Egykor hajduváros vala. Van helvét kisközsége.

(**Sarkad**, mv. 8,980 lakossal. Van postája, repácukorgyára,) szarvasmarhatenyésztése és vöröshagymatermesztése. Hajdan várral dicsekedett, de ezt 1711-ben Löwenburg cs. vezér lerontatta.

Kaba, mv. nagy méhtenyésztéssel, lótarás és 6,510 magyar lakossal.

Derecske, mv. 6,375 lakossal, zöldség s hagymatermesztéssel.

Diószegh, mv. az Ér mellett 5,700 lakossal. Bakator bora jeles.

— **Berettyó-Újfalu**, mv. a Berettyó közelében. Számlál 5,170 magyar lakost.) Határa termékeny.

Székelyhid, mv. az Ér vizénél. Van 4,010 magyar lakosa és kedves izü bora.

Szalacs, mv. az Érmelléken 3,352 lakos és jó borral.

Margitta, mv. a Berettyó vizénél, bortermesztéssel és 3,290 lakossal.

— **Nagy-Bajom**, mv. a Sárrét mellett 3,224 magyar lakossal. Gyékénykereskedése nagy, Közelében várak, szemléltetők.

Bereg-Bőszörmény, mv. a Sárreéten. Van 3,016 lakosa, termékeny földje s marhatenyésztése.

Béél, mv. 2,920 oláh lakossal. Van serfőzése, pálinkaégetése, jeles üveghutája, nagy sertéstenyésztése és várromja.

— **Bihar**, mv. síkságon 2,380 lakossal. Van postája, híres bora. — Régi földvára építését Mén Marót bihari fejedeleminék tulajdonítják. (Ettől vevé nevét a megye.)

Püspöki, mv. 2,350 lakossal. Sok és jó bort termeszt.

Szalárd, mv. a Berettyó mellett. Számlál 2,190 lakost. Nevezetessé teszi pezsgő savanyuvize, fürdője s az Adorjánvár romjai.

— **Belényes**, mv. bájos vidéken 2,090 lakossal. Nevezetességei: a görög kath. főgymnasium, kaszinó, kórház, a nagyvárad g. püspök palotája és szép gyümölcsöse. Északi részén a hajdani Bélavár romjai szemlélhetők.

Kis-Marja, mv. 1,872 lakossal. Van levéltára, szarvasmarhakereskedése s termékeny határa. Közeliében egy régi földvár maradványai láthatók. Itt született Bocskay István fejedelem.

Széplak, mv. a Rézhegyek lábánál. Van 1,740 magyar lakosa s földművelése.

Mező-Telegd, mv. a Sebes-Körös mellett. Számlál 1,390 lakost. Szőlőhegye híres bort terem. Cserépedénye jó.

Cseffa, mv. 1,354 oláh lakossal.

Szent-Jób, mv. kellemes vidéken 1,320 lakossal. Egykor híres várral birt, melyet a törökök is birtak. Ezt 1711-ben hányták szét. Nevezetes benczerendi egykori apátságáról, mely most már rom. A város másképen

sz. Jobbnak hivatik sz. István egy ideig itt őrzött jobbjáról.

Csatár, mv. hires bor és 1,260 lakossal.

Rézbánya, mv. sziklás vidéken 1,190 lakossal. Bányái évenként 0.5 font aranyat, 210 font ezüstöt és 230 mázsa rezet s kevés ólmot adnak.

Feketető, mv. 883 lakossal.

Élesd, mv. a Sebes-Körös völgyében 840 magyar lakossal. Van postája, bortermesztése, sóháza s közelében Sólyomkövár romjai.

Vaskóh, mv. hegyek között 612 lakossal. Vasgyára nevezetes. Az eszközöket a Fekete-Körös hajtja.

Havas-Dombrovia, falu zordon hegyek között. Van 4,310 lakosa, juh és kecsketenyésztése.

Sámson, falu 3,780 lakossal. Van szeszgyára. Dinnyéje jó.

Piskolt, falu 2,950 magyar lakossal. Itt született Sárváry Pál jeles tudósunk.

Mezőkeresztes, falu 2,600 magyar lakossal.

Hencida, falu rónán szarvasmarha s sertéstenyésztéssel és 1,750 lakossal.

Nagy-Báród, falu 710 lakossal. Van gyümölcse, márványtörése, mészköve, hamuzsirkészítése és postája. — Főhelye volt a báródi nemes kerületnek, mely nyolc helységből állott. Főnöke kapitány nevet viselt. Többnyire Erdély főhatóságát ismeré el.

— **Fonáca**, falu 366 oláh lakossal. A közelében levő hegyben rejlik hires csepköves barlangja, melyben semmiféle állat sem él.

XIV. Kraszna vármegye.

19·8 □ mértföld területén 48,400 lakos között 27,100 magyart táplál. Gyűléseit Szilágy-Somlyón tartja. Járásai: a somlyói, krasznai, kémeri és a perceseni.

Nevezetesebb helyei:

Szilágy-Somlyó, mv. a Kraszna folyó mellett, hegyes vidéken. Lakja 3,820 magyar s oláh és minoriták, kik kath. algymnasiumában tanitnak. Van lakói között sok iparos, ősi temploma, nagy kastélya, sóháza, postája, bortermesztése, baromszabványására. Ásványvize hatékony. Itt tartja üléseit Kraszna vármegye. Régi vára helyét romok jelölik.

Kraszna, mv. a hasonnevű folyó partján. Van 2,960 magyar lakosa, kik között sok mesterember találtatik. Asztali bora jó. Tőle nyerte nevét a megye.

Nagy-Falu, mv. kies tájon közel a Berettyó folyóhoz. Van 1,960 magyar lakosa, kik sok bortermesztenek.

Kémer, falu szőlőműveléssel, posta és 1,525 lak.

Zovány, falu 1,060 lakossal. Kénköves fürdőjét a bőr, s csuzos bajokban sikeresen használják.

Csehi, falu hegyes vidéken. Van 517 lakosa és egy tava, melynek vize fölül meleg, alul hideg, s medre mély. A környékbeliek „pokoltónak” nevezik.

Kalimba, falu 65 lakossal és hamuszirfőzéssel bir.

XV. Középszolnok vármegye.

Területe 39·6 □ mértföld. Ezen 102,300 lélek közül 45,100 magyar. Gyűléshelye Zilah. Két járássra oszlik, melyek a belső és a külső.

Jelentékenyebb helyei :

Zilah, németül *Waltenberg*, mv. kies vidéken a Meszes hegy lábánál. A megye és saját tanácsa székhelye. Lakja 5,593 magyar lélek. Van helvét algymnasium, nagy gyümölcstermesztése, sertéstenyésztése, sok vada és több népes vásárja. Lakói kézművesség és bortermesztéssel foglalkoznak.

Tasnád, mv. dombos tájon. Van 3,290 lakosa, kik jeles izü bort termesztenek, jó gyümölcse, s sertéstartása. Vásárai látogatottak.

Szilágycseh, mv. a Szilágyszilág folyócskánál. Számál 2,110 lakost, kik között sok az iparos. Van sertéstenyésztése.

Hadad, mv. 1,250 lakossal. Van sósforrása és elpusztult vára. Erdejében számos vad él.

Zsibó, vagy **Sibó**, mv. a Szamos vizénél. Bir 960 lakos, kastély s postával. Urasági ménese az egész honban jó hirben áll. Környékén kővé vált tengeri állatok csontjai lelhetők. — Mellette győzé meg 1705-ben az egyesült császári had II. Rákócy Ferencet.

Egerhát, mv. hegyes vidéken 900 lakossal.

Sülelmed, mv. regényes táj és 460 lakossal, kik sertést tenyésztenek.

Bogdánháza, falu hegyes vidéken. Van 928 lakosa, mészégetése, márványtörése, kőfejtése s gyümölcstermesztése.

Széplak, falu sósforrás és 490 lakossal.

Szodora, falu híres dohány és 460 lakossal.

Szilágyszeg, falu 421 lakossal. Bércein Szilágyi Mihály hajdani várából romok láthatók.

Berzence, falu 204 lakossal, kik sok szilvájából nagy mennyiségű pálinkát égetnek.

XVI. Kővár vidéke.

181 □ mértföld területén 48,000 lélek lakik. Ebből 9,300 magyar. Gyűléseit Magyar-Berkeszen, majd pedig Nagy-Somkúton tartja. Járásai: a berkeszi, somkúti, buni s a váadi.

Nevezetesebb helyek:

Kapnikbánya, bányaváros a Kapnik folyó mellett, hegyes vidéken. Van 3,200 lakosa, postája s bányahivatala. (Bányái sok aranyat s ezüstöt szolgáltatnak)

Magyar-Berkesz, mv. kellemes vidéken. Számlál 1,600 lakost, kik jeles edényt és cseréppipákat készítenek, bort és gyümölcsöt termesztene. A vidék többnyire itt gyűlésez.

Szurdok, falu hegyek között. Van 1,200 oláh lakosa. Savanyuvizforrása dús.

Nagy-Somkút, csinos falu. Van 1,000 lakosa és postája. A vidék gyűlései néha itt tartatnak.

Remete, falu savanyuvizforrás és 950; **Büdöspatak**, falu 800 lakossal. Kénköves meleg forrása nevezetes.

Butyásza, falu hegyes táj és 700 lakossal. Itt állott hajdan **Kővár**, melytől a megye nevét kapta.

Kiváltságos kerületek.

E név alatt azon magyarhoni földrészeket értjük, melyek a megyéktől függetlenek lévén nyert kiváltságuknál fogva önkormányzattal bírnak. Ilyen kerület ket-

tő van, u. m. a szabad jász-kun és a nemes hajdukerület.

I. Jászkun kerületek.

Térméjök 85·5 □ mértföld, melyen 213,300 lélek között 210,600 magyar él. A többi zsidó, Gyűléseit Jászberényben, néha Félegyházán s ritkán Kard-szag-új-Szálláson tartja. Három járása a jászság, nagykunság és a kiskunság. Kormányzója a főkapitány, kit főispányi méltóság illet. Járásai :

A) Jászság, 17·6 □ mértföld. Lakja 65 ezer lélek között 63,800 magyar. Lakosai a sz. László által legyőzött kunok utódai, kik a jász nevet az ijátszatbani jártasságtól nyerek. Nevezetesebb helyek :

Jászberény, város a Zagyva folyó mindkét partján. Határa, mely 5·1 □ mfdre terjed, igen termékeny. Lakja 17,944 lélek és sz. ferencrendű szerzetesek. Itt van a jászkun kerület tanácsháza, melyben Lehel vezér kürtjét őrzik. Nevezetességei : (a kath. algymnasium) kaszinó, érdekes levéltár és takarékpénztár. Helyben van postája és sóháza. A szarvasmarha, ló és juhtenyésztés erősen üzetik. — Itt hajdan vár állt, melyet a törökök a sz. ferenci zárdából alakítottak. Ez időben a lakók nagy sanyarúságban tengődének. Emlékül szőlői maradtak fön, melyeket I. Ibrahim alatt kezdetek művelni.

Árokszállás, mv. a Csörszárka mentében 9,750 lakossal. Van főelemi tanodája, postája és termékeny föld.

Jász-Apáthi, mv. 9,172 lakóval. Nevezeteseek itt: a kéttornyu kath. egyház, főelemi tanoda, több malom, epreskert, posta és a bőtermékenységü határ.

Jász-Ladány, mv. 6,290 lakossal, kik gazdagon fizető határát vetélkedve művelik.

Jász-Kis-Ér, mv. a Tisza Kisér nevű ágánál. Számlál 5,577 lakost, kik jeles dohánytermesztésen fölül a baromtenyésztés után is néznek.

Alsó-sz.-György, mv. a Zagyva és Tarna összefolyásánál. Van 4,450 lakosa és termékeny határa.

Fénsszaru, mv. a Zagyva vizénél. Van 4,106 lak.

Dósa, község a Tarna folyónál 2,870 lakossal.

Jákóhalma, község a Tarna vize mellett 2,844 lakossal.

B) Nagykunság, 20·1 □ mértföld területű. Lakói száma 64,700; ezek közül 64,100 magyar. Ők a IV. Béla alatt 1239-ik évben befogadott kunok maradékai. Nevezetesb helyek :

2 **Kardszag-Új-Szállás**, mv. a debreceni vaspálya mellett. Határa 6·6 □ mf. és rajta 13,070 lélek lakik. Van postája, kaszinója, görögdinnye s bortermesztése, József nádor emlékszobra díszíti. A kerület nagy ritkán itt gyűlésez.

Túrkeve, mv. a Berettyó folyónál. Van 10,690 lakosa, gőzmalma, postája, termékeny határa s birkatenyésztése.

2 **Kisújszállás**, mv. a vaspálya mellett. Számlál 10,356 lakost. Nevezetesiti helyét algymnasiuma, baromfitenyésztése s görögdinnyéje. Határa nagy termékenységgű.

2 **Kun-sz.-Márton**, mv. a Kőrös folyó mellett. Lakói száma 9,940. Van alreáltanodája, földmivelése s marhatenyésztése. Postája helyben.

Kunhegyes, mv. a Tisza közelében, földmiveléssel és 9,390 lakossal.

Madaras, mv. a hasonló nevű s üllői tavak mellett. Számlál 7,210 lakost, kik földmivelést üznek.

C) Kiskunság, 47·8 □ mértföld területén 83,600 lélek között 82,700 magyar él. Nevét azon kunoktól vette, kik itt 1123-ban letelepedtek. Jelentékenyebb helyei :

Félegyháza, nagy mv. a vaspálya mellett, 4 □ mfnyi határral, melyen 19,215 többnyire római katolikus lakik. Van kerületi háza a jászkunság számára, kasszinója, postája, főelemi tanodája, nagy szarvasmarhatenyésztése, levéltára, gyümölcs és bortermesztése. Szélmalma sok. Határában néha urnák találhatók. — 1743-ban kezdett népesedni.

Halas, mv. hasonló nevű tó mellett. Határa 9·8 □ mértföld. Lakói száma 14,690, kik bortermesztést és juh meg marhatenyésztést üznek. Van helvét gymnasiuma, rendszeres néptanodája, szegényháza, s postája. Városi levéltárában több török, és törökkorbéli magyar okmány rejlik. Egykor a Kiskunság székhelye vala. — Az I. Mátyás holtá után föllázadt fekete sereget Kinizsi Pál itt tevő tönkre. E korból határában még embercsontok is lelhetők.

Majsa, mv. 7,530 lakos és marhatartással.

Kun-Szent-Miklós, mv. a Duna Bak nevű erénél. Számlál 6,790 lakost. Nevezetességei a helvét algymnasium, gabna és bortermesztés, és 2·6 □ mértföldnyi határan terjedező marhatenyésztése.

Szabad-Szállás, mv. 5,270 lakossal ; — és

Lacháza, mv. a Duna közelében 3,494 lakossal. Mindkettő lakói földmivelés és baromtenyésztéssel foglalkoznak.

Fülöpszállás, mv. 3,200 lakossal. Néhol szikes határán sok gabna szokott teremni.

Dorosma, népes község Szeged közelében. Lakja 11,170 lélek, kik természetényeiket Szegeden adják el. 3 □ mfnyi határa eléggé termékeny.

II. Hajdukerület.

Területe 17·8 □ mértföld, melyen 60,800 lélek között 59,570 magyar lakik. A többi zsidó. Gyűléshelye **B ö s z ö r m é n y**. Főhivatalnoka a lakosság által választatni szokott főkapitány. — Lakói azon hajduk, másképen szabad martalócok utódai, kik a török időszak alatt ezeket nyugtalanítva vonultak az országon át. Majd zsoldért szolgáltak, s mint ilyenek Bocskay István erdélyi fejedelemtől birtokot nyertek.

Helyei következők:

— **Böszörmény**, város 17,320 lakossal. A kerületi gyűlések székhelye (Van helvét algymnasiuma,) kórháza, termékeny határa s baromtenyésztése. Postája helyben.

— **Szoboszló**, város 11,660 lakossal. Nevezetesen itt a helvét algymnasium, posta, szőlő és földmívelés. Sok lovat növel.)

— **Nánás**, város 10,390 lakossal. Van nádvágása, gabna s bortermesztése. Marhatenyésztése virágzik.)

Dorog, város 8,450 lakossal és gabnatermesztéssel.

Hadház, város. Számlál 5,520 lakost.

Vámos-Pércs, város 2,636 lakóval. Van erdeje, s nagy kiterjedésű szőlőskertje.

B.**ERDÉLYORSZÁG.**

E testvér Magyarhon területe 1006·2 □ földirati mértföld. Lakja 1·986,910 lélek, kik közül nemzetiségre nézve 711,000 magyar; 210,200 német és szász; 5,920 örmény; 200 bolgár; ezután 1.002,590 oláh; 50,700 cigány és 6,300 zsidó, — vallásra nézve 139,000 r. katolikus; 636,000 g. kath; 5,640 örménykatolikus; 644,040 g. n. e.; 280 ö. n. e., 311,150 helvét; 196,400 ágostai hitvallású; 48,100 unitarius; 6,300 zsidó.

Három területre oszlik, melyek a magyarok megyéi, a székelyek s a szászok székei.

Magyar megyék.

Megye nyolc és vidék, mely a magyarok földéhez tartozik egy van. E részek Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Alsó-Fehér, Felső-Fehér, s Hunyad vármegyék és Fogaras vidéke.

I. Belső-Szolnok vármegye.

Területe 63·1 □ mértföld, melyen 115,000 lélek között 36,000 magyar él. Gyüleléshelye D é z s mezőváros. Fölösztatik egy sz. kir. város és két, u. m. felső és alsó járásra. — Szabad királyi városa :

Szamos-Újvár, a Szamos folyó jobb partján. Lakja 4,300 lélek, görög kath. püspök, székes káptalan s szalvatorianusok. Nevezetességei: az árvaház, kaszinó, posztógyár, fogház, savanyuvizforrás és vára, melyet a honi történelemben híres Martinuzzi György bibornok épített és Rákócy György nagyobbitott. A lakosok között sok iparos találtatik. Kereskedése elég nagy. Sok jó dinynyét termeszt. Ujabban katona növelődét kapott.

Ezután jelentékenyebb helyek :

Déss, mv. a kis és nagy Szamos összefolyásánál. Számlál 4,400 lakost. A megye gyüleseit vármegye-házában tartja. Van szalvatorianusi sz. ferencrendü zárdája, helvét algymnasiuma, élénk kereskedése, nagy marhavására, lótényésztése, kőfejtése és postája. Lakosai között sok iparos, különösen vászonszövő él. Jó bort termeszt. A Szamoson nem régen hidat épített. Határában hajdan több vár állt, melyek romjai ma is szemlélhetők.

Retteg, mv. a Szamos folyónál 2,000 lakossal. Lóvásárai a megyében legjelentékenyebbek. Csinos kastély ékíti.

Bethlen, falu a Szamos partján. Lakja 2,100 lélek. Van szeszgyára, savanyuvize, eperfaültetvénye és selyemhernyótényésztése. Közelében római utmaradványok vonulnak el. Várromjai régiek. Innen eredtek a Bethlen grófok. Régente várában tarták fön magukat

Izabella, Zápolya neje hivei, míg 1553-ban Dobó István hada előtt meghajoltak. Itt fejeztetik le 1674-ben Bánffy Dénes főispány.

Dézsakna, falu Dézs közelében. Van 1,900 lakosa, postája és gazdag sóaknája.

Laposbánya, falu hegyek között 1,300 lakossal. Vashányája és gyára nevezetesíti.

Kérő, falu kántartalmu ásványviz s. fürdővel és 1,000; **Bálványos-Váralja**, falu 800 lakos és várromokkal.

II. Doboka vármegye.

56.3 □ mértföld területén 108,700 lélek él. Ezek közül 14,000 magyar. Gyűléseit Szék mezővárosában tartja. Két kerületre, u. m. fölsőre és alsóra oszlik.

Jelentékenyebb helyei :

Szék, mv. 2,000 lakossal. Van csinos vármegye-háza, melyben Doboka gyűlésez, szalvatoriánus zárdája, kendertermesztése, és több sóskutja. Temploma szép. Egykor itt sok só ásatott, de most ásása a fölöslegesség miatt megszüntettetett.

Bonchida, falu kellemes vidéken. Van 1,400 lakosa, több sóskutja, eperfaültetvénye, jeles ménese és birkatenyésztése. Várkastélya és kertje díszére válnak. — Itt 1705-ben II. Rákócy Ferenc a császári hadsereget megverte.

Gorbó, falu 1,200 lakossal. Répacukorgyára nevezetes.

Ördögkut, falu 1,000 lakos és ásványos forrással, mely a köszvényben jó hatásnak jelentkezik.

Doboka, falu eperfaültetéssel és 920 lakossal. Vára, melytől a megye elneveztetett, csekély romokban maradt fön.

Kerlés, falu 900 lakossal, kik a sveici tehén és birkatenyésztést nagy szorgalommal gyakorolják. — A „Cserhalomról“ emlékezetes.

Tibó, falu 800 lakóval, kik jó cserépedényt készítenek. Határában köszénerek láthatók.

III. Kolozs vármegye.

Kiterjedése 91·3 □ mértföld. Lakja 186,000 lélek, kik közül 100,100 magyar. Gyüléshelye **Kolozsvár**. Van két, t. i. alsó és felső kerülete és egy sz. k. városa. Ez

Kolozsvár, lat. *Claudiopolis*, ném. *Klausenburg*, a kis Szamos folyó mellett két hegy között. Lakosai száma 20,600, kik magyarok, szászok, örmények, görögök s oláhok. Mint Erdély fővárosa a főurak lakásai által fölötte ékítettik. Kövezett utcái éji világítást nyernek. Jelesebb épületei: az egyházak, a megye s tanácsház, nemzeti muzeum s színház, végre a főlegvár. Az erdélyi fölkormány s a megye széke. Kegyesrendiek, szalvatorianusok s minoriták lakják. Az unitarius superintendens innen működik. Nevelőintézetei: a kath. papnövelde, katolikus, helyét s unitarius fölgymnasium, jól rendezett elemi tanodák, férfinövelde, sebésztanoda, árvaház és a kisedővodák. Van csinos nemzeti színháza, muzeuma, nyilvános könyvtára, levéltára, csillagdája, nemzeti kaszinója, több könyvnyomdája, könyvkereskedése, néhány kórháza, postája, sóraktára, zenedéje, erdész hivatala, só és 1840. óta kén-

bányája. Kereskedése jelentékeny, főleg lóvásárai létogatottak. Iparosa sok. Több gyára erősen működik; említésre méltók a posztó, papir, répacukor, szesz, félporcellán, olaj, szivar és a gyufagyár. A gazdaságot gazdasági egyesülete mozditja elő. Végre melegített s gőzfürdője nevezetes.

Helyén egykor Zeugma dák város; a római uralom alatt pedig Claudia telep állt, honnan latin neve fönmaradt. A németek, kik 1178-ban bejöttek, megültek. Már 1405-ben Zsigmond király sz. kir. várossá tévé. A középkor egyik legjelesb férfia, a nagy I. Mátyás király itt születék. Sőt a fejedelmi korszak alatt uralkodói s országgyűlési székhely volt, hol sok ártatlan vér patakzott. 1601-ben Báthory hasztalanul ostromlá. Itt 1660-ban valódi hazafiság dicső kifolyásával találkozunk; ugyanis ekkor II. Rákócy György ellen Seid basa küldetvén, ez Kolozsvárt ostromzárolá. A lakosok vitézül ellenállának. Bátorságukat növelé a falak alá vezetett királybiró s több főúr intése, hogy a várat föl ne adják, mivel őket s vagyonukat a krimi tatárok ellen azután senki sem védheti meg. Ezer urak bátorsága az igazság kimondásában a basát annyira fékezte dühében, hogy nemcsak szabad lábra helyezé őket, hanem Kolozsvár alól is elvonula. Ez alkalommal esett itt el II. Rákócy György ifju fejedelem. Ezután majd török, majd magyar, majd császári kezekben volt. Az 1848-i harcokban majd magyar, majd császári sereg által szállatott meg.

A megye egyéb helyei :

5 **Teke**, mv. hegyek között. Lakja 2,100 lélek. Van postája.

7 **Gyalu**, mv. a kis Szamos partján. Van 3,060 lako-

sa, és régi várkastélya. Itt született Torda Zeigmond író. — Hajdani várából romok szemlélhetők. Ebben lakott Gelou oláh fejedelem, kit Tuhutum vezér emberei leöltek. A Rákócyak igen kedvelék.

Kapus, mv. hasonnevű patak mellett 1,300 lakossal. E hely és Kolozsvár között vala azon ütközet, melyben Rákócy György 1660-ban halálos sebet kapván elesett; de hivei N-Váradra vivék s ott halt meg.

Bátos, mv. hegyek között 1,100; **Bánff-Hunyad**, mv. a Kőrös közelében 2,600 lakossal. Van régi vára, márványbányája és nagy vására.

Kolozs, mv. hegyek között. Van közséntelepje és 900 lakosa. A sótelepek hegyeiből kifehérlenek. Aknázása régi.

Nagy-Ahmás, falu várromokkal, és nagy mélyedéssel.

IV. Torda vármegye.

87.3 □ mértföld területén 148,200 lélek között 80,600 magyar él. Gyűléseit Tordán tartja. Alsó s felső kerületre oszlik.

Nevezetesebb helyei :

Torda, mv. az Aranyos folyó mellett, melyen hid vezet át. A megye székhelye. Lakja 7,270 magyar, szász és oláh. Van szalvatorianus zárdája, unitarius algymnasiuma, postája, szőlőmívelése s köfajtése. Gazdag sóaknái évenként $\frac{1}{4}$ millió mázsa sót adnak, noha régóta míveltetnek. A rómaiak már ismerék. Nem kissé nevezetes a hasonnevű hegyhasadék, melyen át hegyi folyó hőmpölyög. — Hajdan itt Dierna nagy dák, majd Salinae római város állta, mely korból maradványok találtaknak. A

közelében elterülő „k e r e s z t e s“ mezőn veré meg Traján császár Decebál dák királyt. Később Leányvárnak hivatott, és sáncaiból maradtak fön romok. Az erdélyi fejedelmek alatt több országgyűlést látott. Mihály havasaltöldi vajdát itt öleté meg 1601-ben Basta. 1658-ban a tatárok földulák.

4 **Torockó**, vagy **Trockó**, mv. 4,000 lakossal. Van aranymosása, vasbányája, s postája. — Régi hely. Midőn 1284-ben várát a honból kiillant kunok a tatárokkal egyesülve ostromolták a székelyek által meglepetvén példásan lakoltak.

Gyéres, mv. az Aranyos folyó partján. Lakja 2,800 lélek. Bora jó.

Görgény, mv. hegyes tájon. Van 2,500 lakosa, sóasása, papirmalma és üveghutája. Régi vára romokban hever. E várost az erdélyi fejedelmek igen kedvelék.

Egerbegy, mv. az Aranyos vizénél 1,900 szőlőmivelő lakossal.

§ **Szász-Régen**, mv. a Marosnál. 1849-ben az oroszok a magyaroktól elfoglalák. Lakja 4,690 lélek.

Lupsa, mv. az Aranyos folyónál.

Trockó-szent-György, falu 3,000 lakossal. Van szalvatorianus kolostora s juhtenyésztése.

Alsó-Idécs, falu számnélküli sósforrással bir.

V. Küküllő vármegye.

E hegyes vármegye 28·3 □ mértföld területü. Számlál 88,500 lélek között 30,000 magyart. Gyűléshe-lye **Dicső-sz. Márton** falu. Alsó s fölső részre osztatik, és egy sz. kir. városa van. Ez;

9 Ebesfalva, máskép **Erzsébet városa** a nagy Küküllő folyó jobb partján (Lakja 2,300 többnyire örmény lélek, kik nagy kereskedést üznek, gabnát s jó bort termeszteneek.) Van mechtarista zárdája, postája és váromladéka. Az Apaffy nemzetség birtoka s kedvenc tartozkodási helye volt. I. Apaffi Mihály innen emeltetett fejedelemségre. E hely 1790-ben sz. k. várossá tétetett.

Utánna a megye jelentékenyebb helyei:

Küküllővár, mv. a kis-Küküllő folyó partján. Van 1,900 lakosa, savanyuvizforrása, kastélya szép kerttel s ménese. Hajdani várától nyerte nevét a megye.)

Dicső-sz.-Márton, falu a Küküllő folyónál. Csinos megyeházában gyűlésez a megye. Több csinos házzal is bir.

Kis-Sáros, falu sósforrással. Egy hegyrepedéséből nagy mennyiségű kőeny fejlődik ki.

Radnót, falu a Maros folyó partján, ásványvizzel. Erős várát I. Rákócy György Serena Ágoston velencei építész által emelteté. Ez Erdély kellő közepén terül el.

Balkács, falu jeles minőségű borral.

VI. Alsó-Fehér vármegye.

Területe 94 □ mértföld. Lakja 211,100 lélek közül 101,100 magyar. Gyűléshelye Nagy-Enyed mezőváros. Egy sz. k. városra és két kerületre oszlik, melyek a felső és az alsó.

Szabad királyi városa:

Károly vagy **Gyula-Fehérvár**, lat. Alba Carolina, Alba Julia, ném. Karlsburg a Maros folyó partján egy erősség által fődözve. Lakja 5,600 lé-

lek. Római kath. püspök, káptalan, szalvatoriánusi sz. ferenciek székhelye. Van k. papnöveldéje, lyceuma, római s gör. kath. és ágostai gymnasiuma, csillagdája, 19,000 kötetet számító könyvtára, postája, kisdédóvodája, pénz, ásvány s egyéb gyűjteménye, kórodája, pénzverdéje és jeles levéltára. Épületei között a székesegyház főfigyelmet érdemel, mint melyben a nagy Hunyadi János országhormányzó, László fia, Izabella királynő, Bethlen Gábor, az orosz meggyilkolt jeles Martinuzzi György borbok, I. Rákócy György és mások tetemei nyugszanak. Továbbá dicséretre méltók: a püspöki lak, az intézetek épületei, a zsinagógák és a Savoyi Jenő terve után készített vár. Ipara élénk, papirgyára dolgozik. Kereskedése most kezd éledni. Határában sok bor termesztetik. Egykor g. n. e. püspök székhelyül szolgált, s a reformáció kezdetekor a fejedelmek is ide helyezék át széköket; tehát Erdély fővárosa volt.

Helyén a római uralom alatt Apulum nevű gyarmat virágzott, mely később elenyészett ugyanarra, hogy a honszerző magyarok újra építék. Nevét Gyula vezértől nyerte. Püspöki székét sz. István király alapította, de 1556-ban megszűnt: azonban III. Károly király újra létrehozta. Ettől is neveztetik a város, mivel ékesítésére sokat tett. 1242-ben a pusztító tatárok, 1277-ben a szászok földig rombolák. A XVII. században Bethlen Gábor itt ref. főtanodát alapított, mely később N.-Enyedre tétetett át. 1658-ban II. Rákócy György alatt a törökök elpusztíták. 1848-ban a dühöngő oláhok kegyelet nélkül fölégették.

Egyéb helyek:

3 Nagy-Enyed, mv. a Maros folyó partján. Csinos

házaiban 4,600 lélek lakik. Nevezetességei: a minorita zárda, gazdag helyét kollegiuma, mely Károlyfehérvárról helyezettett ide, régi vízvezetése, bortermesztése, postája, könyvnyomdája, és papirgyára. Az erdélyi helyét superintendens és a vármegye széke. — Régi hely. A magyarföldre csak 1598-ban kapcsolá Zápolya János. 1849-ben a románok egészen földulván még jeles kollegiumát is gyűjteményeivel együtt a régiiek iránt kegyeletet nem ismerve megsemmisítették.

Zalatna, mv. hegyek között az Ompoly folyónál. Bir 2,900 lakossal, kik legtöbbnyire bányászok. Az erdélyi bányatörvényszék itt székel. Nagyszerű bányái évenként 1,900 font aranyat, 2800 font ezüstöt, 51 mázsa higanyt, kevés rezet és ólmot szolgáltatnak. Aranyolvasztója s aranymosása is van. A mellette elterülő „Traján mező“ husvéthétfőn festői látványt nyújt. — Arany s ezüstabányáit már a rómaiak is mivelék, mely időből sok emléket találhatni. 1849-ben az oláh vérengzések szinteréül szolgált.

Balázsfalva, l. Villa s. Blasii, ném. Blasen-dorf, mv. a Küküllő mellett. Lakja 4,200 lélek. A fogarasi görög kath. érsek székhelye. Van káptalana, sz. Vazulról címzett szerzetesei, (görög e. papnöveldeje s lyceuma, g. e. fölgymnasiuma,) könyvnyomdája és postája. Ménese nevezetes.

Sárd, mv. az Ompoly folyó mellett 2,400 lakos.

Abrudbánya, n. Altenburg, mv. völgyben. Lakja 3,900 lélek. Épületei csinosak és nagyvárosi tekintetűek. Van bányász hivatala, és aranybeváltója. A közel eső Vöröspatak faluban az arany, ezüst s ólomásás szorgalmasan üzetik. Megemlítendő a már római-

ak által mivelt bánya, mely várhoz hasonul. Természeti ritkasága a Vöröspatak és Bucsum között emelkedő *Detonata*, egy páratlan festői látvány. Áll pedig merészen fölemelkedő bazalt oszlopokból, melyek magassága 72 ölnyi. Több ilyen egymás fölött 1000 láb magasságig emelkedik. — E város hajdan kiváltságokkal birt.

Vajasd, mv. a Bikal hegyénél 2,250 katonáskodásra kötelezett; **Magyar-Igen**, mv. 2,200 lakossal.

Borberek, mv. a Maros közelében. Van 2,000 lakosa és vára.

Alvinc, mv. Maros folyó mellett. Van 1,600 lakosa, kapisztranus kolostora, postája, szenif és bortermesztése. Régi várkastélya arról emlékezetes, hogy benne 1551-ik évi január hó 17-én a jeles Martinuzzi György nagy országlárt és bibornokot Castaldó álnok osztrák tábornok Marcus Antonius Ferrarius s más fogadott orgyilkosok által kivégeztette s hetven napig temetetlenül hagyta; azután hült teteme szedett vedett deszkakoporsóba záratván minden szertartás nélkül a vár sáncaiba letétetett.

Benedek, Borbánd, Tövis, mezővárosok.

Maros-Újvár, mv. a Maros folyó partján. Vidéke regényes. Főnevezetességét sóaknája teszi, mint mely a magyar királyságban leggazdagabb. Belőle évenként 4—500,000 mázsa kőso nyeretik. Már Róma császárai mivelteték, mint a földalált üregek nyilvánosan mutatják.

Vizakna, mv. németül *Salzburg* sósfürdővel és sóaknákkal, melyek 200,000 mázsa sót szolgáltatnak. Lakja 3,930 lélek.

Offenbánya, falu az Aranyos folyónál. Van 1,600 lakosa, csekély arany s ezüstbányászata.

Sz.-Imre, falu, hol Hunyadi János Mezet bég seregét szétverte. De élete vészben forgott, és csak Kemény Simon elszántsága következtében lőn megmentve, ki a hős öltönyét magára véve félreismertetvén megöletett, mialatt Hunyadi győzelmet aratott.

Marosportu, falu a Marosnál nagy sóraktárral.

VII. Felső Fehér vármegye.

30·4 □ mértföldnyi területén 50,000 lélek lakik; ezek közül 10,600 magyar. Gyűléseit Mártonfalván tartja. Több apró, sok helyen elszórt részből áll.

Nevezetesebb helyek e vármegyében :

Mártonfalva, helység és a vármegye főhelye. Megyeházában gyűlésez a megye.

Fehér-Egyháza, falu a nagy Küküllő közelében. Van urasági kastélya könyvtárral s pénzgyűjteménnyel és fűvészkertje.

Arapataka, falu az Olt vize közelében. Nevezetessé teszi savanyuvizes kutja és erősen látogatott fürdője, végre kövületei.

Almakerék, falu csinos kápolnájában az utolsó erdélyi fejedelem Apaffy Mihály emléke őriztetik.

Kanta, falu a székelyföld közepén. Lakják minoriták.

VIII Hunyad vármegye.

Területe 106·4 □ mértföld. Lakja 155,000 lélek, kik közül 30,700 magyar. Gyűléshelye Déva mv.

Jelentékenyebb helyei :

Déva, lat. Dacopolis, ném. Diemrich, mv.

a Maros partján. Lakja 3,000; többnyire román lélek. Van kapisztránus zárdája, csinos megyeháza, rézbányája, papirmalma és postája. Vára, mely emlékezetet haladó időből maradt fön, fontos erősség volt. Bora jó. Gyümölcssei közül az őszi barack kedves ízű. — Itt született Dévai Biró Mátyás hitújító. Itt verte tönkre 1551-ben a vitéz Martinuzzi György bibornok a törököket, kik erőszakkal berontottak. 1603-ban Básta tábornok az ország rendeit itt ki akarta végeztetni, minthogy nem kedvére nyilatkoztak. A vérpad elkészült, de ekkor Sennyei Pongrác főúr szónoklata a zsarnok kőszívét meglágyította. (1849-ben a magyar hadsereg kemény ostrom után bevette s ez időtől kezdve augusztus közepéig magyar kézben volt. E hónap 11-én lőpor által légbe repült. E hely látta az erdélyi hadsereg fegyverletételét.)

Vajda-Hunyad, mv. a Cserna s Zalasd folyók egyesülésénél. Van 2,000 lakosa, szalvatorianus zárdája, postája, (bányahivatala, vasgyára, vasöntödéje, kaszagyára és jó bora. Vaskereskedése jelentékeny. Érdekes a mészkösziklán emelkedő régi vár, melynek tornyai s kupolyái még szemlélhetők. Nagy részét Hunyadi János építé 1452-ben, a többit fia Mátyás. Hunyadi János gyakran leselkedett e várból a beberontó török csordákra, kik tőle igen féltek.)

Dobra, mv. a Maros partján, várromokkal.

Hátszeg, mv. szalvatorianusi kolostorral és bortermesztéssel. Vidéke igen kellemes völgyet tüntet föl.

Ilye, mv. romokkal.

Algyógy, falu ásványvizzel, melyet már a rómaiak ismertek, és 1,200 lakossal.

Batis, falu Dévánál. Van nagyszerű dohánytermesztése és kőedénygyára.

Demsus, falu hegyes vidéken. Temploma római-góth izlésű és sirbortot rejt. Van répacukorgyára.

Nagyág, falu egy hegyen. Van arany, ezüst s tellurbányája, s pyramis alakú kalváriahegye.

Várhely, falu a hátszegi völgyben. Környékén számtalan régiség ásatik. Hihetőleg helyén virágzott hajdan Zarmizegethusa dák főváros, később Ulpia Trajana római gyarmat. E korból régiségek szemlélhetők. Görög s római pénz nagy mennyiségben ásatik.

IX. Fogaras vidéke.

E déli rész 321 □ mfnyi területe 65,500 lélek között 10,000 magyart táplál. Gyüleseit Fogarason tartja. Öt járása van. Jelentékenyebb helyei :

Fogaras, n. Holzdorf, mv. az Olt folyó balpartján. Lakja 5,160 lélek. Van szalvatorianusi kolostora, kaszinója, kerületi háza, melyben gyűlései végeztetnek, erős vára és postája. A róla nevezett g. e. érsek s káptalana Balázsfalván székel. (Ipara s kereskedése csekély.) — Régi város. Várát a XIII. századnak tulajdonítják, midőn a tatár betörések ellen emeltetett volna. Falai között pár országgyűlés tartatott. Zápolya emberei 1540-ben sikertelenül ostromlák. 1541-ben a török ellen védett. Ugyanezek 1661-ben Bethlentől akarák kicsikarni, Az itteni országgyűlésen 1688-ban Erdély I. Lipótnak meghódolt. 1704-ik és 1849-ik évben a magyar s császári hadak közti csata színpada vala.

Alsó-Szombatfalva, falu urasági látkal s angol-kerttel. Spanyoljuh s fehérbivalentenyésztése nevezetes.

Árpás, falu üveghutával.

Főlső-Porumbak, falu az Olt közelében. Van jeles üveget szolgáltatató hutája és fűrészmalma.

Sárkány, falu az Olt vize mellett. Jeles lentermesztéssel.)

S z é k e l y s z é k e k .

Ezek következők: Háromszék, Csíkszék, Udvarhelyszék, Marosszék és Aranyosszék.

I. Három szék.

E hegyes völgyes szék 54·8 □ mf. területén 96,200 lélek között 70,000 magyar él. Gyűléshelye Kézdi-Vásárhely. Négy székből alakult.

Nevezetesebb helyei :

Kézdi-Vásárhely, mv. az Olt folyó partján. Lakja 5,000 lélek, kik gyapjukelméket szőnek és mesterségekkel foglalkoznak. Itt gyűlésez a szék. Nevezetességei : a főelemitanoda és helvét gymnasium. — 184%-ben e hely valódi arzenál volt, hol ágyút s golyót öntének, salétromot főzének s lőport gyártának. A határában található sok római régiség arra mutat, hogy egykor helyén római gyarmat virágzott.

Bereck, mv. bérces vidéken. Számlál 4,200 lakost, kik kereskednek. Innen Moldvaországba az ojtózi szoros vezet. Közelében két ősi vár romjai koszorúznak ugyanannyi hegyet.

Szepesi-sz.-György, mv. az Olt folyó bal partján.

3,500 lakossal, kik szorgalmas földművesek. Van helvét algymnasiuma, két ásványforrása s kőfejtése. Az 1849-ik év előtt az erdélyi katonai végvidék nevezetes helyéül tekintetett.

Ilyefalva, mv. az Olt folyónál 2,000 lakossal. Egykor határőrző hely, most a megyei hatóság alá tartozik.

Bikszád, falu üveghutával. Erdőségében sok vad tanyáz.

Kovássza, falu nagy hegyek között. Van két savanyuvízforrása s homokkőbányája, melyben jó malomkövek készíttetnek. Csekély távolban fekszik „a pokolsár” nevű zavaros mocsár.

Esztelnek, falu szalvatorianus zárdával; **Málnás**, bővizű savanyuforrással.

Torja, falu az erdélyi havasok lábánál, melyek Büdös nevű hegyében négy kengőzős barlang rejlik, melyekbe hatolni veszélyes. A Bálványos hegyen várromok láthatók.

Zabola, falu. Vásárai népesek, kőszobányái s vára nevezetes. Vidéke hegyes.

II. Csik szék.

Területe 84 □ mértföld. Lakosai száma 138,800; ezek közül 93,100 magyar. Gyűléshelye Csik-Szereda. Három u. m. Csik, Gyergyó és Kászon székéből egyesült.

Jelesebb helyei :

Gyergyó-sz.-Miklós, mv. a Maros forrásához közel. Lakja 6,860 lélek, kik marha és fával jelentékeny kereskedést űznek. Erdeje igen nagy.

14 **Csik-Szereda**, mv. az Olt folyó jobb partján. Van 2,500 lakosa, papirmalma, régi vára s megyeháza, melyben a gyűlések tartatnak. A forradalom előtt az erdélyi végvidék egyik helysége volt. — A székelyek itt 1596-ban összejövén Báthory Zsigmond fejedelemtől szabadságukat követelték; azonban ennek vezére által megtámadtatván sokan elestek.

14 **Csik-Somlyó**, mv. kies vidéken. Van szalvatoriánus zárdája, csinos és régi egyháza, mely kegyelemhely gyanánt látogattatik és kath. fölgymnasiuma, melynek tanoncai 1696-ban a várost vitézül őtalmazták az előre nyomuló törökök ellen. Lakói száma 2,240.

Bálán, falu rézbányái gazdagok; **Borszék**, falu a moldvai határ közelében a tölgyesi szorosnál. Fürdője s ásványos vize nevezetes. Üvegutájja szép üveget készít.

Csik-Szentdomokos, falu jeles rézbányával. Határában gyilkoltatott meg 1599-ik évben a székelyektől Báthory Endre bibornok fejedelem 33 éves korában.

Dánfalva, falu jó kőszénnel és vasbányával dicsekszik. — **Gimes**, falu a hasonló nevű szorosut mellett. Van veszteglőintézete és várromja. Vadregényes hegyem bölények és sólymok tenyésznek.

Tölgyes, falu a hasonló nevű Moldvába vivő szorosutnál. Van veszteglőintézete. — **Nagy-Kászon**, falu bir 3,870 lakossal.

III. Udvarhely szék.

Területe 51 □ mértföld, melyen 98,600 lélek között 70 ezer magyar lakik. Gyűléseit Udvarhelyen

tartja. Három, u. m. Udvarhely, Keresztur és Bardóc székekből alakult. Főbb helyei :

13 **Székely-Keresztur**, mv. a Nagy-Küküllő folyó-
nál. Van 5,000 lakosa, kik többnyire szítások s készit-
ményökkel kereskednek, (továbbá savanyuvizforrása) pos-
tája és (unitarius algymnasiuma.)

13 **Székely-Udvarhely**, lat. *Arcopolis*, mv. a
Nagy-Küküllő jobb partján. Számlál 3,900 többnyire
székely lelket. Van szalvatorianus zárdája, (kath. és hel-
vét fölgymnasiuma,) nagy könyvtára, főelemi tanodája,
várromja és postája. Bőrkészítése, dohány és mészke-
reskedése nevezetes. A szék üléseit itt tartja.

Bardóc, mv. hegyes vidéken. Rengeteg erdeje és
mivelés nélküli sóteleppei vannak.

Almás, falu nagyszerű csepkőbarlanggal, melyben
a lakosok menhelyet találtak a tatárdulás ellen.

Lövete, falu számos savanyuvizforrással és hasz-
nos fürdővel.

Homoród, falu orvosi erejű vizforrással; **Parajd**,
falu gazdag sóaknákkal, melyek évenként 100,000 má-
zsányi sót adhatnak.

Száldobos, falu ásványforrással, melynek borize
van.

VI. Maros szék.

26.4 □ mértföld területű. Van 87,000 lakosa.
Ezek közül 30,000 lélek magyar. Maros-Vásárhe-
lyen gyűlésez. Egy sz. k. városa van, és ez :

Maros-Vásárhely, több hegyen a Maros folyó bal
partján 9,300 lakossal, kik kézműiparból, bor és dohány-

termeszetből élnek. Utcái csinos épületeket mutatnak, mint a helvét góthizlésű imaház, s magányos lakok és ugrókutakkal ékitvők. Nevezetesek itt : a sz. ferenci s minorita zárda, kath. algymnasium, népes helvét fölgymnasium 60,000 kötetet számító könyvtárral s ásványgyűjteménnyel. Kenyere igen jó. — Az Izabella érdekében berontó törökök itt 1551-ben megtörettek. 1658-ban Küpriszli basa szétdulá, de fölépülvén, már 1661-ben Ali basa itt választatta meg Apaffy Mihályt Erdély fejedelmévé.

Továbbá nevezetesebb helyei :

§ **Maros-Szereda**, mv. a Nyárád vizénél. 1605-ik évben Bocskay István itt választatott meg fejedelemmé.

Erdő-sz.-György, falu a Küküllő folyó mellett. Urasági várkastély és jól rendezett sétánnyal.

Köszvényes, Mező-Madaras, és Remete falvak mindannyi sótartalmu ásványforrással. Az utolsó 3,470 lakossal bir.

Sz.-Pál, falu régi várromokkal. Hegyes vidékén verte le Báthori István fejedelem 1575-ben vetélytársát Békésy Gáspárt.

V. Aranyos szék.

Terjedelme 61 □ mértföld, melyen 23,000 lélek között 9,000 magyar él. Gyüléshelye Fölvinc mezőváros.

Említésre méltóbb helyei:

† **Fölvinc**, mv. a Maros közelében. Itt tartja üléseit a szék. Van 2,000 többnyire magyar lakója. 1848-ban az oláhok két napi vérengzés után porig hamvaszták.

Csegez, falu télen meleg, nyáron hideg forrásáról nevezetes.

Keresztmező, falu, melynek területén sok jó buza terem. Itt győzte meg először 101-ben Traján római császár Decebal dák királyt, s e korból maradt fegyverek maig találhatnák.

Rákos, falu. Lakosai különös ljóságu agyag kor-sókat öntenek és újabb széntelepjében dolgoznak.

Szász székek.

E kerület kilenc széket s két vidéket számlál, melyek Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Szeben Új-jegyház, Nagysink, Medgyes, Segesvár, Köhalom székek, Brassó s Beszterce vidékek.

I. Szászváros szék.

Ezen kies levegőjű szék 8·1 □ mértföld területén lakik 16,000 ember, kik közül 2,000 magyar.

Említésre méltó helyei :

Szászváros, lat. *Saxopolis*, ném. *Broos*, m. a Maros vize mellett. Számlál 9,100 lakost. Nevezetességei: a régi szalvatorianus kolostor, (helvét algymnasium, könyvtár, kaszinó, és papirgyár. Bor, gyümölcs, főleg pedig dinnyetermesztése jelentékeny. A szék főhelye.)

Kudsir és **Sebeshely**, falu olvasztó és vasgyárakkal.

Sibóth, falu a Maros partján. Közelében terül el a **Kenyérmező**, melyen 1479-ik évben veres ütközet vivatott Ali basa és Kinizsy Pál hadai között, mely utóbbiak a tar csordákat megtörték. A viadalban 30,000 török

s tatár, és 8,000 magyar esett el. Emlékére kápolna emeltetett, melyből még némi rom szemlélhető.

II. Szászsebes szék.

Területe 5·6 □ mértföld melyen 16,100 lélek között 600 magyar lakik. Nagyobb helyei :

2) **Szászsebes**, lat. *Sabes us*, ném. *Mühl enbach*, sz. k. város a hasonnevű folyó jobb partján. Határa 0·9 □ mértföldnyi 5,460 kézműves és földmivelő lakossal. Van szalvatorianus zárdája, góthizlésű temploma, ágostai algymnasiuma, kellemes ízű bora, és posztógyártása. Római lovagvármaradványok emlékeztetnek a régi korra. E hely 1150-ben alapítottatott. Amurat szultán 1438-ban földig lerombolta. Zápolya János magyar király 1540-ben itt hunyt el.)

Oláhpián, falu a Sebes folyónál, melyben jelentékeny aranymosás üzetik. Erdélyben legnagyobb.

Strugár, falu papirmalommal,

III. Szerdahely szék.

3·9 □ mf. területű. Lakja 16,600 lélek között 600 magyar. Jelentékenyebb helyei :

2) **Szerdahely**, lat. *Mercurium*, ném. *Reussmarkt*, mv. a Sebes folyónál. Van 2,200 lakosa, földmivelőegylete s bortermesztése.

Nagy-Apold, falu egy pataknaál 1,100 lakossal, kik jeles gyümölcsöt tenyésztenek. Itt sok régiség ásatik.

IV. Szebeni szék.

Kiterjedése 37·1 □ mf. Számál 98,000 lakost, kik közül 10,000 magyar. Egy sz. k. várossal bir, ez :

Nagy-Szeben, lat. Cibinium, Hermanopolis, ném. Hermannstadt, a szászföld fő és Erdély legszebb városa a Szeben folyó két partján. Lakosai száma 15,160. Kövezett és éjjeli világítással bíró utcáit nagyszerű épületek emelik, melyek jelesbjei a góthizlésű ágostai imaház, a nemzeti épület, a városház, a muzeum stb. A szász gróf, g. n. e. püspök, evangélikus egyháztanács, sz. ferenci és Orsolyaszüzek lakhelye. Tanintézei: (a jogakademia, kath. és ágostai fölgymnasium, g. n. e. papnövelde), főelemi tanoda, kiseddóvoda, kereskedelmi s zeneegyleti énektanoda, a leánynövelde. Van kaszinója, árva s lelencháza, levéltára, természettudományi társulata, fegyenc s dologháza, könyvnyomdája, német színháza és uszodája. (Kereskedése nevezetes. Iparát főleg gyárai mozditják elő, mint a répacukor, lőpor, papír, bőr, pipa, posztó, s edénygyár. Kecsefaggyu gyertyái messze földön ismeretesek.) Egykor prépostsággal dicsekedett. — Alapítását Hermannak tulajdonítják. A szászok e helyet 1160-ik évben ülték meg, nagy kereskedő várossá tévén. Innen a külföldre s onnan ide utazgattak a kereskedők ügyeikben. Így lön lehetséges a protestantismus behozatala 1519-ben; sőt már tiz év mulva a városból a káptalant, szerzeteseket és kath. hiveket gunyolódások közt üzték ki. Itt verte meg Mihály oláh vajda Báthory Endre bibornok fejedelem sereget, ki futásában Szentdomokosnál megöletett. Az 1692-ben itt tartott országgyűlésen ismertetett el Erdély szabadsága.

A szék továbbá nevezetesebb helyei :

Keresztény-Szigeth, csinos talu. Itt választatta meg magát 1690-ben Tökölyi Imre Erdély fejedelmévé.

Kis-Disznód, falu. Dürva szalmakalapkészítése, temploma, s gyümölcsstermesztése nevezetes.

Nagy-Disznód, n. Heltau, falu 900 ágostai hitvallásu lakossal bir. Van csinos imaháza góthizlésben, gyümölcsstermesztése s posztószövése.

Orlát, falu hegyes vidéken. Van 2,500 lakója, jó mesze, serfőzése, papirmalma és rézgyára.

Vöröstorony, határerősség az Olt közelében. Itt győzte le 1493-ban Teleky István alvajda Ali bég zsákmánnyal rakódott seregét.

V. Újgyház szék.

5·5 □ mértföld területén 12,000 lélek között 100 magyar él. Nevezetesebb helyei :

Újgyház, ném. *Leschkirch*, mv. az erdélyi Hortobágy patakánál. Van 1,200 lakosa, több csinos háza s ipara. Országos vásárai népesek.

Alcen, falu a szék egykori főhelye. Lakja 1,800 lélek.

Bene, falu sok vadat rejtő erdővel; **Kercsisora**, falu papirmalommal.

VI. Nagysink szék.

Területe 11·6 □ mértföld, melyen 27,200 lélek lakik; ezek közül 1,000 magyar.

Jelentékenyebb helyei :

13 **Nagysink**, mv. egy hallal bővelkedő tó mellett. Van 3,000 lakosa, kik jó vásznat szőnek és sok lent termelnek. Nevezetes gyümölcsészegylete. Ez a szék főhelye.

Szent-Ágota. mv. hegyes vidéken. Lakja 2,400 lélek. Hordókészítéssel.

Báránkyut, falu lentermesztéssel.

VII. Medgyes szék.

12·1 □ mértföldet foglal el és 40,900 lakos között 1,000 magyart számlál. Egy sz. k. városa van, s ez :

Medgyes, lat. *Mediopolis*, ném. *Medvisch*, a nagy Küküllő bal partján. Lakosai száma 6,000. Nevezetesei itt : a szalvatorianus kolostor, ágostai főgymnasium szép könyvtárral, árvaház, kóroda, ipar s zeneegylet. Fallal kerítették. Jó bort és szép gabonát termeszt. — A szászok 1146-ban népesíték meg. Már 1534-ben úgy vették be I. Ferdinánd király részére. Az 1576-i országgyűlésen a lengyelek Báthory Istvánt hazájuk trónjára meghitták. — Továbbá előkelőbb helyei :

Berethalom, mv. jó bort termő szőlőhegyek között csinosan van építve. Lakja 3,500 lélek, és ágostai szuperintendens. — **Riomfalva,** szinte mv.

Nagy-Selyk, mv. postával és rétekkal. Tőle egy órányira van **Kis-Selyk,** mv. a Küküllő balján 1,700 l.

Alsó-Bajom, falu gyógyerejű forrásáról nevezetes.

VIII. Segesvár szék.

Kiterjedése 10·3 □ mértföld, melyen 24,300 lélek s ezek között 200 magyar él. Egy sz. k. városa van és ez :

Segesvár, lat. *Schaesburgum*, a nagy Küküllő mellett, melyen köhid áll. Lakja 7,500 lakos, kik jeles és sok kártont szőnek, és gyümölcsöt termesztenek. Van szalvatoriánus zárdája, luth. főgymnasiuma, tanítóké-

pezdėje, kisededovodája, iparegylete és postája. — Történelmileg azon vitáról emlékezetes, melyet 1538-ban Zápolya János a kath. papság és a hitújítók között megtartatni rendelt. Föllegvára, mely 1198-ban épült 1706-ik évben Csáky Endre II. Rákócy Ferenc vezére által elfoglaltatván nagy része lerontatott.

Ezután jelentékenyebb helyek:

Szász-Kézd, mv. dombos vidéken marhatenyészéssel.

Nagy-Szöllös, falu. Jó bort termeszt. Itt 1662-ben Kemény János Apaffy Mihály vetélytársától legyőzve esett.

Radós, falu jeles tehénsajtkészítés és kereskedéssel.

IX. Köhalom szék.

10·7 □ mértföld terméjü. Lakja 29,600 lélek. Ebből 1,600 magyar. — Nevezetesebb helyei:

1) **Köhalom**, lat. *Rupcs*, ném. *Reps*, mv. kellemős vidéken, egy patak mellett 2,500 lakossal, kik lent szőnek s kapcát készítenek. Nevezetesekek itt a szalvatorianus kolostor, (sós és ugynevezett büdöskut ásványvizek) (Lóvásárai jelentékenyek.) Omladozó vára egy sziklán áll.

Felmern, falu borsótermesztéssel. Itt táborozék Cibak Imre püspök s erdélyi vajda 1534-ik évben, midőn a fondorkodó olasz Gritti Lajos parancsára Dócy által orozva meggyilkoltatott.

X. Brassó vidéke.

Nagysága 32·6 □ mf. Lakói száma 96,000, kik közül 7,900 magyar. Egy sz. k. városa van. Ez;

Brassó, l. Brassovia, n. Kronstadt. Erdély egyik legszebb s legnépesebb városa. Áll a bel és három külvárosból, melyeket 30,000 lélek népesít meg. Utcáit jeles épületek emelik, mint a góthizlésű nagy ev. imaház, az újépület és az öreg föllegvár. Intézetei : a kath., g. n. e. al, s ágostai fölgymnasium, ez utóbbi nagy könyvtárral, katonai növelde, szemgyógyintézet, fenyítő s dologház, több kórház, a reáltanoda, kereskedelmi és iparkamra. Van itt: szalvatorianus zárdá, könyvnyomda, kaszinó, posztókészítés, vászon, gyapot, kapcaszövés, viaszfehérítés, zainorsodrás, papírmalom, és jelentékeny kereskedés. Évi pénzforgalma 5—7 millió forintot tesz. — Még 1203-ban falaztatott körül. Amurat szultán 1438-ban elpusztítá. Honter János ref. prédikátor itt működött. 1849-ben a kápolnai hegycsúcson Hasford tábornok által az osztrákorosz szövetség emlékére emlékoszlop állíttatott

A vidékben ezután nevezetesebb helyek :

Földvár, n. Marienburg, mv. egy hegyhátan az Olt folyónál. Van 4,000 lakosa s régi várkastélya. A Máriavár nevű erősség romjai még láthatók. — A tatárok 1345-ben földulák. E helynél 1529-ben Péter moldvai vajda I. Ferdinánd seregét meggyőzte.

Rozsnyó, mv. a hóval koszoruzott Bucsecs tövében. Számlál 3,900 lakost, kik méhészet, dohány s lentermesztéssel foglalkoznak. Érdekes hegyen épített várában a nagy fáradsággal sziklába vájt 76° kut.

Feketehalom, l. Ceidinum, n. Schwarzburg, mv. hegyes vidéken. Van 3,700 lakosa, lentermesztése, evvel kereskedése, félvászonszövése és várromja. Ha-

sonnevü várában ostromoltatott István herceg, ki atyja s királya ellen föllázadt.

Prásmár, n. Tãrtlau, mv. 3,500 lakossal, kik méheket tartanak, dohány s lentermelést üznek.

Töröcsvár, falu a Törös folyó partján. Van 8,000 lakosa, hegyi vára s vesztegintézete.

Zernest, falu 3,000 lakos és ónbányával, melynél 1690-ik évben gr. Tökölyi Imre, Heiszler császári vezért elfogta, seregét pedig szétszórta.

XI. Beszterce vidéke.

57-2□ mf. területén 38,610 lélek között 700 magyar él. Egy sz. k. várossal dicsekszik, ez :

✓ **Beszterce**, l. Bistricium, n. Bistritz, a hasonnevü folyónál. Lakja 7,000 lélek. Csinosb épületei : a góthizlésü ág. imaház 252 [lábnyi tornyával, az áruépület, s a tanácsház. Van itt : kegyesrendi társoda, minorita kolostor, kath. algymnasium az érdeemes kegyesrend kezében, ág. fölgymnasium, finövelde s lánytanoda. A műipar és kereskedés gyűlpontja a vidéken, noha ez utóbbi már csökkent. Azonban gabnavásárai ma is nagy-szerűek. — A szászok 1206-ban építék. Kiváltságait I. Lajosnak köszöni. Hunyadi Mátyás király Szilágyi Mihálynak adományozá, ezt azonban a lakosok uroknak elismerni nem akarták. Tehát Szilágyi rohammal vette be és az ellenállókat szigoruan büntette. 1602-ben Básta ellen Vitéz Miklós erélyesen védte, de fejedelme rendeletére földadni kénytelenítettett. Itt 1660-ban országgyűlés tartatott; majd 1849-ben Dobay alezredes az

egyesült osztrákországi hadtest ellen védte, azonban mégis utóbb a császáriak kezébe jutott.

Továbbá jelentékenyebb helyek :

Naszód, mv. Illova és Less vizeknek a Szamoszal való egyesülésénél. Van alreálja s katonafinöveldeje.

Borgoprund, falu papírmalommal.

Radna, falu hegyek között. Arany, ezüst, vas s ólombányáiról, vasas savanyuvize és fürdőjéről nevezetes. Bányászata hajdan nagyobb volt. — 1241-ben borzasztó husvételre virradtak lakosai; mert Kadán tatár vezér emberei által vitéz ellenállás után 40,000-en (?) leöltek, többen pedig fogságba estek.

C.

TÓTORSZÁG.

Tótország, másképen Slavónia a XVIII. század közepéig közvetlenül a magyar korona tartománya volt, azóta Horváthonhoz kapcsolva a magyar királyság része. Területe 172 □ földirati mértföld. Lakosai száma 303,800. Ezek közül nemzetiségre nézve : 9,000 magyar ; 27,600 német ; 13,000 tót ; 254,200 horvát ; — vallásra nézve : 176,600 római, 900 g. kath. ; 119,676 g. n. egyesült ; 160 ágostai ; 5,520 helvét hitű és 944 zsidó.

Áll e három megyéből, u. m. Szerém, Verőce s Pozsega megyékből. Ezek közül :

I. Szerém Vármegye.

Területe 43·2 □ mértföld. Lakja 93,000 lélek, kik közül 5,000 magyar. Jelesebb helyei :

Ruma, mv. 7,860 lakossal, kik ipart, kereskedést és földmívelést üznek. Jeles ménese, és sere van.

Ó-Vukovár, mv. a Vuka folyó Dunába való ömlésénél. Lakja 4,840 lélek, kik halászatot, műipart s kereskedést üznek. Itt tartja gyűléseit a megye. Van

bortermesztése, selyemtermelése és selyemgombolyító háza.

Iregh, mv. 4,640 lakossal, kik jó bort termesztnek. Nagy vásáraival s selyembeváltó intézetével dicsekedhetik.

Sid, mv. hasonló uradalommal. Van 4,066 lakója, szappanfőzése s baromtenyésztése.

Illok, vagy **Uj lak**, mv. a Duna jobb partján. Számlál 3,630 lakost. Van itt: kapisztránféle sz. ferenci zárda, melynek templomában Kapisztrán János tetemei porhadnak; vár, melyből Bácska gazdag síkjaira kellemes kilátás nyílik; jövedelmes halászat; kitűnő minőségű bor; nem megvetendő selyemtermelés és gőzhajóállomás. Az Újlaki nemzetség innen vette nevét. Helyén hajdan római gyarmat állott. A török ellen védelmül szolgált. Sz. ágostoni szerzetesek is lakák.

India, mv. 2,912 német lakossal. — **Erdövég**, mv. pálinkafőzéssel és 2,100 lakossal. Római neve Spaneta.

Tovarnik, mv. 2,000 lakóval, kik kövér határán jó búzát termesztnek. A rómaiak *Ulmosnak* hívák.

Kamenic, mv. a Duna jobbán. Van szép kastélya kerttel, kőbányája, bortermesztése s 1,912 lakosa.

Cserevics, mv. a Dunánál 1,900 lakossal és mészégetéssel. — **Kukujevci**, mv. délen 1,485 lakóval.

Sharengrád, mv. a Dunánál. Lakói száma 1,270. Nevezetessége a sz. ferenci zárda és a halászat. Az itt kezdődő **Fruska Gora** hegyen terem a híres sztrémi vörös bor. Rájta tizenkét g. n. e. sz. Vazulrendi szerzetesi kolostor áll.

Szottin, mv. régiségekkel s 1,180; — **Új-Vukovár**, mv. Ó-Vukovár átellenében 1,085 lakossal.

Nustár, mv. hegyes vidéken. Van 968 lakosa és bortermesztése. Hajdan apátsággal birt.

Jazak, falu 1,290 lakos és sz. Vazulról címzett g. n. e. zárdával.

II. Verőce vármegye.

Kiterjedése 83·6 □ mértföld. Számlál 152,800 lakos között 4,000 magyart. Gyűléshelye **Eszék**. Hét járása: a diakovári, eszéki, miheljáci, nassici, valpói, verőcei s a vucsini. Egy szabad királyi városa van. Ez :

Eszék, ném. **Eszeg**, Tótország fővárosa, s a megye székhelye. Fekszik a Dráva folyó partján. Négy részből áll, ezek a vár, mely bástyák és hármassáncsal kerítették s fontos erősség; a felső és alsó rész és majorság. Jól van építve. Éjjel világíttatni szokott utcáit jeles épületek díszítik, mint a katonai laktanyák, tanácsház, megyeház stb. A drávai fahíd említésre méltó. Van itt: kapucinus és kápisztránféle sz. ferenci kolostor, kath. főgymnasium, g. n. e. tanoda, főelemi iskola, kaszinó, kórház, selyemgombolyító, posta, távirda s gőzhajóállomás. Lakja 13,010 horvát, német s magyar. Gőzmalma s pálinkaégetője dolgozik. Nyers bőr, sertés, marha, gabona és nadálykereskedése nem megvetendő. A közelében elterülő nagy **Palacs** a mocsár sok nadályt és csikot táplál. — A **Murs** a nevű római gyarmatváros itt áll. 1773-ban a jezsuita jeles rend fölözlattatván, rezidentiáját lefoglalták. 1848-ban okt. 22-én gr. Batthyányi Kázmér lefoglalta a várat. Távoztával a vár föladta magát. 1849-ben róla lőn az osztrák kormány által egy Szerém és Verőceből alakított megye elnevezve.

Ez után a megye érdekesebb helyei :

Dálya, mv. a Duna közelében. Van 4,980 lakosa, vizahalászata, híres lónövelése, urasági kastélya s termékeny határa.

Verőce, mv. kies vidéken 4,670 lakossal. Nevezetességei a sz. ferenci zárda, szép urasági kastély, régi megyeház s több várrom. Tőle nyerte nevét a megye. Vásárai jelentékenyek — II. Ulászló 1500-ik évben itt országgyűlést tartott.

Valpó, mv. mocsáros vidéken. Lakja 3,170 lélek, kik sok gyümölcsöt termesztenek. Hajdan nevezetes vára volt, melynek helyén most nagyszerű urasági kastély diszkel. Helyén római gyarmat virágzott.

Csepin, mv. a Palacska mocsár közelében, melyből 3,050 lakosa számtalan nadályt fog s velök kereskedik.

Doljni-Miholjac, mv. a Dráva jobb partján. Van 2,720 lakosa, és halászata, révje.

Diakovár, mv. a Karassica vize mellett. Katholikus püspök, s székes káptalan széke. Lakja 2,399 lélek. Nevezetesekek itt a papnövelde lyceummal, sz. ferenci papnövelde, tanítóképezde, irgalmas szerzetesnői zárda, kórház, püspöki lak, lovas laktanya s várromok. A rómaiak idejében *Dia cum* és *Certis* néven volt ismeretes.

Petrievice, mv. a Karassica folyó mellett. Számál 2,080 lakost.

Orahovica, mv. 2,100 lakossal. Közelében láthatók még a hasonló nevű vár romjai, mely az Újlakiaké volt.

Bieloberdó, mv. 2,009 ; **Vucsin**, mv. gyönyörű tájon. Van 1,540 lakosa, jó vörös bőre, szép kastélya kert-

tel s postája. Közelében vára romjait láthatni, mely az elhírhedt Trenk vára volt.

Moslavina, mv. 1,380; **Terezovác** mv. 1,320 l.

Podgorác, mv. 1,160; **Nasica**, mv. 1,100 lakos, és kapisztránféle sz. ferenci zárdával.

Tericsanoe, mv. 1,090 lakossal.

Gorján, falu 1,145 lakossal. Határában láthatók vára romjai, melyet a Garák birtak. Itt támadtatott meg 1386-ban a horvátok lecsendesítésére menő Mária királynő anyjával Erzsébettel együtt Horváthy János bán és Palisna János vranói perjel által. Miután kíséretük elhullott, elfogattak.

III. Pozsega vármegye.

45·2 □ mértföldnyi területén 58,000 lélek él. Gyűléseit Pozsegán tartja. Egy sz. k. város és két járásra oszlik, melyek a felső és az alsó. — Szabad k. városa :

— **Pozsega**, az Orlyova folyó mellett. A megye székhelye. 2,210 lélek, éssz. ferenciek lakják. Van itt kath. algymnasium, főelemi tanoda, árvaház, marhakereskedés, igen jó bor, selyemtermelés és beváltás. Dohánytermesztése kiemelését érdemel. — Már Kr. u. születése előtt virágzott e hely majd Recatina, majd Romana, Valeria vagy Bassianiana név alatt. Azon régi várából ma is láthatók romok, melyben Horváthy János bán egyideig Mária királynőt s anyját Erzsébetet fogva tartotta.

Ezután a megye jelentékenyebb helyei :

Daruvár, mv. 1,810 lakossal. Van csinos urasági kastélya, angolkertje, márványtörése, selyemtenyésztése, ásványos vize s fürdője, melyet már a rómaiak s törökök látogattak.

Gáj, mv. 1,800; **Szirács**, mv. a Biela folyónál 1,500 lakossal, kik disznókereskedéssel foglalkoznak.

— **Kutjevo**, mv. sertéstenyésztéssel és 1,340; **Kut-tinani**, mv. 1,380; **Nagy-Cernek**, mv. 1,400; **Csadjavica**, mv. 1,270 lakossal.

Pakrác, mv. a Pakra patak közelében. Lakja g. n. e. püspök, és 1,090 lélek. Van g. n. e. papnöveldéje, sertéskereskedése, selyemtenyésztése s bortelesztése. Hajdani vára elpusztult.

Pleternica, mv. az Orlyava folyónál. Van 840 lakosa, és lovas laktanyája.

Kaptol, mv. és uradalom régi vár és 700 lakossal.

Velika, falu hegyes vidéken 810 lakos, ásványos forrással, és jótékony fürdővel.

Ivanepoly, falu 800 lakos és üveggyárával.

D.

HORVÁTORSZÁG.

Sz. László 1078-ban a magyar koronához csatolta. 1096-ik évben magát horvát királylyá koronáztatta. Ezóta Horváthon a magyar királyi birodalom alkatrésze, s a bán által igazgattatik. Területe 172 □ földrajzi mf., melyen 548,300 lélek lakik. Ezek közül nemzetiségre nézve 600 magyar, 1,900 német és zsidó, 542,800 horvát; —vallásra nézve 538,900 római, 290 g. katolikus, 7,350 g. n. egyesült, 100 ágostai, 60 helvét hitvatlásu, 1,600 zsidó.

Három megyéből áll, ezek : Zágráb, Varasd, Kőrös. Közülök:

1. Zágráb vármegye.

108 □ mf. területén 321,000 lélek között 600 magyar él. Gyűléseit Zágráb az. k. városban tartja. Állhat járásból, melyek a zágrábi, szentjánosi, szávai, kulpáninzeni, kulpántuli s a hegyi. E megyében van a tur opolyai szabad kerület, és két sz. k. város.

Szabad királyi városai :

Zágráb, lat. *Zagrabia*, n. *Agram*, Horvátország fővárosa. Fekszik kellemes vidéken a Száva folyó közelében. Lakja 17,650 lélek. Kath. érsek, székes káptalan, a bán, az országos hivatalok és a vármegye székhelye. Számos jeles épületei között kitűnnek : az országház, melyben Horvát és Tótország gyűléseit tartja, a vármegye és városház, a még sz. László által épített székesegyház, az érseki lak, stb. A sz. ferenciek, irgalmas férfiak és sz. Vince betegápoló leányai itt tágas kolostorokkal birnak. Van kath. papnőveldeje lyceummal, jogakademiaja, kath. főgymnasiuma, alreáltanodája, tanítóképezdeje, főelemi tanodája, nőiskolája, árvaháza, nőjavító intézete, szegényháza, két kórodája, muzeuma, színháza, gazdasági s erdészegylete, távirdája és vasuti indóháza. A délszláv tudományos társulat központja. Kereskedése jelentékeny, főleg az átmeneti, minthogy a vaspálya is előmozdítja. Selyem és porcellángyára működésben van. — Püspökségét, mely most érsekség 1089-ben sz. László alapította.

Károlyváros, n. *Karlstadt* erősség a Kulpa vizénél és a vaspálya mellett. Görög n. e. püspök széke. Van itt 2,120 lakos, minorita kolostor, kath. algymnasium, főelemi tanoda, katonai laktanya, gyümölcstermesztés, fegyvertár, pálinkaégetés s hajógyártás. Élénk szállitmányi kereskedése gabna s dohánynyal. Előmozdítja a vaspálya és a költségesen épített Luiza országút, mely 1812-ben jöve létre. Vára ma is palisszádokkal van körülvéve. — E várost 1579-ben Károly főherceg építé a török bejutások meggátolására s azért tőle is lőn elnevezve.

A megye egyéb helyei:

Szamobor, mv. a Szávánál. Van minorita kolostora, vára, rézbányája, harmincadhivatala és 3,250 lak.

Delnica, mv. földmíveléssel s 2,300; **Merkopolje**, mv. 2,200; **Ravnagora**, mv. 1,610 lakóval. Az utóbbi fehér márványa szép.

Jaszka, mv. 1,370 lakos, minorita zárda s urasági kastélylal.

Lokve, 1,320; **Verbovskó**, egy pataknál 1,280; **Topolovec**, 1,040 lakossal bíró mezővárosok.

Ó-Sziszek, falu a Kulpa s Száva összefolyásánál. Van 1,180 lakosa, élénk kereskedése, gőzhajóállomása és hajókészítése. Egykor helyén Scyscia római telep áll.

Stubica, falu 410 lakossal, ásványviz s fürdővel.

A turopolyai kerület főhelye **Nagy-Gorica**, 550 lakossal.

II. Varasd vármegye.

Területe 34 □ mf. Lakja 156,600 lélek. Gyűlés-helye **Varasd** sz. k. város. Négy járásra, u. m. az alsó mezőségi, felső mezőségi, felső zagorjai s alsó zagorjaira és egy sz. k. városra oszlik.

Szabad királyi városa ;

Varasd, l. **Varasdinum** a Dráva folyó jobb partján. Igen csinosan épült hely, melyet egyházai különösen díszitnek. Lakosai száma 10,370. Van itt : sz. ferenci, kapucinus kolostor, az Orsolyaszüzek részére zárda, kath. fölgymnásium, alreáltanoda, nőnövelde, szőlőmívelés, ipar, jeles dohány, kőedénygyár, selyemfonás, ecetfőzés, kereskedés, nagy bor, gabna és háromvásár.

Meleg fürdőjét a rómaiak „thermae constantianae“ néven ismerték. A megye széke.

A megye egyéb helyei :

Toplika, mv. a Bednya folyónál 1,100 lakossal. Bora a megyében legjobb. Üveghuta, kastélylyal és kénköves fürdővel, melyet a rómaiak „aquae jasae“ néven veztek.

— **Krapina**, mv. hegyek között. Van 1,010 lakosa, régi várkastélya, fehér kőedénygyára, harmincadhivatala, márványtörése és várromja. Kénköves fürdője hatékony. Lakják sz. ferenciek.

Petrianec, mv. a Dráva közelében, 910 lakóval.

Vinica, mv. 760 lakos és kitűnő minőségű borral.

Klanjec, mv. hegyes vidéken. Van 480 lakosa, sz. ferenci s pedig minoritaféle kolostora s méhtenyésztése.

Radobój, falu 1,290 lakossal. Nevezetes kőszénte-lepjéről és kénbányájáról, mely utóbbiban a kén golyó vagy vesealaku gomolyokban fejlődik ki.

III. Kőrös vármegye.

Nagysága 30 □ mértföld, melyen 70,700 lélek lakik. Gyűléshelye Kőrös. Két sz. k. város és ugyanannyi járásra oszlik; ezek a kőrösi és a kaproncai.

Szabad királyi városai :

Kapronca, n. Kopravnitz, a hasonlónevű folyó mellett. Vára még épen áll. Nevezetes itt : a sz. ferenci kolostor. Lakja 4,940 lélek. Szabadalmait még Ottó királytól nyerte.

Kőrös, lat. Crisium, n. Kreuz, a Glogovai-
ca folyó mellett. Lakja 3,000 lélek, g. kath. püspök s

káptalan) A megye itt gyűlésez. Van papnöveldeje, főelemi tanodája (selyemtenyésztése és selyemfonó intézete). Szabadalmait Zsigmond királytól nyerte. Egykor Horváthon fővárosául tekintetett. — Itt 1398-ban Zsigmond király országgyűlést tartván, Lackovics István vezérét ártatlanul kivégeztette.

Továbbá a megye nevezetesebb helyei :

Ludbrég, mv. a Bednya folyónál. Van kastélya s 1,090 lakosa. — **Greben**, mv. 1,080; **Raszina**, mv. 1,070 szorgalmas lakossal.

Monoszló, falu 700 lakossal. Hajdan neve **Mons Claudius** vala s grófságot képezett, most a gr. Erdődy család birtoka.

F.

MAGYAR TENGERMELLÉK.

Az adriai tenger partján terül el. Kormányzója a magyar országgyűlésen felső házi tag. Terméje 6·5 □ földirati mértföld, melyen 57,800 horvát között kevés olasz lakik. Ezek közül 50,000 róm. katolikus; 7,800 g. n. e. Két sz. k. városra és három, u. m. a fiumei, buccari és a kincstári kerületre oszlik.

Szabad királyi városai :

— / **Fiume**, lat. *Flumen*, szerb. *Réka*, sz. kikötőváros a hasonló nevű folyó és adriai tenger quarnerói öble mellett. A tenger melléki kormányzó s társas káptalan székhelye. Áll az ó s új városból, mely rendes utcáin büszkén emelkedő épületeket mutat, melyek közül a színház, kormányzósági épület, tanácsház, a bold. Szűz mennybemenetéhez és sz. Vidhez címzett egyházak meg-nézésre méltók. 9,520 lélek, Kapucinusok és sz. Benedek rendű nőszerzetesek lakják. Nevezetesek itt : a kath. fölgymnasium, tengerészeti tanoda, alreál, főelemi iskola, lánynevelde, zenetanoda, katonanevelde, kórház, tengeri biztosító társulat, halászat, egészségügyi hivatal, katonai

laktanya, kereskedelmi s váltótörvényszék s a hajóépítés. Gyárai közül főleg a cukor, rozsólis, makkaróni, burnót, papir, olaj, kötél s bőrgyárak tűnnek ki. Kereskedését, mely évenként körülbelől 8 millió forintot hoz forgalomba szabad kikötője leginkább előmozdítja. Régóta tervben van e várost Pesttel vaspálya által összekötni; de ez eddig csak ohaj maradt.

Buccari, szabad kikötőhely az adriai tenger partján. Nevezetességei : a vár, tanácsház, főelemi tanoda, tengerésziskola, hajógyár, halászat, a harmincadhivatal, szőlőmivelés és a kereskedés. A zengi káptalan egy része itt székel. — Továbbá nevezetesebb helyek :

— **Bribir**, mv. hegyes vidéken. A zengi székes káptalan egy része és 3,800 lélek lakja, kik szőlőt mívelnek. Erőde még jó karban van.

— **Novi**, mv. a tengerparton. Lakja a modrusi káptalan egy része, és 2,330 lélek, kik halászatot és kereskedést folytatnak. A zengi püspök itteni palotájában gyakran lakik.

— **Porto-Ré**, máskép *Kraljevica*, mv. a tenger partján és szabad kikötőhely. Számit 1,280 lakost, kik jó hajókat építenek. Kikötőjét kettős erőd védi.

Cirkvenica, falu a tenger partján. Van 1,160 lakosa. Egykor itt a pálosok kolostorral birtak.

Tersatto, falu magas hegyen. Lakja 420 lélek. Van váromja, sz. ferenci kolostora és temploma, melyet sok bucsús látogat.

F.

KATONAI VÉGVIDÉK.

Rendeltetése vala az ország határait a török beütések ellen védeni. Területe 610 □ földrajzi mértföld. Lakja 983,700 lélek, kik közül nemzetiségre nézve 18,100 magyar; 30,620 német és zsidó; 745,280 horvát; 178,800 oláh; 5,800 szerb; 3,700 cseh s 500 olasz; 900 klementin; — vallásra nézve: 540,100 r. kath.; 425,100 g. n. e; 5,000 helvét; 13,000 ág. hitvallásu; 500 zsidó.

Az egész katonai végvidék három részre osztatik, melyek a bánáti, tót és horvát végvidékek.

1. Bánáti végvidék. *Banat*

Nagysága 182·4 □ mf., melyen 264,500 lélek között 11,000 magyar lakik. Három parancsnokságból áll; ezek az oláh, illyr s német bánági parancsnokságok.

a) a 27·3 □ mértföldnyi oláh bánági tábor-nokságban, hol 89,200 lélek között 1,400 magyar lakik, jelesb helyek:

- **Karansebes**, mv. a Temes és Sebes folyók egyesülésénél. Lakja 2,780 lélek, Van bortermesztése, a

Sebes folyóban aranymosása és várromja.) A környékén lelhető csigák kereskedelmi cikkül szolgálnak.

— **Mehadia**, mv. a Belareka patakánál. Vidéke a természet bájos kellemeit tünteti elő. Van 1,780 lakosa, vesztegintézete, harmincadhivatala s várromja. Csepköves barlangja említést érdemel. — Közelében a „Herkules fürdő“ használására sok idegen megjelenik. Ezt a rómaiak is ismerték már.)

— **Ó-Orsova**, mv. a Duna balpartján 1,680 lakossal. A magyar királyi birodalom végső helye) a Dunánál. Van vesztegintézete, kereskedése és halászata. E helyen feküdt a Tierna nevű római gyarmat.

Dubova, falu a Dunánál. Van 250 lakója. Barlangjában vitézül védé magát Veteráni a török ellen.

b) a 107 □ mf. terjedelmű illyrbánsági tábornokságban, mely 66,500 lélek között 4,600 magyart táplál, említésre méltóbb helyek :

Fehértemplom, l. Alba Ecclesiae, n. Weisskirchen, szabad kat. város a Nera folyó közelében s a vaspályánál, kies völgyben. Van 6,666 lakosa, selyemfonása, csekély kereskedése s híres bora. 1848-ban a rácsok elpusztiták.

Allibunár, falu a róla nevezett mocsár vidékén. Van 4,100 lakosa, kik vásárokat tartanak.

(**Basiás**, csekély hely. Van sz. Vazulról címzett g. n. e. kolostora, gőzhajó és vasutállomása s 40 lakosa.

c.) a 48-1 □ mértföld terméjű németbánati tábornokságban, hol 108,800 lélek közül 5,000 magyar. Nagyobb helyek :

Pancevo, szabad katonai város a Temes folyó partján, hol ez a Dunába ömlik. Lakja 14,800 lélek és

a minoritá szerzetes rend. Nevezetese teszi a vesztég-intézet, selyemtermelés, főlelmi iskola, s a sóraktár. Fa, gabna s marhakereskedése jelentékeny. A török tartományokkal közlekedik.

Kubin, mv. a Duna közelében, halászat és 4,020 lakossal.

Perlasaváros, mv. 3,190 lakossal. Marhavásárai nevezetese. **Neudorf**, falu posta és 6.666; **Szent-Mihály** falu 2,090 lakossal. 1848-ban június 30-án a szarbak kirabolták és fölégették.

II. Tót végvidék.

A tót végvidék másképen szerémi vagy magyar végvidéknek is hivatik. Területe 139.5 □ mértföld. 266,200 lakosa közül 7,100 magyar. Áll a csajkások kerületéből; a péterváradi, broódi, s gradiskai ezredekéből.

a) a 16.5 □ mértföld területű csajkás kerületben 32,000 lélek között 7,100 magyar él. Jelentékenyebb helyei :

Titel, mv. ott hol a Tisza szőke Dunánkba szakad. Van 2,460 lakosa, hajógyára, fegyvertára s népes országos vására. Vidéken számos római régiség ásatik. Még a rómaiak által a Tisza s Dunavidék védelmére vont sáncolat maradványai is láthatók.

Kács, falu 2,100 lakossal. E helynél Percel Mór magyar tábornok 8,000 főnyi seregével Jellasich bán cs. tábornok 40,000-nyi hada ellen szencsétlen csatát vívott.

b) az 56.6 □ mértföld területű péterváradi, ezredben, hol 107,700 lélek lakik, nevezetesebb helyek :

Zánony, n. Semlin szabad katonai város a Szá-

va s Duna összefolyásánál. Csinosan van építve. Lakja 9,385 lélek, s a sz. ferencrend. Van itt reáltanoda, nőnevelde, színház, kóroda, vesztegintézet, nagy söraktár, s halászat. Kereskedésére fekvése kedvező. Neve hajdan *Taurunum* vala. Itt halt meg belgrádi győzelme után a jámbor Hunyadi János jeles vezér barátja Kapisztrán János szerzetes karjai között.

6 **Karlovic**, város a Duna partján. A görög n. e. atyáérsek székhelye. Van 4,170 lakosa, papneveldeje, g. n. e. főgymnasia, leánytanodája, halászata és bortermesztése, mely a honunkban kedvelt karlovici vörös bort mutatja föl gyümölcseül. Ürmöse s pálinkája jó. Nem lenézendő kereskedése. — 1699-ik évben itt a magyar király huszonöt évre a törökkel békét kötött. 184% ben a szerb mozgalmak színtéréül szolgált, kik gyűléseiket falai között végezték.

6 **Pétervárad**, n. *Peterwardein*, szabad katonai város és elsőrangú erősség a Duna folyam jobbján, Újvidék átellenében. Van 2,785 lakosa, hajóhidja a Dunán, roppant fegyvertára, jeles fehér s vörös bortermesztése, s távirádája. — Egykoron *Cusum* volt neve. 1716-ban augusztus 5-én a vitéz Eugen savoyi herceg hatvanezernyi seregével a török 150,000 hadát e helynél megvervén, tőle a hont mindenkorra megszabadította. 1848-ban környékén több csata vívatott a magyar s osztrák hadak között.

6 **Mitrovic**, mv. a Száva balpartján. Van 4,800 lakosa, selyemgombolyítója és sertéskereskedése. Határában számtalan római régiség ásatik. — Hajdan neve *Syrmiu* m, vagy Szerinvár volt, melyet 1664-ben Szolimán fölégetett.

Ó-Pazuán, mv. 3,370 lakossal. Marhatenyésztése, s szalmakalap készítése messze földön ismeretes.

Szalankemen, (Ó-és Új), mvsok a Duna mellett. Lakja 3,130 lélek. -- Itt verte meg 1691-ben **Badeni Lajos** a nagy tar seregét, melynek vezére Köprili is elesett.

c) a 36□ mértföld területű bródi ezredben, hol 76,200 lélek él, jelentékenyebb helyek :

Bród, szabad katonai város a Száva folyó balján. Nevezetességei : a vesztegintézet, harmincadhivatal és sz. ferenci kolostor. Lakosai száma 2,465, kik jövedelmes kereskedést folytatnak. (Vára erős, de mostanában állambörtönül használják) Helyén virágzott hajdan a **Marsonia** nevű római telep.

Ottok, mv. a Bossuth vize mellett. Számlál 3,124 illyr lakost.

Vinkovec, mv. a Bossuth folyónál. Van 2,990 lakosa, kath. főgymnasia, nagy serfőzése és selyemgombolyítója. A rómaiak alatt itt virágzó hely neve **Cibalis** vala.

d) a 30·4□ mf. nagyságu gradiskai ezredben mely 50,300 lakossal dicsekszik, nevezetesb helyek :

Ó-Gradiska, mv. a Száva bal partján. Van 1,950 lakosa, vesztegintézete, halászata és erőssége.

Új-Gradiska, mv. 1,340 lakossal, kik iparosok s kereskedők.

Jablanác, falu a Száva mellett 460 lakossal.

III. Horvát végvidék.

Térmeje 288·1□ mértföld. Lakosai száma 453,000, kik közül nemzetiségre nézve 820 német; 452,180 hor-

vát;— vallásra nézve katolikusok és g. n. egyesültek. Fölösztatik három tábornokságra, melyek a varasdi, báni és a károlyvárosi.

a) A varasdi tábornokság.

Területe 67·4 □ mf. Lakja 129,700 lélek. Föl van osztva a szentgyörgyi és a körösi ezredre. Közülök a 37·8 □ mfdnyi és 45,700 lakossal bíró szentgyörgyi ezred helyei :

Bellovár, szabad katonai város kellemes vidéken. Van 1,900 lakosa, selyemgombolitóintézete és erőssége. —/ **Szentgyörgy**, h. Gjurjevác, mv. 5,050 lakossal. Határa fölötte bőven fizet a munkálkodva izadónak. — **Novigrád**, falu 3,410 lakossal bir.

A 29·6 □ mfnyi, 84,000 lakosu körösi ezredben : **Ivánich**, mv. a Lónya vizénél. Lakja 990 lélek. Van ép vára, cserépedénykészítése. Lakosai kereskedést üznek. Közelében g. n. e. kolostor áll.

Cirkvena, mv. kellemes vidékkel és 930 lakossal.

Csazma, mv. a hasonló nevű víz mellett 520 lakossal. Vásárai jelentékenyek. Nevezetes régi társas káptalanáról.

b) A báni tábornokság.

Területe 50 □ mf. Számlál 77,700 lakost. Két ezredet, u. m. az első és második bánt foglalja magában. Közülök a 25·3 □ mfdnyi és 38,400 lakossal dicsekvő első báni ezredben említésre legméltóbb helyek :

Glina, mv. hasonló nevű folyó mellett. Van 2,350

lakosa, kik ipart és sertéskereskedést üznek, halászata s főelemi tanodája.

Marinbród, falu a Glina folyó közelében 270 lak.

Topuszkó, híres fürdő. 48° R. meleg ásványvizét már a rómaiak ismerék és használák.

a 24·7 □ mfnyei és 39,300 lakossal bíró második báni ezred legnevezetesebb helyei :

3- **Petrinia**, mv. a Kulpa vizénél. Van főelemi tanodája s több erősen látogatott vására. 3,660 lakosa ipart és kereskedést üz.

3- **Kosztainica**, mv. közel az Unna bal partjához. 2,000 lélek és sz. ferenciek lakják. Van itt : erőd, veszteglőintézet, halászat és kereskedés.

Dubica, mv. az Unna folyó balján. Van 2,860 lakosa, erőssége, látogatott vására és sertéskereskedése.

Jasenovac, mv. az Unna és Száva összefolyásánál. Számlál 2,080 lakost.

Új-Sziszek, falu a Kulpa jobbján. Sok hajót készít. Lakja 1,030 lélek.

c) A károlyvárosi tábornokság.

Területe 170·7 □ mf; lakja 245,600 lélek. Hatósága alá a szluini, ottocháni s a likkai ezredek tartoznak. Közülök:

a) 26·6 □ mfnyi és 40,500 lakossal bíró szluini ezredben főbb helyek :

Cettin, mv. latinul *Syscium*. Van vára s 1,160 l.

Voinich, falu. Van 390 lakosa. Vásárai nagyok.

Szluin, falu kedves vidéken. Számlál 380 lakost.

a) 46 □ mfnyi s 75,400 lakost számító ogulini ezred főbb helyei:

— **Ogulin**, mv. a Dobra folyócska mellett. Van 1,730 lakosa, vára, főlemlí s lányiskolája.

Plashky, falu 2,660 lakossal. A károlyvárosi g. n. egyesült püspök gyakran itt lakik.

Modrus, falu 380 lakossal. Hajdan erős vára s püspöksége volt, mely a zengivel lőn később egyesítve.

az 50·6 □ mfnyi és 65,400 lakossal dicsekvő ottokani ezred főhelyei:

Zeng, l. Segnia szabad királyi és kikötő városa az adriai tenger partján. Lakosai száma 2,830. A zengmodrusi egyesített püspökség s káptalan széke. Nevezetességei: a papnövelde, (kath. fölgymnasium, főlemlí tanoda,) konviktus, a sz. Vince leányai számára épített zárda, kórház, halászat és kereskedése. Alapítását a Gallok-nak tulajdonítják.

Ottochán, mv. a Gaeka folyónál. Számlál 555 lakost. Van erőde és főlemlí tanodája.

Korenica, falu 1,980 lakossal.

a 47·5 □ mfnyi és 64,300 lakost számító likkai ezred főbb helyei:

Gospich, mv. 1,450 lakossal. Hetivásárai népesek.

Károlyváros, vagy Carlopago, mv. az adriai tenger partján. Van 1,050 lakosa, kapucinus szerzetes kolostora, szabad kikötője, halászata, jelentékeny bor, méz, fa és viaszkereskedése. Határa terméketlen.

Mazin, falu 1,670; **Osztaria**, falu 1,490 lakossal.

G.

DALMÁTORSZÁG.

Egykor királyaink és a velenceiek küzdének birtokáért, míg 1089-ik évben a magyar korona birtokába került. Ez időtől a XIV. századig fölötte béke honolt. De Velence, Ádria büszke királynője, birni vágyott s némely részét elfoglalta. A XVI. században a török és Velence vitáztak érte; azonban az első hatalma megtöretvén Velencénél maradt, és csak a velencei köztársaság eltűnte után kapcsoltatott 1797-ben a campo formiói békekötésben a velencei birtokkal együtt Ausztriához. 1805-ben I. Napoleon majd az olasz királysághoz, majd az illyr tartományokhoz csatolta. Bukása után mint a magyar királysághoz tartozó tartomány, a magyar korona birtokosának adatott át. Azonban visszacsatolása még eddig honunk és a derék dalmaták ohaja maradt.

Nagysága 232□ földirati mf., melyen 422,000 lélek él, kik közül nemzetiségre nézve 406,800 dalmata; 14,700 olasz; 500 zsidó; — vallásra nézve 340,700 római; 750 g. katolikus; 80,000 g. n. egyesült; 50 helvét hitvallásu és 500 zsidó.

E tartomány négy kerületre osztatik, ezek a zárai, spalatói, raguzaí és a cattarói.

a) **A zárai kerület.** Főbb helyei : **Zára**, hajdan Jadera az ország fővárosa és elsőrendű erősség. Az országos kormány, kath. érsek, káptalan és főtörvénytörvényeszek székhelye. Lakja 9,000 lélek és több szerzetesrend. Barna épületei komor tekintetű kölcsönöznek neki; de közöttük több jól épült, főleg a XIII. századbéli byzanti modoru székesegyház. Ivóvizben szükségét szenved. Intézetei : (a kath. központi papnövelde, lyceum, fölgymnasium, tengerésztanoda, nemzeti muzeum, bábászati iskola, főelemi tanoda, lánytanoda, lelencház, kóroda, színház, kaszinó, gazdasági egyesület és tengerészeti fegyvertár. Kikötője kereskedését nevezetessé teszi, noha északnyugotról délkelet felé fekszik s így a gyakori Szikrokkó szél a hajók befutását ellenzi. Ipara rozsólis és a nagyhirű maraskinó készítésére szorítkozik. Halásza a sziklaszigeteken haszonnal üzetik.) — Először 1102-ben Kálmán király foglalá el több várossal együtt; de Velence dogei vágytak birni és a magyarokkal háborúba keveredtek. Őket II. István 1117-ben e helynél megverte. Ezután Nagy Lajos kormánylatáig Velence birta. I. Napoleon elfoglala; azonban már 1813-ban kénytelen volt az osztrák hadaknak átadni.

— **Sebenico**, csinos város a Kerka folyam torkolatánál. Római kath., g. n. e. püspök, kath. székeskáptalan és 5,500 lélek lakja. Van hat zárdája, két váracsá, kikötője, halászata, bortermesztése és élénk kereskedése. A város legfőbb nevezetessége a márványfödelű kath. székesegyház, a XV. század műve. — Hajdan Sicum.

— **Scardona**, városka az itt széles Kerka folyam jobb

partján. Van kereskedése és 1,500 lakosa. Kikötője csekély. Közelében a Kerka zuhatagot alkot.

Knin, lat. *Ticinium*, városka a haldús Kerka folyam jobbán zuhataggal. Lakja 1,000 lélek, kik kereskednek. A Szalvatorhegyen vára diszeleg.

Nona, város egy tengeröbölnél. Van 700 lakosa, halászata és több temploma. Levegője egészségtelen.

Dernis, falu az Eikola folyónál. Számlál 1,200 lakost. Egy órányira innen Siverich falu közelében nagy barnaszénbányák műveltetnek.

E kerület hatósága alá több sziget is tartozik, így:

Arbe, a régi rómaiaknál *Scarduna* 8 □ mfdnyi területén 3,500-an laknak. Főhelye Arbe város 1,000 lakóval. — **Pago**, hajdan Issa 5 □ mfdnyi kiterjedésén 6,000 lélek lakik. Fővárosa Pago 2,700 lakossal.

Egyéb szigetei: Coronata, Crapano, Pasman, Parvich, Zuri, Ugliano stb.

— **b) A spalatói kerület.** Jelentékenyebb helyei: **Spalató**, város a saloni öbölnél. Van 12,000 lakosa. Kath. püspök székes káptalan s a kerület székhelye. Több szerzetes lakkal dicsekszik. A város fallal környeztetik s számos régi épülettel van ellátva, melyek legjelesbjei: a sz. Doimos tiszteletére szentelt székesegyház, előbb Jupiter imolája magas kuppal; a ker. Jánosról nevezett egyház, hajdan Aeskulap gyüldéje; stb. Intézetei: a papnövelde lyceummal, a fölgymnasium, a tengerészeti tanoda, a muzeum és elemi iskolák. Könyvtárában számos kézirat őriztetik. Nevezetes kénköforrása, halászata, fürdője, s kereskedése. Előmozdítja szabad kikötője. Gyárai közül a rozsólis, bőr, gyapot és selyemgyár érdemelnek említést.) — Már Diocetian császár itt

székelt egy ideig azon pompás palotában, melynek romjai közé épült a mai város. 890-ik évben Kr. u. honszerző eleink elfoglalák. Rajta 1257-ben keresztül vonult II. Endre királyunk Jeruzsalemnek tartó keresztes hadával.

Trau, város Dalmáthon legszebb s legszorgalmasban mivelt tájai egyikén fekszik. Van 3,600 lakosa. Kikötője kevésbé látogatott; ennél fogva kereskedése is pang. Régente *T r a g u r i u m n a k* hivatott.

Macarsca, városka az adriai tenger mellett. Van itt 2,000 lakos, gymnasium, a lessinai püspök birtokában palota, és halászat. — **Clissa**, csekély város 1,000 lakos és váracsccsal.

Salona, falu szőlőmiveléssel. Hajdan neve *S a l o n a* és azelőtt *M a r t i a J u l i a* vala. Itt székelték a liburniai királyok. Diocletian császár, mint szülőhelyét fényre emelte; de 641-ben az avarok szét dulták. E korból maradt romjai meglepők.

E kerülethez tartozó szigetek :

— **Brazza**, hajdan *Brattia*, 13 □ mf. 15,000 lakóval.

Lesina, hajdan *Pharos* 9 □ mf. 12,500 lakossal. Főhelye *Lesina* városka, kath. püspök, káptalan s 2,100 lakossal.

Lissa, valamikor *Issa* 3 □ mf. 6,000 lakossal.

Egyéb szigetek : *Bua*, *Zirona grande*.

c) **A raguzai kerület**. — Említésre méltóbb helyei : **Raguza**, erős tenger melléki város. Számál 7,500 lakost. Nevezetessé teszi kath. püspöki széke, papnöveldeje, kegyesrendi társodája, gymnasiuma, tengerész tanodája, zenedéje, kórháza, díszes székesegyháza, több váracska, színháza, és hajógyára. Régi kereskedése csökkent. — Hajdan *Rausiumnak* hívaték, s a hasonne-

vü köztársaság főhelye volt, birván rektornak nevezett elnökkel. Ekkor kereskedése világhírűvé tette. 1807-ben a franciák elfoglalák; de 1814-ben az osztrák hadseregnek átengedték. A törökök 1837-ben kikötőül használni kezdék, midőn Mekkába zarándoklandók itt szálltak hajóra.

— **Ó-Ragusa**, mv. fallal kerítettik. Számlál 1,000 lakost. Hajdan helyén virágzott Epidaurus város.

Stagno, mv. olajtörés és kereskedéssel.

Curzola, hajdan Corcyra 11 □ mf. 7,000 lakossal. Főhelye Curzola város 2,000 lakossal.

Egyéb szigetek : Lagosta, Meleda, Mezzo.

— **d) A cattarói kerület.** Jelentékenyebb helyei : **Cattaro**, város és erőd a hasonló nevű tengeröbölnél. Kath. püspök és 3,000-en lakják. Van hat kolostor, gymnasium, nőnevelde, tengerésziskolája és kikötője. Nevezetesebb épülete : a székesegyház. Említésre érdemes börgyártása s kereskedése Montenegróval. — Régente **Ascrivium**nak hívaték, s környékével együtt grófságot képezett. A francia forradalom után Ausztria kezébe jutott. 1853. földrengés látogatta meg.

Perasto, mv. a cattarói csatorna partján félkörben fekszik. Számlál 1,000 lakost.

Budua, mv. romok s 850 lakossal. Hajdan **Buthoenek** hívatott. — **Castel nuovo**, város 800 lakos, két várdával s kereskedéssel. E helyet egészséges levegőjeért sokan látogatják.

Dobrota, falu. Van 1,400 lakosa és számos nyári laka. Egykor neve **Bona**, vagy **Dulcidia** vala.

Nyomdász a sajtóhibákért elnézést kér.

943.91
D394

